

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**GEÇİŞ EKONOMİSİ ÜLKELERİNDE YAPISAL
REFORM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
OSMAN ŞAKİ

GAZİANTEP – 2022

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**GEÇİŞ EKONOMİSİ ÜLKELERİNDE YAPISAL
REFORM VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

OSMAN ŞAKİ

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. İBRAHİM ÇÜTCÜ

GAZİANTEP – 2022

KABUL ve ONAY

Osman ŐAKI tarafından hazırlanan ‘Geçiş Ekonomisi Ülkelerinde Yapısal Reform ve Ekonomik Büyüme İlişkisi’ başlıklı bu çalışma 27.07.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet Vahit EREN

(Başkan)

Doç. Dr. İbrahim ÇÜTCÜ

(Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KÖSE

(Üye)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım. .../... /

Prof. Dr. İbrahim Halil GÜZELBEY

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, ‘‘Geçiş Ekonomisi Ülkelerinde Yapısal Reform ve Ekonomik Büyüme İlişkisi’’ başlıklı çalışmanın tarafımcı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım. / /

[İmza]

Osman ŞAKİ

ÖNSÖZ

Sosyalist rejimin dağılması sonucu bağımsızlığını ilan eden ülkeler ekonomik olarak sosyalist yapıdan ayrılıp serbest piyasa ekonomisine yönelik yapısal reform politikalarını ekonomik büyüme değişkeni üzerine etkisi araştırılmıştır.

Tez çalışmamda bana rehberlik eden, akademik çerçevede bilgileriyle ve tecrübeleriyle yönlendiren ve bu çalışmada sonsuz emeği olan Sayın Doç. Dr. İbrahim ÇÜTÇÜ' ye, ayrıca bana bu konuda çalışma imkânı sağlayan Hasan Kalyoncu Üniversitesi'ne, aileme, arkadaşlarım Türkan KILINÇ ve Muhammed Kaan YİĞİT' e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gaziantep, 2022

Osman ŞAKİ

ÖZET

Sosyalist rejimin dağılması sonucu bağımsızlığını ilan eden ülkeler ekonomik olarak sosyalist yapıdan ayrılıp serbest piyasa ekonomilerine yönelik politikalar ortaya koydukları için ortaya konan bu çalışmada yapısal reformların ekonomik büyüme üzerine etkisi Homojenite testi uygulaması sonucu ölçülmüştür. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda yapısal reformlardan makroekonomik göstergelere doğru uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik testlerinin gerçekleştirildiği analiz sonuçları kontrol edildiğinde, sadece yapısal reformlardan dış açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Diğer değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Anahtar kelimeler: Ekonomik büyüme, Yapısal reformlar, Dış ticaret dengesi, enflasyon, geçiş ekonomileri

ABSTRACT

Countries that declared their independence after the disintegration of the socialist regime are called transition economies because they have separated from the socialist structure economically and put forward policies towards free market economies.

In this study, the effect of structural reforms on economic growth was measured as a result of the homogeneity test application. As a result of the studies carried out, it has been concluded that there is a long-term relationship from structural reforms to macroeconomic indicators. When the results of the analysis in which Dumitrescu-Hurlin causality tests were carried out, there is only one-way causality relationship from structural reforms to external deficit. No causal relationship was found between other variables.

Keywords: Economic Growth, Structural reforms, foreign trade balance, inflation, transition economies

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	3
1.2. Araştırma Hipotezi	4
1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	4
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
1.5. Araştırmanın Varsayımları	5
İKİNCİ BÖLÜM	6
TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
2.1. Yapısal Reformlar	6
2.1.1. Yapısal Reform Kavramsal Çerçevesi	6
2.1.2. Yapısal Reformların Ekonomik Başarısının Ölçülmesi.....	9
2.1.3. Yapısal Reformların Ortaya Çıkış Süreci	12
2.2. Ekonomik Büyüme.....	13
2.2.1. Ekonomik Büyüme Teorileri	15
2.2.1.1.Merkantalist Büyüme Teorisi.....	16
2.2.1.2 Fیزیokrat Büyüme Teorisi	17
2.2.1.3. Klasik Büyüme Teorisi.....	18
2.2.1.4.Keynesyen Büyüme Teorisi	18

2.2.2. Sosyalist Büyüme Teorisi	19
2.2.3. Neo-Klasik (Solow) Büyüme Teorisi.....	19
2.2.4. Schumpeter Büyüme Modeli	20
2.2.5. İçsel Büyüme Teorisi	21
2.2.6. Ekonomik Büyüme Etkileyen Faktörler	21
2.2.7. Ekonomik Büyüme Hesaplama Yöntemleri	22
2.2.7.1. Üretim Yoluyla.....	22
2.2.7.2. Harcamalar Yöntemi	23
2.2.7.3. Gelir Yöntemi ile.....	25
2.3. Ekonomik Büyüme ve Yapısal Reform İlişkileri.....	25
2.4. Yapısal Reform ve Geçiş Ekonomileri Ülkeleri Arasındaki İlişki.....	26
2.5. Geçiş Ekonomi Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Yapısal Reform.....	28
2.5.1. Azerbaycan.....	28
2.5.2. Ermenistan	31
2.5.3. Kazakistan.....	34
2.5.4. Moldova	36
2.5.5. Rusya.....	38
2.5.6. Gürcistan	41
2.5.7. Kırgızistan.....	44
2.5.8. Ukrayna.....	46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	48
YÖNTEM.....	48
3.1. Ekonometrik Analiz ve Metodoloji	48
3.2. Veri Seti ve Model.....	48
3.3. Literatür Özeti	49
3.4. Ekonometrik Yöntem ve Metodoloji.....	56
3.4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi.....	57
3.4.2. Panel Birim Kök Testleri.....	58
3.4.3. Delta Homojenite Testi	58
3.4.4. Durbin Hausman Panel Eşbütünleşme Testi	59

3.4.5.Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi	60
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	62
BULGULAR VE YORUM	62
4.1.Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler ve Grafıksel Değişimler	62
4.2. Ekonometrik Analiz Bulguları	66
4.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi	66
4.2.2. Panel Birim Kök Testi (PANIC).....	67
4.2.3. Homojenite Testi.....	68
4.2.4. Panel Eşbütünleşme Testi	69
4.2.5. Panel Nedensellik Testi.....	69
4.3. Ekonometrik Analiz Bulguları	70
4.3.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi	70
BEŞİNCİ BÖLÜM	73
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	73
5.1. Sonuç	73
5.2. Öneriler.....	75
KAYNAKÇA	77

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Yapısal Reform Endeksi.....	10
Tablo 2. Genel Reform Endeksi	11
Tablo 3. Başlıca Büyüme Teorileri, Kaynakları ve Özellikleri	16
Tablo 4. Harcama Yöntemiyle Hesaplama.....	23
Tablo 5. GSYİH Harcama Kalemleri (Türk Lirası).....	24
Tablo 6. GSYİH Harcama Kalemleri (2).....	24
Tablo 7. 1992 yılı Geçiş Ekonomileri Ülkeleri Büyüme Oranları.....	26
Tablo 8. Azerbaycan Makroekonomik Göstergeleri	28
Tablo 9. Ermenistan Makroekonomik Göstergeleri	31
Tablo 10. Kazakistan Makroekonomik Göstergeleri.....	34
Tablo 11. Moldova Makroekonomik Göstergeleri	37
Tablo 12. Rusya Makroekonomik Göstergeleri	39
Tablo 13. Gürcistan Makroekonomik Göstergeler	42
Tablo 14. Kırgızistan Makroekonomik Göstergeler.....	44
Tablo 15. Ukrayna Makroekonomik Göstergeleri.....	46
Tablo 16. Veri Seti.....	48
Tablo 17. Literatür Tablosu	49
Tablo 18. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları	66
Tablo 19. PANIC Birim Kök Test Sonuçları	67
Tablo 20. Homojenite Test Sonuçları.....	68
Tablo 21. Durbin-Hausman Eşbütünleşme Testi Sonuçları	69
Tablo 22. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları	70
Tablo 23. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları	71

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Ekonomik Yapı Göstergeleri	7
Şekil 2.Yapısal Reform	7
Şekil 3. Yapısal Reformların Başarısını Belirleyen Faktörler	12
Şekil 4. Azerbaycan Makroekonomik Göstergeleri	29
Şekil 5. Ermenistan Makroekonomik Göstergeleri	32
Şekil 6: Kazakistan Makroekonomik Göstergeler	35
Şekil 7.Moldova Makroekonomik Göstergeleri	38
Şekil 8.Rusya Makroekonomik Göstergeleri	40
Şekil 9. Gürcistan Makroekonomik Göstergeleri	43
Şekil 10. Kırgızistan Makroekonomik Göstergeler	45
Şekil 11. Ukrayna Makroekonomik Göstergeleri	47

KISALTMALAR LİSTESİ

DA	:	DıŖa açıklık
EBRD	:	Avrupa İmar Bankası
EB	:	Ekonomik Büyüme
ENF	:	Enflasyon
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
REF	:	Yapısal Reform Endeksi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Küresel dünyanın gelişmesi ile birlikte ülkelerin birbirleri ile ticareti artmış ve bir noktada da birbirlerine bağımlı hale gelmişlerdir. Son 100 yıla bakıldığında dünyada yaşanan ekonomik krizler yeni iktisadi teorilerin ortaya konmasına neden olmuştur. Artan dünya nüfusu üretim hacminin artmasını zaruri hale getirirken kapital ekonomik anlayışla birlikte serbest piyasa ekonomi anlayışının da ülkelerin dışa açılma ve dışardan yatırım alma amaçları gibi yeni hedefler belirlemelerine neden olmuştur. Ancak son 30 yılda net bir şekilde ortaya çıkan bir husus vardır ki oda ekonomik büyümenin sadece rakamsal anlamda artması değil aynı zamanda sürdürülebilir olması gerektiği anlayışının gittikçe hâkimiyet kazanmasıdır.

Her ne kadar ekonomik büyüme oransal bazda dikkate alınsa da yapısal reformlarla bu durumun kalıcı olması gerektiği aşikârdır. Yapısal reform kavramı 1980’li yıllarla birlikte hayatımıza girmiş olup önemi her geçen gün daha da iyi anlaşılmaktadır. Reform sözcüğü “daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik düzeltme veyahut ıslahat” şeklinde tanımlanması mümkündür. Yapısal reform kavramı ise ekonominin temel yapısının değiştirildiği, yeniden şekillendiği, stratejik yapısının değiştiği ve ekonomideki genel yapının köklü değişikliklere uğraması süreçlerinin gerçekleşmesidir. “Eski Doğu Bloku ülkeleri ve genel olarak sosyalist sistemi benimsemiş ülkeler için ekonomik reform “devletin başlıca güç olduğu sosyalist merkezli planlı ekonomiden, sektörün anahtar rol üstlendiği serbest piyasa ekonomisine dönüşü içeren köklü bir değişim sürecidir” (Kolodko, 2000: 90-96)

Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa İmar Bankası gibi kurumlar ülkeler adına yayınlamış oldukları raporlarda yapısal reform kavramına sıkça başvurmuşlardır. Yapısal reformlar kavramının hakkı ile ortaya konduğu ve bütüncül bir şekilde ele alındığı zamanlarda ülkelerin krizleri yaşamayacağı veyahut daha az zararla atlatacakları kavramı günümüzde tartışmaya açık en popüler konulardandır. Ülkeler için hayati bir öneme sahip olduğuna inandığımız yapısal reformlar kavramı belki de ülkelerin bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürme imkânı sağladığı birincil konulardandır. Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlık mücadelesini kazandığı savaş sonrası ortaya koyduğu kalkınmaya yönelik attığı sanayi sektörlü ve hizmet sektörlü adımlarla tam bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık ile gerçekleşeceğini net bir şekilde göstermektedir. Mustafa Kemal Atatürk “Ekonomik kalkınma, Türkiye’nin hür, müstakil, daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin belkemiğidir” sözleri de uygulanan bu politikanın kuvvetli bir resmidir.

Yapısal reform politikalarının ekonomiye etkileri ölçülmeye çalışılırken doğaldır ki araştırmacıların çoğu reformların uygulanış sürecinde ekonomik büyümeye odaklanmaktadır. Dünya ekonomileri genelinde yapılan araştırmalar sonucu yatırım harcamalarının reform dönemlerinde Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla üzerinde negatif yönlü bir eğiliminin olduğu görülmektedir. Fakat çalışmaya dâhil ülkelerden birisi olan Azerbaycan bağımsızlık sonrası ciddi ekonomik sıkıntılar yaşarken 1996 yılında gerçekleştirmeye başladığı politikalar ile birlikte ekonomik dinamiklerini sağlamlaştırmıştır. Dünya bankası verilerine göre Azerbaycan bağımsızlığı sonrası hiperenflasyon yaşarken 1996 yılı ile birlikte enflasyonu önce %19,8'e devam eden yıllarda ise %5'in altına düşürmeyi başarmıştır.

Ekonomik büyüme kavramı ekonomi bilimi kurulduğundan bu yana makro iktisadın en önemli konularından birisi olmuştur. Bu sebeptendir ki pek çok tanımı vardır. Genel bir şekilde açıklamak gerekirse “bir ekonomide Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın yani bir açıdan toplam fiziksel üretim miktarının, bir açıdan da toplam gelirlerinin bir dönemden sonrakine artması demektir.” (Eğilmez, 2020: 1) şeklindedir. Genellikle bir yıl içerisinde mal ve hizmetler sektöründeki hem kapasitedeki hem de mal ve hizmetlerdeki artıştır. (Türlüoğlu, 2019: 3) Dünya bankası verilerine göre Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası ekonomik büyüme oranlarına bakıldığında bağımsızlık sonrası ekonomide ciddi daralmaların olduğu fakat 1996 yılı itibari ile ekonomideki daralmanın sona erdiği pozitif büyümenin gerçekleştiği görülmektedir. Bir diğer örnekte ise Rusya Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu 1992 yılında serbest piyasa ekonomisine geçiş politikaları uygulamıştır Dünya bankasından alınan verilere göre ekonomide 1992 yılından 1997 yılına kadar ekonomide daralma yaşayan Rusya 1997 yılı ile birlikte pozitif büyüme gerçekleşmiştir.

Yukarıda belirtilenler üzerine bu çalışmada yapısal reformlar ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmektedir. Bilindiği üzere ekonomik büyüme oldukça önemli iken ekonomik büyümenin düzenli bir şekilde gerçekleşmesi için yapısal reformlar daha da önemli bir hale gelmektedir. Araştırmada yapısal reformlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi yapılmadan önce, literatür araştırması yapılarak hangi değişkenlere analizde yer verileceği kararlaştırılmıştır. Devamında ise analizde kullanılacak olan değişkenlerle yapısal reform ve ekonomik büyüme ilişkisi yeni nesil panel veri analiz teknikleri kullanılarak yapısal reformlar ile makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı incelenmiştir.

Belirlenen analizin hipotezi kapsamında çalışmada dört bölüm bulunmaktadır. Birinci bölümde: Çalışmanın ana hatları ile girişi yapılarak çalışmanın problemi, hipotezi, amacı ve önemi, sınırlılıkları ve varsayımları başlıkları ile bilgiler verilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde yapısal reformlar ve ekonomik büyüme üzerine kavramsal çerçeve ele alınıp yapısal reform ve ekonomik büyüme üzerine detaylı bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca araştırmaya konu olan ülkelerin sosyo-ekonomik yapı ve yapısal reform çalışmaları üzerine bilgi verilmektedir.

Çalışmada yer alan üçüncü ve dördüncü bölümde ise çalışmanın hipotezinin ekonometrik analizleri ve analiz sonucu elde edilen bulgular yer almaktadır. Bölümün sonunda ise yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular yorumlanmaktadır.

Çalışma sonuç ve öneriler kısmı ile sonuçlanmaktadır. Çalışma bu iki başlık altında tezin genelinden ortaya çıkan sonuçlar ile literatüre olan katkısı sunularak sonuçlanmaktadır.

1.1. Araştırmanın Problemi

Araştırmanın temel problemi “Yapısal reformlar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin varlığıdır.” olarak belirlenmiştir. Yapısal reformların sürdürülebilir bir ekonomik büyüme açısından önemli olduğu aşikârdır. Eğer dünya ülkeleri ekonomik krizler döngüsünden çıkış yolu arıyorlarsa bunun yapısal reformlardan geçtiğini anlamak zorundalar.

Ekonomik sistemlerin dirençleri azalırken iç ve dış şoklara karşı kalkanları giderek zayıflar. Bu kısa dönemli hissedilmese de uzun dönemli sonuçlarının olduğu aşikârdır. Ayrıca ülkelerin ekonomik krizlerden bir anda kurtulamadıkları herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

Çalışmada vurgulanan bu büyük problemin örneği Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Moldova, Rusya, Gürcistan, Kırgızistan ve Ukrayna ülkeleri üzerinden incelenmektedir. Yapısal reform ve ekonomik büyüme ile ilgili daha önce tez düzeyinde geniş bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışma bu açıdan oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Yapılan çalışma sonucu yapısal reform ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiş, analiz sonucu elde edilen bulgular ile firmalar, politika yapımcılar ve araştırmacılar için öneriler türetilmiştir.

1.2. Araştırma Hipotezi

Hipotez, araştırılan sorunla ilgili olarak öne sürülen, doğruluğu veya yanlışlığı henüz test edilmemiş, fakat doğru çıkacağına önceden güven duyulan bir önerme, ifade veya çözümlerdir. Bu önerme, araştırmanın ilerideki aşamalarında yeniden olaylara dönülerek test edilecek, eğer gerçekler tarafından doğrulanıyorsa bilimsellik kazanacak, tersi durumda ise değiştirilecek veya tamamen terk edilecektir (Seyidoğlu, 2009: 17).

Çalışmada yapısal reformlar ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem ilişkisi test edilmektedir. Bu kapsamda araştırmanın temel hipotezi “Yapısal reformlar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.” olarak kurgulanmıştır. Bu kapsamda yeni nesil panel veri tekniklerinden olan birim kök testi PANIC birim kök testi, yatay kesit bağımlılığı testi, Panel Birim Kök testi, Homojenite testi, Panel Eş-bütünleşme testi ve Panel nedensellik testi analizleriyle test edilecektir.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapılan çalışmanın ana amacı ülkelerin istikrarlı bir ekonomi üzerine hareket etmeleri için ortaya konmaktadır. Bu çalışma ülkelerin huzur ve ekonomik refahı gerçekleştirebilmek için yapısal reformlara duyulan ihtiyacı ekonometri analizleri ile ortaya koyması açısından çok değerlidir. Çalışmada yapılacak analizlerle yapısal reform ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı tespit edilmektedir. Çalışmaya konu olan hangi ekonomik değişken veya değişkenlerle bir ilişki bulunursa o değişkenler üzerinden politika önermelerinin yapılması amaçlanmaktadır.

Güçlü olmayan ekonomik sistemler krizlere krizler ise; sosyal düzenin bozulmasına, toplumsal huzurun kaçmasına, hırsızlık olayların artmasına ve kişilerin intiharlarına kadar giden bir silsileyi oluşturmaktadır.

Eğer bir ekonomi büyüyorsa ve bunu da yapısal reformlar sayesinde sürdürülebilir kılıyorsa bu konu gerek ülkeler gerekse de toplumların huzuru ve sosyal düzen açısından kanıksanmıştır.

Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerin çoğu reformist yaklaşımlar ve uygulanan politikalar sayesinde hem ekonomilerini artı büyümeye geçirmeyi başarmış hem de enflasyon gibi kronik ekonomik problemlerden ülkelerini kurtarmışlardır.

Yapılan bu çalışma tez aşamasında ortaya konan nadir çalışmalardan birisidir. Bu konuda çalışma yapacak yeni araştırmacılara yol gösterici niteliğine sahiptir. Elde edilen bulgular firmalara, politika yapıcılara ve bu konuda çalışma yapacak yeni araştırmacılara katkı sunacağı düşünülmektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları şu şekilde ortaya konabilir:

- Çalışma bağımsız devletler topluluğu olarak adlandırılan; Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Moldova, Rusya, Gürcistan, Kırgızistan ve Ukrayna gibi ülkeleri araştıracaktır. Diğer ülkeler veri kısıtı nedeniyle çalışmaya dâhil edilmemiştir.
- Oluşturulan analizler veri kısıtı ve ülkelerin benzer çalışmaları yaptıkları kabul edilen 1995-2020 yılları arasını kapsamaktadır.
- Çalışmada ekonomik değişken olarak, yapısal reform endeksi, enflasyon, dışa açıklık ve son olarak da ekonomik büyüme oranlarına etkisi ölçüleceğinden, ekonomik büyüme oranları veri olarak kabul edilecektir.
- Yapılan çalışma uzun vadeli etkiler üzerine odaklandığı için kısa vadeli etkiler göz ardı edilmiştir.

1.5. Araştırmanın Varsayımları

Çalışmada sunulan ülkelerin yabancı fonlardaki aktarımlarda azalma oluşacağı durumlarda en çok sorun yaşayacak ülkeler oldukları kabul edilmektedir. Sosyalist rejimin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden ülkeler ekonomik olarak sosyalist yapıdan sıyrılıp, serbest piyasa ekonomilerine yönelik politikalara yöneldikleri için ortaya koyulan bu çalışmada yapısal reform dinamiklerinin, ekonomik büyüme üzerine etkisinin varsayım testleri ile yapısal reform politikaları ile dışa açıklık değişkenleri arasında tek veya çift yönlü bir nedensellik öngörülmüştür. Yapısal reformlar değişkeninden, dış açıklık değişkenine doğru bir nedensellik öngörülmesi, literatür kapsamında diğer benzer çalışmaları destekler niteliktedir. Söz konusu değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunması hipotezin doğruluğunu sınamakla beraber çalışmanın önemini ortaya koyacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

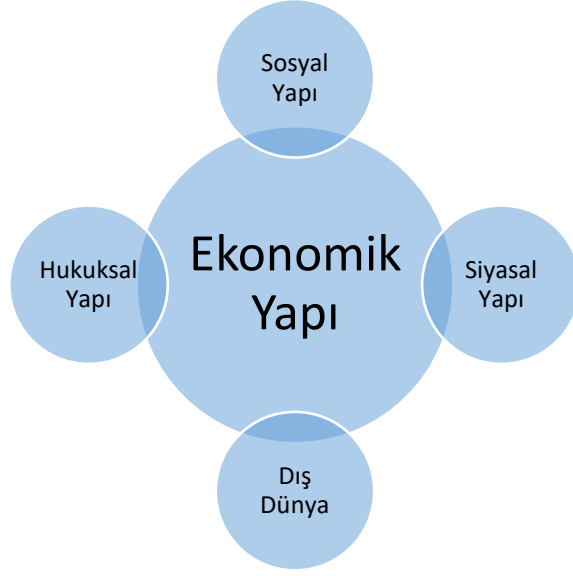
TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yapısal Reformlar

İç ve dış şoklara karşı ekonominin daha dayanıklı hale gelmesi için gerçekleştirilen politikalar yapısal reform olarak adlandırılabilir. Ancak unutulmaması gereken bir konu var ki yapısal reformlar köklü değişiklikler getirdiğine inanılan politikalar olduğu için çok sık değiştirilebilir olmamalıdır.

2.1.1. Yapısal Reform Kavramsal Çerçevesi

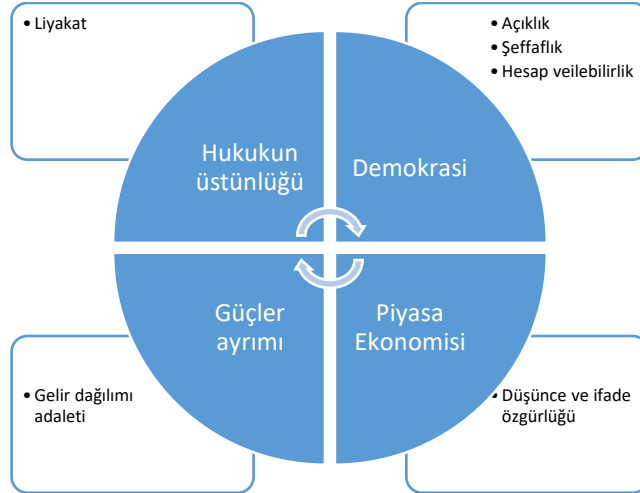
Öncelikle nispeten daha eski bir kavram olan reform kavramı Türk Dil Kurumundaki tanıma göre “daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik, düzeltme ve ıslahat” şeklinde tanımlanabilir. Ekonomik reform kavramı ise; ekonominin temellerinin şekillendiği genel ekonomik anlayıştaki ve stratejideki köklü değişikliklerin ortaya konduğu süreç olarak açıklanabilir. Asıl amaç ekonomik sistemin direnç gücünü arttırarak iç ve dış tehditlere karşı oluşabilecek şoklardan korumak ve düzenli yapısına daha hızlı bir şekilde dönmesi için ortaya konan çalışmalardır. “Bir konunun net bir şekilde belirtilmesi gerekir ki konjonktürle ortaya çıkan değişimler yapısal reform olarak kabul edilmezler çünkü yapısal reformlar planlı bir şekilde oluşturulmuş politikalar neticesinde ortaya çıkar. Bununla birlikte ortaya konan kararlar neticesi yapılan değişiklikler yapısal reform kapsamı alanında değerlendirilirse yanlış bir değerlendirme yapılmış olur. Yapısal reformlarda en önemli kavramlardan birisi “kalıcılık” kavramıdır (Aydın, 2019: 50). Örnek vermek gerekirse hukuk alanında bir sistem değişikliği yapılmışsa ve bununla birlikte bu çok kısa bir zaman dilimi içerisinde tekrar değiştiriliyorsa bu noktada yapısal reformlardan veya hukuk alanında yapılan reformlardan bahsedilmesi pek mümkün değildir.

Şekil 1. Ekonomik Yapı Göstergeleri

Kaynak: Eğilmez, 2022: 14

Dr. Mahfi Eğilmez'in hazırlamış olduğu grafikte de görüldüğü üzere ekonomik yapıyı sadece ekonomi bilimi kapsamında tutmayarak diğer alanlarla olan ilişkisini de göz önünde bulundurmıştır. Ekonomik yapının sosyal yapı, siyasal yapı, hukuksal yapı ve dış dünya gelişmelerinin kesişim kümesi olduğunu belirten Mahfi Eğilmez bu dört unsurdan birinde yaşanabilecek olan istikrarsızlığın ekonomik yapıyı da etkileyeceğini belirtmiştir.

Şekil 2. Yapısal Reform

Kaynak: Eğilmez, 2022: 16

Dr. Mahfi Eğilmez yapısal reformu “bir sistemin daha verimli çalışabilmesi ve şoklara karşı daha dayanıklı hale getirilebilmesi için o sistemin yeniden yapılandırılması olarak tanımlanabilir” şeklinde açıklamıştır. R.H. Green ve Mike Faber (1994) ve bu konuda aynı düşünen birkaç yazar çok sık kullanılan sözcüklerin alışılmışın dışında “şaşırtıcı” bir değişime uğradığını belirtmişlerdir ve bu terimlerin siyasal iktisadi kavramlara evrildiğini belirtmişlerdir. Liberal demokrasiler 1980’li yılların öncesinde dünya genelinde hâkim olmayan istisnai ekonomik yapıları. 1980’li yılların sonrasında ise ülkelerin karşılıklı bağımlılıkları artmış, liberalizmin sadece demokrasilerin geliştiği ülkelerde değil de diğer demokrasinin zayıf olduğu hatta demokrasi karşıtı ülkelerde de fırsatlar oluşturabileceği, ülkelerin reform, istihdam, büyüme ve istikrara katkı sağlayacağı görüşü güç kazanmıştır. 1980 dönemi sonrası finans ve ekonomideki gelişmeler beraber ilerlemiştir. Ekonomik gelişmişliğin ilk dönemlerinde ekonomilerin yapısı zayıf ve finansal sistemler gelişmemiştir, Gelişmekte olan ülkeler kendi iç dinamikleri ile yeterli tasarrufları sağlayamamışlardır. Yeterli tasarrufların sağlanamaması var olan sermayeyi arttıramamıştır. Gelişmekte olan ülkeler ekonomilerini serbest piyasa ekonomisine çevirmek için bazı politikalar geliştirmişlerdir (Başer, 2013: 1). “Bütün bunlar devam ettikçe, sermaye ve finans zamanla küreselleşmeye başlamaktadır ve ülkelerin ulusal sınırları kaybolmaktadır. Bu nedenlerle, ülkeler finansal serbestleşme politikaları uygulamaya geçmektedir (Cicioğlu, 2009: 2-3).

OECD ve Dünya Bankası tarafından 1970’lerin başlarından itibaren inşa edilmeye başlayan yapısal uyum paketleri 1970’lerin sonuna kadar devam etmiştir. Bu sürecin ülkelerin ekonomi programlarına getirdiği yenilikler kısa vadeli ekonomi programlarına orta ve uzun vadeli yapısal uyum süreci eklenmiştir. Bu iki kurumun yapısal reformları ekonomik alanla kısa vadeli programlar ile yakın zamanda yaşanabilecek olumsuzluklara önlem alınırken orta ve uzun vadeli programlar ile de ileri dönemde yaşanabilecek ekonomik büyümeyi engelleyici faktörlerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Yapısal reformlar istikrar politikalarından farklı olarak orta vade ve uzun vadede ekonomik büyümeye yönelik adımları kapsamaması IMF’nin de görüşlerine uymaktadır. Yapısal reform kavramı 1980’li yıllara gelinene kadar “kalkınma politikaları” çerçevesinde ele alınırken 1980 yılı sonrası daha çok birinci nesil yapısal reformlar ve ikinci nesil yapısal reformlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Aydın, 2019: 53)

1. nesil yapısal reformlar: 1980'li yıllarla birlikte oluşan liberalleşme ve açık ekonomi politikaları ile birlikte birinci nesil yapısal reform oldukça önemli bir noktaya ulaşmıştır

Birinci nesil yapısal reformlarla:

1. Piyasa aksaklıklarının giderilmesi
2. Fiyatlandırılmaların kolaylaştırılması
3. Faiz oranları ve döviz kurlarının istikrarının sağlanması
4. Vergi reformu
5. Kamu harcama reformları

Yukarıda belirtilen maddeler amaçlanmıştır.

İkinci nesil yapısal reformlar: İkinci nesil reformlar birinci nesil reformlardan farklı olarak makro politikalardan ziyade mikro politikalara yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Bunun yanında net bir politika uygulaması ortaya konmamakla birlikte istenilen amaca odaklanılır. İkinci nesil reformlar ana hatlarıyla

1. Rekabete ivme kazandırılması
2. Ekonomik büyümede istihdam odaklı olma
3. Hukuk sisteminde reformlar
4. Vergi sisteminde reformlar
5. Kamu yönetimi reformları

Yukarıda belirtilen maddelere odaklanmaktadır.

2.1.2. Yapısal Reformların Ekonomik Başarısının Ölçülmesi

Yapısal reformların kısa vadede ülkelere belirli maliyetlerinin olduğu yapılan çalışmalarla da mevcuttur. Bundan dolayı yapısal reformların etkilerinin ölçülmesi yapılan çalışmalar içinde bir gerekliliktir. Yapısal reformlar genel manasıyla çok kapsamlıdır ve çok fazla faktör söz konusu olmaktadır.

Eduardo Lora, literatüre Lora endeksini kazandıran kişidir. 1985 ile 1995 senelerini içerisinde alan çalışmasında Latin Amerika ülkelerini ele almıştır. Geliştirmiş olduğu bu endekste beş reform alanını (ticaret politikasında yaşanan reformlar, finansal alanda reform adına ortaya konan politikalar, vergi alanında reform adına ortaya konan politikalar, işgücü alanında ve özelleştirme alanında reform adına ortaya konan politikalar) içerisinde alacak şekilde oluşturulmuştur. Yapılan bu çalışmada değer 1 ile 0 arasında olmaktadır. Bu beş

reform alan ile ilgili yapılan çalışmada değer 1 rakamına ne kadar yakın olursa yapısal reform noktasında ilerleme kaydettiği belirtilmiştir. Bu kapsamda Latin Amerika ülkelerindeki sonuçlar 1985 yılında bu ülkelerin ortalama yapısal reform değeri 0,34 iken 1995 yılı sonuçları 0,58 olarak gerçekleştirilmiştir (Aydın, 2019: 55)

Tablo 1. Yapısal Reform Endeksi

Ülkeler	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Arjantin	0,551	0,574	0,602	0,598	0,595	0,597	0,607	0,604	0,616
Bolivya	0,487	0,485	0,474	0,475	0,614	0,711	0,705	0,699	0,690
Brezilya	0,431	0,449	0,468	0,489	0,515	0,530	0,551	0,580	0,610
Şili	0,572	0,564	0,565	0,570	0,557	0,586	0,585	0,585	0,606
Kolombiya	0,477	0,540	0,525	0,534	0,524	0,529	0,555	0,560	0,562
Kosta Rika	0,420	0,440	0,446	0,453	0,536	0,533	0,542	0,557	0,557
Dom. Cu.	0,378	0,432	0,436	0,447	0,439	0,441	0,454	0,490	0,599
Ekvador	0,399	0,456	0,461	0,484	0,536	0,535	0,539	0,536	0,528
E.Salvador	0,401	0,416	0,494	0,505	0,488	0,497	0,489	0,572	0,566
Meksika	0,453	0,479	0,474	0,540	0,531	0,500	0,510	0,501	0,511

Kaynak: Lora, 2001

Tablo 1’de gösterildiği üzere Arjantin ve Şili ortalamanın üzerinde bir performans ortaya koymuşlardır. Dünya bankası verilerine bakıldığında Arjantin ekonomisinin ekonomik büyüme oranlarında yıllara oranla oldukça dalgalı bir görünüm izlediği söylenirken yapısal reform endeks değerlerinin yüksek olduğu yıllarda bu dalgalanmaların istikrar kazandığı gözlemlenmektedir.

Lora endeksinden faydalanarak ona küçük revizyonlar ekleyen Morlay, Machado ve Pettinato ölçüm değerlerini 1970 yılına kadar genişletmişlerdir (Günsoy, 2009: 14). Endekse ait beş temel başlık ve bu temel başlıkların altında da farklı sayıda alt endeksler geliştirilmiştir. Bunun neticesinde genel reform endeksi tablosu oluşturmuşlardır (Günsoy, 2009: 15).

Tablo 2. Genel Reform Endeksi

Yıllar	Arjantin	Bolivya	Brezilya	Şili	Kolombiya
1970	0,569	0,471	0,543	0,347	0,421
1971	0,565	0,472	0,544	0,310	0,427
1972	0,564	0,480	0,553	0,309	0,430
1973	0,388	0,534	0,547	0,316	0,434
1974	0,385	0,540	0,525	0,409	0,459
1975	0,410	0,542	0,504	0,576	0,557
1976	0,408	0,539	0,495	0,640	0,555
1977	0,583	0,551	0,526	0,687	0,555
1978	0,631	0,552	0,525	0,726	0,616
1979	0,671	0,552	0,493	0,742	0,621
1980	0,696	0,551	0,493	0,748	0,610
1981	0,700	0,578	0,500	0,788	0,610
1982	0,680	0,542	0,504	0,768	0,617
1983	0,584	0,534	0,496	0,649	0,608
1984	0,574	0,510	0,490	646	0,591
1985	0,617	0,445	0,492	0,671	0,578
1986	0,608	0,555	0,489	0,705	0,579
1987	0,604	0,659	0,480	0,721	0,656
1988	0,664	0,655	0,517	0,741	0,599
1989	0,733	0,634	0,696	0,755	0,676
1990	0,813	0,779	0,724	0,768	0,689
1991	0,864	0,787	0,719	0,795	0,658
1992	0,884	0,810	0,739	0,812	0,755
1993	0,886	0,815	0,756	0,820	0,764
1994	0,889	0,830	0,795	0,833	0,713
1995	0,888	0,816	0,805	0,843	0,792

Kaynak: Morley, 1999

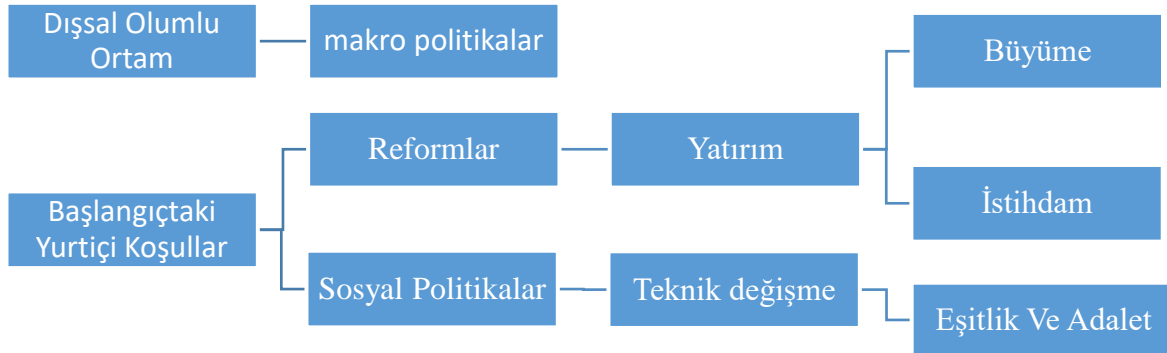
Tablo 2’de verilen sonuçlara bakıldığında ülkelerin genel reform endekslerinin yüksek olduğu yıllarda ekonominin dengeye geldiği söylenebilmektedir. Brezilya’da 1995 yılı genel reform endeksinin en yüksek olduğu yıl olmuştur. 1995 yılı enflasyon oranlarının bir önceki seneye göre ciddi bir düşüş sergilediği gözlemlenirken, büyüme oranının neredeyse korunduğu gözlemlenmektedir.

Yapısal reformların ölçülmesi konusundaki bir diğer çalışma ise Dasgupta yapmış oldukları ortak çalışmada Keller ve Srinivasan ile ilk etapta MENA ülkelerini incelemiştir. Yapmış oldukları çalışmada gelişen bölgeleri incelerken döviz kurları, özelleştirmeler konusunda yaşanan gelişmeleri, yüksek marjinal vergi oranlarına yer vermişlerdir. Dasgupta, Keller ve Srinivasan yapmış oldukları yapısal reformlar ölçümlenmeleri sonucunda ülkeleri

erken reformcu-aşamalı reformcu ve hızlı ve yavaş reformcu olarak kategorize etmişlerdir (Aydın: 2019: 55).

Yapısal reformlar gerçekleştirilirken politika uygunluğuna da bakılması gerekecektir. Yapılan reformların makroekonomik politika ve sosyal politika anlamında uyumlu olması gerekecektir. Bununla birlikte dışsal alandaki olumlu ortam ve yurtiçinde ki durumda yapısal reformların başarılı olması konusunda oldukça önemli olduğu belirtilmesi gereken önemli bir husustur.

Belirtilmesi gereken bir diğer hususta şudur ki yapısal reformlarında başarısız olma ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektir. Başarısız olma faktörleri hükümetlerin ortaya koymuş olduğu başarısız yapısal reform adımları ki bu durum ülkenin güvenilirliğini olumsuz etkilemektedir. Makro iktisadi politikalar ve sosyal politikalarının uyuşmaması, uluslararası arenada yaşanan olumsuz gelişmeler yapısal reformlarda ortaya konan başarısız faktörler olarak söylenebilir.

Şekil 3. Yapısal Reformların Başarısını Belirleyen Faktörler

Kaynak: Aydın, 2019: 58

2.1.3. Yapısal Reformların Ortaya Çıkış Süreci

Yapısal reform, var olan bir ekonominin daha verimli ve uygulanacak şoklara daha dayanıklı olabilmesi için ekonominin içinde bulunduğu ekonomik veya çevresel faktörlere karşı uyumlu hale getirilerek yeniden yapılandırılması olarak tanımlanır.

1929 yılında yaşanan ekonomik kriz ile ekonomide hâkim olan Keynesyen iktisat modeli 1970’li yıllara kadar bu hâkimiyeti sürdürmüştür. “1974 senesinde yaşanan

petrol krizi ve sonrası ekonomide yaşanan stagflasyona çözüm üretme konusunda Keynesyen politikaların yetersiz kalması sonucu ortaya yeni bir iktisadi anlayış çıkmıştır. Ortaya çıkan neo-liberal iktisadi yaklaşıma göre 1974 yılında yaşanan krizin sebebi hâkim anlayış olan Keynesyen yaklaşımdır. 1980'lerin başı ile birlikte kabul edilirdiği hâkim iktisadi anlayışa dönüşen neo-liberal yaklaşımın temelinde yatan görüş, kamu kesiminde oluşacak ekonomik büyüklüğün haddinden fazla olması ile piyasaların serbest pozisyonda olmamaları ekonomide yaşanan problemlerin temel kaynağı olarak görülmektedir. Yapısal reform kavramı ise popülerliğini neo-liberal anlayışın hâkim olduğu bu dönemde kazanmaya başlamıştır (Aydın, 2019: 53).

2.2. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme; bir ülkede belirli bir dönemde oluşan, o ülkenin üretim kapasitesinde, üretiminde, mal ve hizmetlerinde meydana gelene artış olarak tanımlanmaktadır. Ancak ekonomik büyüme birçok çalışmaya konu olduğundan, bu kavramla ilgili pek çok tanım mevcuttur. “Ekonomik büyüme, bir ülkede üretim ve dolayısıyla milli gelirin bir önceki yıla göre reel olarak artmasıdır (Dinler, 2012: 276). “Ekonomik büyüme kavramı hem makro düzeyde hem de mikro düzeyde oldukça önemlidir. Makro düzeyde ülke ekonomilerini, mikro düzeyde ise hane halklarını ilgilendiren önemli bir husustur.” (Songur, 2019: 29). Bu sebeple ekonomik büyüme kavramının birden fazla tanımı mevcuttur. Bir diğer tanımda ise; “Ekonomik büyüme, dönemler itibariyle ekonominin üretim hacminde ortaya çıkan pozitif yönlü değişimdir” (Turan, 2008: 11).

Ekonomik büyüme ülkelerin yapmış oldukları bir tercihten ziyade ülkelerin katıldığı bir zorunlu yarış şeklinde söylemek hiç yanlış olmayacaktır. Ortaya konan bu yarışta büyüme hızı yüksek olan ülkeler büyüme hızı yavaş kalan ülkelerle arasındaki farkı açacaktır. Tıpkı aynı parkurda hızlı koşan atletlerin yavaş kalan atletlere tur bindirmesi gibi “Ülkeler kalkınma yarışında havlu atamazlar. Büyüme hızları düşükse arttırmanın yollarını arayarak, öteki ülkelerle aralarındaki mesafeyi kapatmaya çalışmak zorundadırlar” (Dinler, 2012: 278-279). Ekonomik büyümedeki asıl amaç sadece yaşam standartlarının yukarı taşınması değil, bu amaçtan öte savunma ve itibar yönünden uluslararası platformlarda ülkeleri ön planda tutmasıdır (Dinler, 2012: 279).

Gelişmiş ülkeler için büyüme kavramı Gayri safi yurt içi hasıladan yıllar itibariyle oluşan değişimi ifade etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için ise büyüme kavramından çok kalkınma kavramı ön planda olmaktadır (Songur, 2019: 30).

Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ve sürdürülebilir olmasının ülkeler için oldukça önemli olduğunu belirtmiştik. Bunun yanında bilinmesi gereken önemli bir husus vardır ki oda ekonomik büyüme nedenlerinin bilinmesi ve bu doğrultuda hareket edilmesidir (Oğuz, 2022: 34). “Smith, İngiltere’de artan ticaret hacminin nedeninin bankacılık sektöründeki faaliyetlerinden kaynaklandığını, Schumpeter, bankacılık sektörünün gelişiminin ekonomik büyümenin temel dinamiği olan yatırımları finanse etmede oldukça etkili olduğunu söyler” (Oğuz, 2022: 34).

Ekonomik büyümeyle ekonomik kalkınma arasındaki farktan kısaca bahsedildikten sonra ekonomik büyümenin ölçülmesinde yer alan bazı kavramlar vardır.

Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH): “Belirli bir ülkede belirli bir zaman diliminde meydana getirilen mal ve hizmetlerin parasal değerinin toplamıdır. Bir ülkenin toplam talebi; tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, kamu harcamaları ve net ihracattan meydana gelir” (Songur, 2022: 30).

Nominal GSYİH: “Belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin üretildiği dönemdeki piyasa fiyatı/ cari dönem fiyatı cinsinden parasal değeri ile çarpımlarının toplanmasından elde edilir” (Arslan, 2021: 40).

Reel GSYİH: Nominal GSYH’den farklı olarak üretilen mal ve hizmetler cari dönemdeki piyasa fiyatları yerine seçilen sabit bir dönemdeki fiyatların çarpılarak toplanmasıyla elde edilir (Arslan, 2021: 40).

“Bir ekonomide herhangi bir değişkeni belirleyen pek çok değişken olmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyümenin kaynakları çeşitlilik göstermektedir. İktisadi büyümenin kaynağı olarak üretim sürecine dâhil olan tüm faktörleri ekleyebiliriz” (Türlüoğlu, 2019: 8). Bu faktörler özetle şu şekildedir:

- Nüfus ve işgücü
- Doğal kaynaklar
- Sermaye birikimi
- Teknolojik gelişmeler

Üretim faktörlerinin fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$Y = f(L, K, N, T)$$

Fonksiyonda yer alan L, üretime katılan işgücü miktarını; K, sermayeyi; N, doğal kaynakları ve son olarak da T ise teknolojik ilerlemedeki gelişmelerin üretimdeki göstergesini ifade etmektedir (Türlüoğlu, 2019: 9).

Ekonomik büyümenin bir önceki yıla göre mal ve hizmetlerindeki artış şeklinde hesaplamıştık. Ekonomik büyüme hesaplamasına örnek olarak aşağıdaki örnek verilmiştir.

Bir ülkede 2010 yılı içinde yalnızca 1000 adet ekmeğe, 25 kg beyaz peynir ve 500 şişe su üretildiğini varsayarsak üretim şöyle bir görünüm sergiler:

$$\text{Üretim} = 1000 \text{ ekmeğe} + 25 \text{ kg beyaz peynir} + 500 \text{ şişe su}$$

Ekmeğin adedinin 1 TL, beyaz peynirin kilosunun 10 TL, suyunda şişesinin 0,50 TL'den satıldığını varsayarsak örneğin bu ülkede 2010 yılı GSYİH'sını şöyle hesaplayabiliriz:

$$\text{GSYİH} = (1000 * 1) + (25 * 10) + (500 * 0,5) = 1500 \text{ TL}$$

Diyelim ki 2011 yılı başında yeni bir fırın devreye girmiş ve ekmeğe üretimi 1100 adede yükselmiş ve fiyatlar değişmeden kalmış olsun. Bu durumda 2011 yılının

GSYİH'sı şöyle hesaplanır:

$$\text{GSYİH} = (1100 * 1) + (25 * 10) + (500 * 0,5) = 1600 \text{ TL}$$

Bu ekonomi 2011 yılında bir önceki yıla göre $((1600-1500)/1500) = 0,067$ yani yüzde 6,7 oranında büyümüştür. Bu durumda şunu söyleyebiliriz: Bu hayali ekonomi 2011 yılında nominal olarak %25 büyümüş ama reel büyümesi %6,7 oranında gerçekleşmiştir (Eğilmez, 2012).

2.2.1. Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomilerin başlıca konularından birisi ekonomik büyümedir. Ekonomik büyümenin ülkelere yararları tüm ülkelere bilinmektedir. Bundan dolayıdır ki geçmişten günümüze ortaya konan çoğu makroekonomik politikaların başrolünde ekonomik büyüme vardır. Literatürde kendisine yer bulmuş birçok büyüme teorisi vardır.

Tablo 3. Başlıca Büyüme Teorileri, Kaynakları ve Özellikleri

Büyüme Teorisi	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin Özellikleri
Klasik Büyüme Teorileri		
A.Smith (1776)	İşbölümü	Sınırlı Büyüme
T.R Malthus (1799)	Artık değerın yatırıma dönüştürülmesi	Nüfus kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
D.Ricardo (1817)	Artık değerın yatırıma dönüştürülmesi	Tarımda azalan verimler kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
K. Marx	Sermaye birikimi	Kapitalist düzende kar oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme
J.A Schumpeter (1911-1939)	Yenilikler	Kararsız büyüme ve denge
Post-Keynezyen Büyüme		
R.Harrod (1939)	Tasarruf ve Yatırım	Kararsız denge
E. Domar (1946)		
Neoklasik/ Dışsal Büyüme		
R. Slow (1956)	Dışsal olarak kabul edilen nüfus ve teknoloji	Teknolojik gelişmenin kısıtlı olması nedeniyle geçici büyüme
Yeni/ İçsel Büyüme Teorileri		
P. Romer (1986)	Fiziki ve beşeri sermaye, kamu sermayesi ve mali araçlar	Büyümenin içsel oluşu, devletin yenilenmesi ve tarihsel değişimin dikkate alınması
R. Lucas (1998)		
R. Barro (1990)		

Kaynak: Berber, 2006: 52 ve Mızrak, 2007: 21

2.2.1.1.Merkantalist Büyüme Teorisi

Büyüme teorilerinin ilki merkantalist büyüme teorisidir. Merkantalist yaklaşımın başlangıç yılı 1450 yılı olarak kabul edilmektedir.

Yaklaşık olarak 300 yıl bu iktisadi anlayışın hâkim olduğu söylenebilir. Merkantalist yaklaşım Batı Avrupa ülkelerinin ekonomide uygulamış oldukları politikalarda etkili olmuştur. Bu anlayışta ülkenin zenginliği altın ve gümüş gibi değerli madenlerle ölçülmektedir (Atasert, 2022: 68).

18.yüzyıl ortasına kadar hâkim olan bu ekonomik anlayış ile devletlerin gelişmesinde ve kalkınmasındaki en büyük etkinin gerçekleştirilen ticaret sonucu ülkeye sokulan gümüş ve altın gibi değerli madenlerin ülkeye girişi ile mümkündür. Bu iktisadi anlayışta ortaya konan başat düşünce kendi devletinin menfaatine olan her şeyi öncelemek ve savunmaktır. Merkantalist düşünceye sahip kişilere göre servetin hacmi ve büyüklüğünün ölçülmesi kıymetli madenlerin çokluğu ile eşdeğerdir. Bu anlayış neticesinde devletlerin ortaya koyması gereken başlıca düşünce ülkelerin kıymetli madenleri arttırmaya yönelik politikalardır. Ekonomik büyümenin kökünde daha fazla değerli madenlerin yer alması gerektiğidir (Songur, 2019: 32)

2.2.1.2 Fizyokrat Büyüme Teorisi

Bir grup Fransız'ın bir araya gelerek ortaya koydukları iktisadi düşüncedir. François Quesnay akımın kurucusudur. François Quesnay'in 1758 yılında yayınladığı "Ekonomik Tablo" adlı çalışması ile bir ülkenin ekonomik yapısı ve birimlerini sistematik olarak, insan vücudundaki kan ve damara benzeterek açıklamıştır" (Aksu, 2014: 355). Fizyokratlar Merkantalistlerin yapmış olduğu gibi servet ve büyümenin kaynağını araştırma konusu yapmışlardır. Yapmış oldukları araştırmalar sonucu Fizyokratlar oluşan servetin gerçekleşen dış ticaretten dolayı değil, üretim sayesinde oluştuğunu belirtmişlerdir. Fizyokratlar servet ve büyümenin kaynağının tek verimli sektör olarak gördükleri tarım sektörü sayesinde olduğunu iddia etmişlerdir (Aksu, 2014: 355).

Fizyokratlar, toplumsal her olayın bir doğal yasaya bağlı olduğunu savunarak bilimsel düşüncenin öncülerinden biri olmuşlardır. "Fizyokratların iktisadi düşünce okulu, liberal iktisat düşüncesinin temelini oluşturmuş olup, bu düşünce gereği özel mülkiyet ve ücretli işçi kesimi bulunmaktadır. Ekonomi dışı kapalıdır dolayısıyla dış ticaret yoktur" (Aksu, 2022: 355). Devlet müdahalesini gereksiz gören Fizyokratlar "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, dünya kendi kendine yürür" sözleri ile kendilerini ifade etmişlerdir (Aksu, 2022: 355).

Fizyokratlar tarım sektörünün çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bundan dolayı tarım ürünlerindeki ucuz satış gerçekleştirme durumlarına karşı çıkmışlardır. Bunun

beraberinde ise tarım ürünlerinin ihracatının gerçekleşmesine de karşılıdır (Aksu, 2014: 356). Devlet müdahalesinin gereksiz olduğu düşüncesiyle Klasik iktisatçıları etkilemişlerdir.

2.2.1.3. Klasik Büyüme Teorisi

İngiltere'nin o dönemki sorunlarından esinlenerek dönemin iktisatçıları tarafından geliştirilmiştir. İlk önce Adam Smith ortaya koymuş daha sonrasında ise David Ricardo görüşleriyle bu modeli geliştirmiştir. Thomas Robert Malthus, John Stuart Mill ve Jean Baptiste Say bu iktisadi akımın önemli temsilcilerindendir. Döneminin önemli birçok iktisatçısının katkı sunarak oluşturduğu Klasik büyüme teorisi bu yönüyle de kıymetlidir. Bu büyüme yaklaşımına en çok katkıyı David Ricardo vermiştir. Bundan dolayı büyüme yaklaşımıyla adı yan yana anılan genellikle David Ricardo olmuştur.

“Klasik büyüme modelinde ekonomi sürekli tam istihdam düzeyinde, tam rekabet koşullarının geçerli ve ücretlerin doğal düzeyde olduğu görüşü hâkimdir. Bu görüşe göre; kısa dönemde, ekonomide sermaye miktarı artırılamadığı ve teknoloji düzeyinin sabit olmasından dolayı üretim, emek miktarına bağlıdır. Klasik iktisatçılar, büyümenin sadece kısa dönemli analizini yapmışlardır. Çünkü teoriye göre büyüme ancak kısa dönemde mümkün olabilir. Uzun dönemde ekonominin durgunluk aşamasına gireceğinden kâr hadleri düşer ve dolayısıyla yatırımlar azalır, bunun sonucunda uzun dönemde ekonomik büyüme durur (Songur, 2019: 33).

2.2.1.4. Keynesyen Büyüme Teorisi

1929 büyük buhrana kadar hâkimiyetini sürdüren Klasik Büyüme Teorisi 1929 yılında yaşanan krize çözüm getirememiştir. John Maynard Keynes “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” adlı kitabında Klasik iktisatçıların ‘ekonomi her zaman tam istihdamdadır’ sözlerini eleştirmiştir. O dönemde devletler klasik iktisatçıların savunmuş olduğu ‘devlet ekonomiye müdahale etmemeli’ tezlerine karşı müdahaleler gerçekleştirmişlerdir.

“Keynes ekonomide meydana gelen istikrarsızlıklar, işsizlik ve durgunluğa, talep ve harcamaları canlandırarak çözüm bulabileceğini savunmuştur. Yani klasiklerin yaptığı gibi ekonominin arz yanına değil, talep yanına önem vermiştir” (Türlüoğlu, 2019: 38).

“Keynes ekonomilerin durgunluk zamanlarında bu durumdan kurtulmak için talebin artması gerektiğini söylemiştir. Talepte yaşanacak olan artış var olan mevcut stoklarının erimesine bu durumunda yatırımları arttırıcı etkisinin olacağını belirtmiştir” (Songur, 2019: 33).

“Keynes, ekonomik büyümenin ve üretim artışının, toplam talebin ve yatırım harcamalarının canlanması bununla birlikte adil gelir dağılımının sağlanması ile gerçekleşeceğini savunmuştur” (Türlüoğlu, 2019: 39).

2.2.2. Sosyalist Büyüme Teorisi

Sosyalizmin kurucu olarak kabul edilen Karl Marx 1815 ila 1883 yılları arasında yaşamıştır. Kapitalizmin yıkılacağını bunun yerine sosyalist bir düzenin ekonomik yapıda hâkim olması gerektiğini düşünmüştür. Karl Marx’ın oluşturduğu Sosyalist büyüme modeli bir noktada Klasik büyüme teorilerinin devamı niteliğindedir.

Marx kapitalist düzenin belirli bir ekonomik büyüme sağlayacağını belirtmiş fakat kapitalist sistemin kendi içerisinde çelişkilerinin bulunduğunu işçi kesiminin işlerini kaybedeceğini bu anlamda bir sefalet yaşayacaklarını belirterek bu durumun neticesinde kapitalizmin işçiler tarafından yıkılacağını söylemiştir. “Marx, teknolojik yeniliklerin büyümeyi nasıl etkilediğinden çok emeğin sömürsünün nasıl arttırıldığıyla ilgilenmiştir. Emek aynı zamanda iktisadi büyümenin en önemli belirleyicisidir” (Aksu, 2014: 361).

“Marx’ın büyüme teorisinin temeli emek-değer teorisinden oluşmaktadır. Marx’a göre emeğin ortalama becerisi ve üretim şartları sabit varsayıldığında, bir malın değeri üretim zamanı ile ölçülmektedir” (Sarımaden, 2021: 53).

İşçi kesiminin günlük ihtiyaçlarını karşılaması anlamında üretim araçlarının kamuya devredilmesi ve artı-değer olarak kullanılması gerektiğini belirten Marx bunun neticesinde yüksek bir büyümenin gerçekleşeceğini öngörmüştür.

2.2.3. Neo-Klasik (Solow) Büyüme Teorisi

Neo-klasik büyüme teorisi Solow modeli olarak da bilinir. 1956 yılında Solow ve Swan birbirlerinden habersiz bir şekilde büyüme modelleri ortaya koymuşlardır. Modelde

Solow'un katkısı çok daha fazladır. Neo-klasik büyüme modeli çeşitli varsayımlarla ortaya konmaktadır.

- “Dışa kapalı bir ekonomide, ülkenin GSYH'nı belirleyen ve homojen olarak üretilen ve tüketilen tek bir mal bulunmaktadır.
- Tasarruf ve yatırımların eşitliği söz konusudur. Tasarruf edilen üretim, yatırıma dönüştürülmektedir.
- Üretim fonksiyonunda ölçeğe göre sabit getiri geçerliyse, emek ve sermaye ikame edilebilir kaynaklardır.
- Ekonomide tam rekabet ve tam istihdam koşulları kabul edilmektedir.
- Devlet müdahalesi ve kamu harcamaları göz ardı edilmektedir (Selamcı, 2020: 24).

Modelin temelini iki denklem oluşturmaktadır. Birincisi Cobb Douglas üretim fonksiyonu ve diğeri ise iş gücü başına oluşan sermaye birikimidir. “Modelde durağan durum kavramının refah düzeyinde etkili olduğu vurgulanmaktadır. Durağan durum, işgücü başına düşen sermayenin ve işgücü başına çıktının değişmemesidir” (Selamcı, 2020: 25).

2.2.4. Schumpeter Büyüme Modeli

Karl Marx'ın görüşlerinden etkilenen Joseph Schumpeter iktisat bilimine yeni perspektif kazandırmıştır. Kapitalizmi Karl Marx'ın aksine ekonomik krizler ve bunalımlardan bir çıkış yolu olarak görmüştür.

Odak noktasında yenilikler ve girişimler olarak iki kavram vardır. Yenilikleri öz olarak yeni kaynak ve yeni teknik olarak adlandırmaktadır. Schumpeter e yenilik kavramını şu beş madde ile ortaya koymaktadır. Bunlar:

- Daha önce bilinmemesi kaydıyla yeni bir mal veya kalitenin üretilmesi
- Yeni bir tekniğin geliştirilmesi
- Daha önce keşfedilmemiş Pazar veya piyasaların keşfinin gerçekleştirilmesi
- Yeni bir mamul veya yarı mamulün bulunması
- Yeni endüstri organizasyonlarının kurulması veya gerçekleştirilmesi

Eskilerin yerini yenilerin alacağını öngören bu düzenin belirli bir süreçte devam edeceğini bu sürecinde tüm ekonomik sistemlere sirayet ederek sonunda sosyalist bir yapının oluşacağını öngörmüştür.

2.2.5. İçsel Büyüme Teorisi

1986 yılında P. M. Romer tarafından ortaya konmuştur. Neo-klasik büyüme teorisinin devamı niteliğinde olduğu söylenebilir. Neo-klasik büyüme teorisine yeni bir bakış açısı kazandırdığı da söylenebilir. “İçsel büyüme modeli, teknolojik gelişmelerin ekonomide içsel bir faktör olarak yer aldığını ve sosyal altyapının da ekonomik büyüme üzerine etkisinin fazla olduğunu ileri sürmektedir” (Atasert, 2022, 82). İçsel büyüme teorisi Neo-klasik büyüme teorisinden farklı olarak temel kaynağı “teknolojik gelişme” ve bunun yanında “bilgi ve insan sermayesi” olarak ifade etmektedir. “Modele göre büyümenin itici gücü; nüfus artışı ve beşeri sermaye birikimi, piyasa güçlerinin yönlendirdiği girişimci kararları ve büyüme sürecinde kamunun rolü bağımsız bir değişken olarak alınmaktadır” (Songur, 2019: 35).

2.2.6. Ekonomik Büyüme Etkileyen Faktörler

Ekonomik büyümeyi bir ülkedeki belirli bir zaman diliminde üretilen emek ve sermaye olarak açıklamıştık. Üretim faktörleri ile neyin kastedildiğini ve ana öğeleri bu bölümde açıklanacaktır.

Emek Faktörü: Üretim için asli unsurdur emek. Emek faktörü olmadan üretimden söz edilmesi mümkün değildir. Eğer bir ülkede üretim arttırılmak isteniyorsa o ülkedeki toplam işgücü sayısının yani emeğin arttırılması gerekmektedir (Dinler, 2012: 277). 1800’li yıllarla birlikte sanayi reformu ile ülkeler arasındaki ekonomik farkında açılması ve rekabetin kızışması ile emek faktörü oldukça önemli bir konuma geldi. Bununla birlikte niceliksel ve niteliksel olarak da önemi artan emek faktörü gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında en büyük sorunlar arasında yer alıyor.

Doğal kaynaklar Faktörü: Bir ülkenin kaynak olarak toprağının yanında yer üstü ve yer altı kaynakları da mevcuttur. Bireylerin üretim esnasında hazır bir şekilde buldukları doğanın insanlara sunduğu yararlı şeyler olarak açıklanabilir (Sarımaden, 2021: 48). Sahip olan ülkeler açısından doğal kaynaklar ciddi de avantaj sağlamaktadırlar. Kuzey yarımküre

elverişli ve tarıma uygun toprak yapısı ile tarımsal faaliyetlerin ilk başladığı yerler olarak doğal kaynakların ülkelere avantaj sağladığı konusunda örnek olarak gösterilebilir.

Sermaye Faktörü: Bir işletmenin kurulması ve faaliyetlerinin yürütülmesi için gerekli olan para veya o iş için kullanılması için bulunan mallar sermaye kavramının tanımı kapsamında açıklanabilir. Üretim için veyahut üretim miktarını arttırmak için gerekli olan makine, ulaşım araçları ve fabrika donanımları kapsam içerisinde yer alır (Şenyaz, 2021: 5). Sermaye işletmeler ve devletler açısından oldukça önemlidir.

Teknolojik Gelişme ve Verimlilik: Üretim teknolojisi; emek, doğal kaynaklar ve sermaye olan üretim faktörlerinin bir araya getiriliş biçimidir. “Bir mal veya hizmetin üretimi için gerekli bilgi ve organizasyon ile tekniklerin bir araya gelmesidir. Eğer bir ülkede üretim teknolojisi gelişmiş olur ise o ülkedeki verimlilik olumlu yönde etkilenecektir” (Şenyaz, 2021: 5).

Eğer bir ülkede üretim faktörlerindeki artış oranları üretim artış oranından daha küçük ise o ülkede teknolojik gelişmişlik gerçekleşmiş demektir (Dinler, 2012: 278).

Girişimci Faktörü: “Doğal kaynakların toplanmasıyla yani sermaye, toprak ve emeğin bir araya getirilmesiyle mal ve hizmet üretimini oluşturma çabasıdır. Girişimciler yaratıcılığı desteklemeli, yeniliklere olumlu bakmalı ve bu açıdan risk alma eğiliminde olmalıdır” (Sarımaden, 2021: 48).

2.2.7. Ekonomik Büyüme Hesaplama Yöntemleri

GSYİH hesaplama yöntemleri ana hatlarıyla 3 tanedir. Bunlar; üretim yoluyla hesaplama, Harcamalar yöntemiyle hesaplama ve son olarak da Gelir yöntemi ile hesaplama şeklindedir. Üretim yolu ile GSYİH hesaplama yapılırken her sektördeki nihai mal olarak üretilen ürünlerin piyasa fiyatı hesaplanır (Eğilmez, 2013: 1). Harcamalar yönteminde ise tüketim harcamaları, yatırım harcamalar ve son olarak da transfer harcamaları toplanır. Gelir yöntemi ile GSYİH hesaplanırken ise “burada emek, toprak, sermaye, girişimcilik olarak sıralanan üretim faktörlerinin ellerine geçen ücret, rant, kar ve faiz gelirleri toplanır (Eğilmez, 2013)

2.2.7.1. Üretim Yoluyla

Üretim yoluyla milli gelir hesaplanmasında amaç aynı sektörde hizmet veren birimlerin yapmış oldukları üretimlerin ölçülmesidir. GSMH ile üretim ölçülmesi yapılırken ara mallar toplamdan çıkarılır. Örneğin bir elbise GSMH üretim yolu ile

hesaplanırken pamuk iplik kumaş fiyatları hesaplanmaz çünkü kumaş ve iplik fiyatı elbisenin maliyeti içerisinde yer alır.

Üretim yoluyla hesaplama yöntemi, o ülkedeki bütün firmaların yaratmış olduğu katma değerler toplamı şeklinde de ifade edilebilir.

Katma değer, “bir malın piyasa değeri ile bu malın üretim sürecinde kullanılan girdilerin değeri arasındaki farktır” (Yavan, 2013: 7)

2.2.7.2. Harcamalar Yöntemi

Bir ülkede mal ve hizmetlerin üretimi sonucu bu mal ve hizmetlerin satın alımı için yapılan harcamalar olarak karşımıza çıkar. GSYİH’ya konu olan harcamaların payları oldukça farklıdır. “Harcamalar yönteminde bir ekonomide belirli bir süre içinde nihai mal ve hizmetlere yapılan harcamaların toplamı bulunarak GSYİH’ye ulaşılır. Harcama yöntemi ile hesaplama 4 ana harcama unsuru vardır. Bunlar:

- Tüketim (Hane halkları)
- Yatırım (Firmalar)
- Devlet (kamu harcamaları)
- Net ihracat

Gayri safi yurtiçi hâsıla = tüketim + yatırım + devlet harcamaları + net ihracat

$$\text{GSMH} = C + I + G + XN$$

C=Tüketim **G**=Kamu Harcamaları **I**=Yatırım **XN**=Net İhracat

Tablo 4. Harcama Yöntemiyle Hesaplama

ÜRETİM	HARCAMA	GELİR
Çiftçilik	ÖZEL NİHAİ TÜKETİM	ÜCRETLER
Ormançılık	Gıda İçki	Özel sektör
Balıkçılık	Dayanıklı Tüketim Malları	Kamu sektörü
Tarım Toplam	Yarı Dayanıklı ve Dayanıksız	MAAŞ
Taşımacılık	Tük.Mal.	Özel sektör
İmalat	Enerji-Ulaştırma-Haberleşme	Kamu sektörü
Elektrik,Gaz,Su	Hizmetler	Kendi hesabına çalışanlar
Sanayi toplam	Konut sahipliği	Rant
İnşaat sanayi	DEVLETİN NİHAİ TÜKETİM	Kar
Toptan ve perakende	HARCAMALARI	Firma dışı kar
Otel ve lokanta hizmetleri	MAAŞ-ÜCRET	Firma karı
Ticaret toplam	DİĞER CARİ	Faiz gelirleri
Ulaştırma ve haberleşme	GAYRİSAFİ SABİT SERMAYE	
Mali kuruluşlar	OLUŞUMU	
Konut sahipliği	Kamu sektörü	
Serbest meslek hizmetleri	Makine teçhizat	
İzafi banka hizmetleri	Bina inşaat	

SEKTÖRLER TOPLAMI	Bina dışı inşaat	
Devlet hizmetleri	Özel sektör	
Kar amacı olmayan özel hizmetler toplamı	Makine teçhizat	
İthalat vergisi	Bina+konut inşaat	
GSYİH (ALICI FİYATIYLA)	STOK DEĞİŞMELERİ	
DIŞ ALEMEN GELEN	Mal ve hizmet ihracatı	
DIŞ ALEME GİDEN	Mal ve hizmet ithalatı	
Dış alem net faktör gelirler toplamı	Net ihracat	
GSMH (ALICI FİYATIYLA)	GAYRİSAFİ YURTIÇİ HASILA	
	İSTATİSTİKİ HATA	
	GSYİH (İSTATİSTİKİ HATA ÇIK.)	

Kaynak: Merkez Bankası

Tablo 5. GSYİH Harcama Kalemleri (Türk Lirası)

GSYİH; HARCAMA KALEMLERİ		
	2000 yılı	GSMH% PAY
Genel Nihai Tüketim	89,1	71,5
Gıda-İçki	32,6	26,2
Dayanıklı Tüketim Malları	12,7	10,2
Yarı Dayanıklı ve Dayanaksız Tüketim Malları	12,3	9,9
Enerji-Ulaşım-Haberleşme	15,8	12,7
Hizmetler	9,5	7,7
Konut Sahipliği	6,1	5,0
DEVLETİN NİHAİ TÜKETİM HARCAMALARI	17,5	14,1
Maaş + Ücret	12,6	10,1
Diğer Cari	4,9	3,9
GAYRİ SAFİ SABİT SERMAYE OLUŞUMU	27,8	22,4
Kamu Sektörü	7,5	6,0
Makine Techizat	2,0	1,6
Bina İnşaat	2,1	1,7
Bina Dışı İnşaat	3,4	2,7
Özel Sektör	20,4	16,4
Makine Techizat	11,8	9,5
Bina + Konut İnşaatı	8,6	6,9
İÇ TALEP (stok değişimleri hariç)	134,5	107,9

Kaynak: Merkez Bankası, 2022

Tablo 6. GSYİH Harcama Kalemleri (2)

GSYİH: HARCAMA KALEMLERİ (2)		
KATRİLYON	200	GSMH% payı
Özel nihai tüketim	89,1	71.5

Devletin nihai tüketim harcamaları	17,5	27,8
Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	14,1	22,4
İç talep (stok değişimleri hariç)	134,5	107,9
Stok değişimleri	2,7	2,2
Mal ve hizmet ihracatı	30,0	24,0
Mal ve hizmet ithalatı	-39,3	-31,5
NET İHRACAT	-9,3	-7,5
GAYRİSAFİ YURTIÇİ HÂSILA	127,8	102,6
İstatistiki hata	-3,3	-2,6
GSYH (İstatistiki hata çık.)	124,6	100

Kaynak: Merkez Bankası, 2022

2.2.7.3. Gelir Yöntemi ile

Üretim sürecinde gelirler üzerine elde edilen yöntemlerdendir. Rant gelirleri, faiz gelirleri, ücretler ve kar gelirlerinin toplanması sonucu bulunan yöntemlerdendir. Bu hesaplama metodunda o ülkede ki faaliyetler sonucu ortaya çıkan gelirin toplanmasıdır. (Yavan, 2013: 7)

$$\text{GSMH} = \text{ÜCRET} + \text{RANT} + \text{FAİZ} + \text{KAR}$$

Faktör Fiyatlar ile Yurtiçi Gelir (YİG) = Ücretler + Faizler + Rantlar (Kiralalar) + Karlar
Piyasa Fiyatları ile Safi Yurtiçi Hâsıla (SYİH) = Faktör Fiyatlarıyla Yurtiçi Gelir + (Dolaylı Vergiler-Sübvansiyonlar)

Piyasa Fiyatları ile Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) = Piyasa Fiyatlarıyla Safi Yurt İçi Hâsıla + Amortismanlar

2.3. Ekonomik Büyüme ve Yapısal Reform İlişkileri

“Kısa vadeli çözümler yerine kalıcı çözüm ve iyileştirmeler sağlamak amacıyla, ekonomik yapıyı oluşturan yasal çerçevede, piyasaların işleyişinde veya ekonomik kurumların yapısında değişiklik öngören her türlü politika yapısal reform kapsamında değerlendirilebilir.” (TCMB, 2016: 7)

Yapısal reformlar ile ekonomik büyüme arasında yaşanan süreç 2 dönem şeklinde ele alınması gereken bir durumdur. Ülkeden ülkeye farklılık gösteren yapısal reformlar kısa dönem uzun dönem olmak üzere iki şekilde değerlendirilebilir.

“Ekonomik büyüme kısa vadede harcama talebindeki artışlarla sağlanabilir. Ancak büyümenin uzun vadede sürdürülebilir olması için üretim kapasitesinde artış olması gerekmektedir. Üretim artışı harcama talebindeki artışı karşılayamadığı takdirde enflasyon istenmeyen şekilde artma eğilimi gösterecektir. Zaman içinde üretim kapasitesini belirleyen sermaye stoku, işgücü ve teknoloji gibi faktörlerin artmasıyla potansiyel GSYİH artış gösterir. Ekonomik sistemin iyileştirilmesi de potansiyel GSYİH’yi arttırabilir. Yapısal reformların başlıca amacı ekonominin işleyiş ve etkinliğini güçlendirmek olduğu için etkileri genellikle potansiyel GSYİH’yi artırma yönündedir” (TCMB, 2016: 4).

Yapmış olduğumuz bu çalışma “yapısal reform ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki vardır” şeklindedir. Geçiş ekonomileri ülkeleri bağımsızlık sonrası 1992 yılında tamamı negatif büyüme ortaya koymuştur. Lora’nın ve Morley’in geliştirmiş oldukları yapısal reform endeksi ile genel reform endeksi oranlarının yüksek olduğu yıllar ülkelerde ciddi bir ekonomik büyüme gözlemlenmiş veyahut ülkeler enflasyon oranlarını ciddi manada düşürürken ekonomik büyüme oranlarını korumayı başarmışlardır.

2.4 Yapısal Reform ve Geçiş Ekonomileri Ülkeleri Arasındaki İlişki

Yapısal reform tanımı sistemin daha dayanıklı hale getirilmesi ve oluşabilecek dış ve iç tehdit şoklarına karşı sistemin güçlendirilmesidir. Değişen konjonktürde ülkelerin ekonomik sistemlerde de bu yaşananlara karşı direnç kaybına uğrayacak bunun sonucunda değişim ve dönüşüme mecbur kalacaklardır Yapısal reformlar ekonomik sistemlerdeki köklü değişikliklerin ana merkezinde yer almaktadır. Radikal değişimler çoğu zaman daha iyiye ulaşmak için atılan adımlar şeklinde yorumlanabilir. Tam bağımsızlık için ekonomik bağımsızlık şarttır. Bu sebeple Geçiş ekonomilerinin yapısal reform uygulamaktan başka çareleri olmamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin çökmesi sonucu bağımsızlığını ilan eden ülkelerin ekonomileri bağımsızlık sonrası oldukça kötü durumdadır Ülkeler bağımsızlıklarını ilan ettikleri ilk dönemlerde de görüleceği üzerine makroekonomik verileri oldukça olumsuzdur ve bu da bu ülkelerin ekonomideki kırılganlıklarını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 7. 1992 yılı Geçiş Ekonomileri Ülkeleri Büyüme Oranları

Ülkeler	Büyüme Oranı
Azerbaycan	%-22.6
Ermenistan	%-41.8
Kazakistan	%-5.3
Moldova	-----
Rusya	%-14.5
Gürcistan	%-44.9
Kırgızistan	%-13.8
Ukrayna	%-9.9

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Tablo 7’de de gösterildiği üzere ülkeler ekonomik büyüme olarak daralma yaşamıştır. Bunun neticesi olarak ülkelerde serbest piyasa anlayışına geçilmeye karar verilmiş ve sosyalist ekonomi politikaları dönemlerindeki alışkanlıklar terk edilmeye çalışılmıştır. Ülkelerde gerçekleşen özelleştirmeler, ticaret politikaları, doğrudan yabancı yatırımları destekleyecek teşvik kararlarının alınması uzun vadeli ve kararlı değişiklikler olduğu için ekonomik olarak yapısal reform kapsamına girmektedir.

Geçiş Ekonomileri Kavramı: Geçiş ekonomileri adı üzerinden de anlaşılacağı üzere merkezi ekonomik model hâkimiyetinden ayrılıp serbest piyasaya geçmeye yönelik çalışmaları kapsayan ülke ekonomileri geçiş ekonomisi olarak adlandırılmaktadır. “Sosyalist blok yıkılmadan önce ülkelerin dış dünyaya kapılarını kapatarak, sorunlarını çözmek yerine üstünü örtmeyi tercih ettikleri ancak politikaların başarılı olmadığı bilinen bir gerçektir” (Tandırcıoğlu, 2002: 202). Ekonomik açıdan tüm sektörlerde doğrudan değişimi gerektiren bu durum eski modeli terk ederek ülkelerin çok radikal kararlar alarak başka bir modeli benimsemesinin sonucudur. Havrylshyn ve Wolf 1999 yılında geçiş ekonomilerine sahip ülkelerin ekonomik yapı ve özelliklerini aşağıda belirtildiği üzere sıralamışlardır:

- Ülke kaynaklarının etkinlik ve verimliliğin artırılması için yeniden düzenlemesi ve tahsis edilmesi, ekonomide ortaya konacak faaliyetler, piyasada liberalleşme,
- Devletlerin sahip olduğu işletmelerin özelleştirilerek bu işletmelerin etkinliğinin artırılması
- Etkinlik ve etiklik artışı için sıkı bütçe politikası
- Sosyalist ekonomik politikaların terki sonucu serbestleşmeyle birlikte mülkiyet haklarının geliştirilmesi kanunlarda bu hükümlerin belirtilmesi, pazara girişlerde şeffaf pazarların oluşturulması ve düzenlenmesi

2.5. Geçiş Ekonomi Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Yapısal Reform

1990'lı yılların ilk çeyreğinde neredeyse 380 milyon nüfusa sahip Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması sonucu bu ülkelerin tamamı sosyalist ekonomik sistemi terk edip, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecine girmişlerdir. Bu ülke ekonomileri de literatürde geçiş ekonomileri olarak adlandırılmıştır (Özdemir vd. 2012: 116).

2.5.1. Azerbaycan

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılması ile birlikte Azerbaycan bağımsızlığını ilan eden ülkelerden biri oldu. 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılında 7 milyon 270 bin nüfusa sahip iken 2020 yılındaki verilere göre nüfusu 10 milyon 93 bin kişi olmuştur (Dünya Bankası, 2022). 2011 yılı verilerine bakıldığında %1,26 nüfus artış oranı vardır. Araştırmalara bakıldığında Rusya'da yaşayan Azerbaycanlı nüfusu ortalama 3 milyondur. Ülke içerisinde ise nüfus hareketliliğinin çok olduğu ülke içi mülteci sayısının 800 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir (Mukhtarov, 2017: 19).

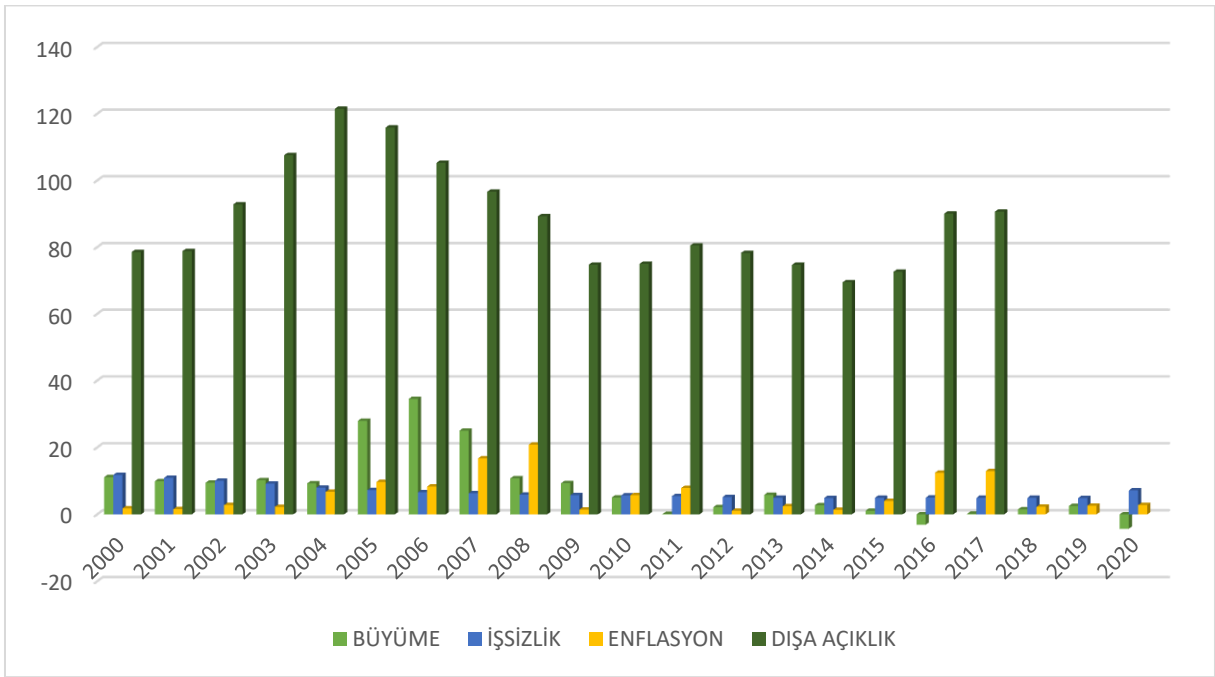
Tablo 8.Azerbaycan Makroekonomik Göstergeleri

YILLAR	BÜYÜME	İŞSİZLİK	ENFLASYON	DIŞA AÇIKLIK
2000	11,10	11,78	1,81	78.55
2001	9,90	10,91	1,55	78.82
2002	9,44	10,04	2,77	92.82
2003	10,21	9,17	2,23	107.55
2004	9,25	7,99	6,71	121.51
2005	27,96	7,26	9,68	115.84
2006	34,50	6,62	8,33	105.26
2007	25,00	6,33	16,70	96.64
2008	10,76	5,86	20,85	89.24
2009	9,30	5,74	1,46	74.74
2010	5,05	5,63	5,73	74.99
2011	0,10	5,42	7,86	80.51
2012	2,17	5,19	1,07	78.26
2013	5,81	4,97	2,42	74.68
2014	2,75	4,91	1,37	69.48
2015	1,09	4,96	4,03	72.60
2016	-3,10	5	12,44	90.08
2017	0,20	4,96	12,94	90.66
2018	1,50	4,94	2,27	
2019	2,50	4,85	2,61	

2020	-4,30	7,16	2,76	
------	-------	------	------	--

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Tablo 8’da görüldüğü üzere Azerbaycan ekonomik göstergeler büyümenin istikrarlı olmamak üzere 2006 yılına kadar artması ve işsizliğin %11 oranlarından %6 oranlarına düşmesi ile aynı zamanda enflasyon oranında bir artış görülmektedir. Buna bağlı olarak dışa açıklık oranlarına bakıldığında %78 bandından, %105 seviyelerine kadar artmaktadır. Son yılların göstergelerinde ise büyüme % -4,30 ile %2,5 oranında seyretmekteyken enflasyon %2 bantlarına kadar gerilemektedir.

Şekil 4. Azerbaycan Makroekonomik Göstergeleri

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Azerbaycan ekonomisi yeni milenyum ile birlikte ihracatı ve ithalatı önemli bir yer tutmaktadır. Sosyalist yapıdan yeni çıkmış olmasına rağmen dışa açıklık oranının çok yüksek olması dışa bağımlı bir ekonomi olduğunun göstergesidir. İşsizlik ise ülkenin problemi olarak zaman zaman karşısına çıkmaktadır.

Azerbaycan’ın nüfus dağılımına bakıldığında kent merkezinde ve kırsal alandaki nüfus dağılımı birbirine oldukça yakındır. Oranlara göz önüne getirildiği zaman nüfusun %53’ü şehirlerde yaşarken, %47’si kırsal bölgelerde yaşamaktadır (Mukhtarov, 2017: 20).

Azerbaycan nüfusunun etnik dağılımına bakıldığında nüfus büyük bir kısmını (%90,6'sı) Azerbaycan Türkleri, diğer kalan etnik yapıya bakıldığında Lezgiler (%2,2), Gürcüler (%0,2), Türkler (%0,6), Ruslar (%1,8) ve %1,5'lik kısım ile de Ermeniler bulunmaktadır (DEİK, 2012: 3).

Azerbaycan devleti bağımsız olduktan kabul edilen Anayasa'ya göre hukuka bağlı olan üniter yapıya sahip demokratik bir cumhuriyettir. (Mukhtarov, 2012: 20)

Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası oluşan yetki dağılımında yargı yetkisi bağımsız mahkemelerde olup, yasama yetkisi Milli Mecliste iken yürütme yetkisi de Cumhurbaşkanı'dadır.

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiği yıllarda oldukça büyük problemlerle karşılaşmıştır. Sosyalist ekonomik rejimin çökmesi sınır bölgelerinde savaşın yaşanması ve bu sürecin sonunda yaşadığı %20'lik toprak kaybı ile yaklaşık 1 milyon Azerbaycan vatandaşının düşmüş olduğu mülteci konumu Azerbaycan maruz kaldığı ciddi problemlerden biridir.

1991-1994 yıllarındaki ekonomik görünüm durgunluk dönemi olarak adlandırılabilir (Alışov, 2020: 29). Bağımsızlık sonrası gelen yıllarda ekonomide yaşanan daralmalar ekonomi alanında kargaşa yaşanmasına sebep olmuştur. 1991 yılında GSYİH %7,8 küçülürken 1992 senesinde %22,6, 1993 senesinde %23,1 1994 senesinde %19,4 ve 1995 senesinde %11,8 oranında negatif değerler almıştır.

1991 yılında bağımsızlığını ilan ettiği sonrası dört yıl neredeyse %60 gibi bir oranla gerileme yaşayan Azerbaycan 1996 senesi ile birlikte beraber gerek IMF gerekse de Dünya Bankası ile birlikte sürdürdüğü politikalar sayesinde aynı yıl ekonomisini artı değerlemeyi başarmıştır.

1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik kriz Azerbaycan'da da etkisini göstermesine rağmen ülke ekonomisinin gerçekleştirmiş olduğu %10'luk büyümenin arka planında dünya genelinde yaşanan petrol fiyatlarındaki artış, inşaat sektörünün göstermiş olduğu gelişme ve yabancılar tarafından ülkeye giren sermaye yer almaktadır (Mukhtarov, 2017: 21).

2014 senesinde GSYİH'sı 75 milyar dolar olan Azerbaycan petrol gelirleri ve ortaya konmuş olan Kalkınma Programlarının uygulanmasındaki doğru adımları etkili olurken 2015 yılında yaşanan petrol fiyatlarındaki gerileme Azerbaycan döviz gelirlerini azaltmış bu durum neticesinde Azerbaycan Merkez Bankası 2015 yılı içerisinde iki kez devalüasyona gitmek zorunda kalmıştır (Mukhtarov, 2017: 21).

2.5.2. Ermenistan

Güney Kafkasya’da yer alan Ermenistan 29.743 yüz ölçümüne sahip olup, denize kıyısı olmayan, Karadeniz bölgesi ile Hazar Denizi arasında varlığını sürdürmektedir. 2020 yılı verilerine bakıldığında 2 milyon 963 bin nüfusu bulunmaktadır (Dünya Bankası).

Ermenistan etnik dağılım bakımından incelendiğinde nüfusun büyük bir bölümünü Ermeniler oluştururken sadece%1,9’luk kısmını Ezidiler, Kürtler, Ruslar ve Ukraynalılar oluşturmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmadan önce Azerilerin büyük bir bölümü Ermenistan’da yaşarken Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılması sonrası iki ülke arasında yaşanan ciddi anlaşmazlıklar sonrası Ermenistan’da yaşayan Azeriler Azerbaycan’a zorunlu göç gerçekleştirmek durumunda kalmışlardır (Topal, 2020: 108).

Tablo 9. Ermenistan Makroekonomik Göstergeleri

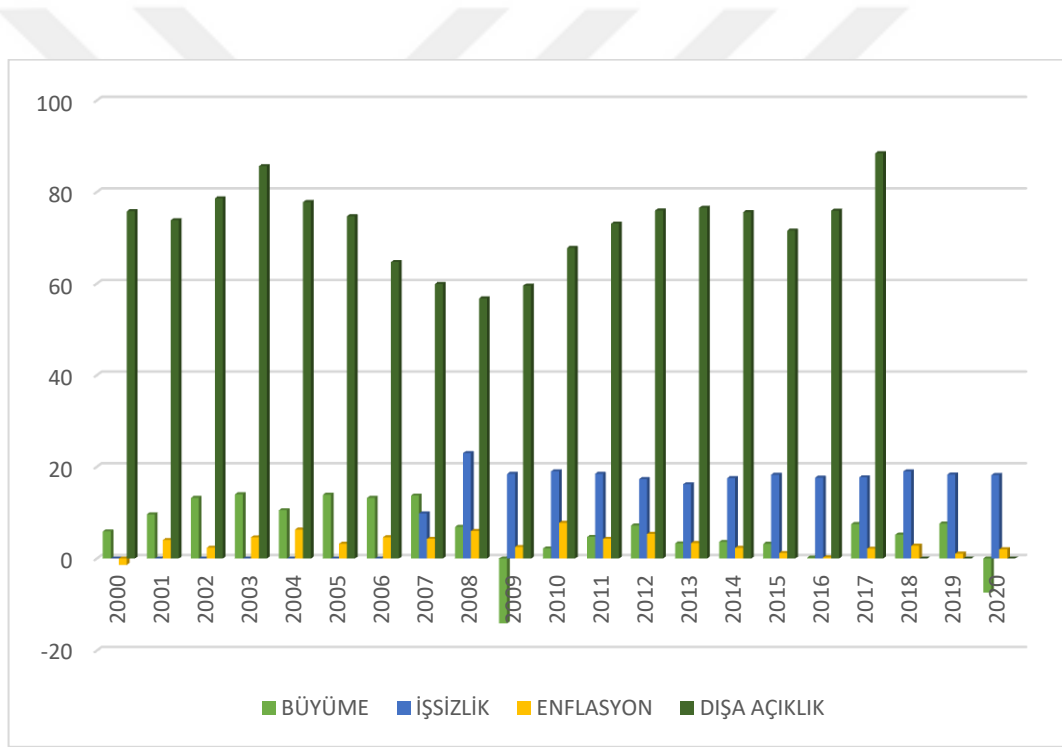
YILLAR	BÜYÜME	İŞSİZLİK	ENFLASYON	DIŞA AÇIKLIK
2000	5,9		-1,37	75.80
2001	9,6		4,03	73.83
2002	13,2		2,36	78.62
2003	14		4,60	85.64
2004	10,5		6,28	77.79
2005	13,9		3,21	74.72
2006	13,2		4,62	64.70
2007	13,7	9,81	4,28	59.92
2008	6,9	22,97	5,99	56.76
2009	-14,1	18,44	2,50	59.54
2010	2,2	19,01	7,77	67.81
2011	4,7	18,44	4,28	73.10
2012	7,2	17,30	5,35	75.97
2013	3,3	16,18	3,37	76.56
2014	3,6	17,50	2,31	75.61
2015	3,2	18,26	1,21	71.59
2016	0,2	17,62	0,27	75.92
2017	7,5	17,70	2,15	88.45
2018	5,2	18,97	2,79	
2019	7,6	18,30	1,07	
2020	-7,4	18,18	2,02	

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Tablo 9’da görüldüğü üzere Ermenistan ülkesine ait makroekonomik göstergeler 2000-2003 yılları arasında ekonomik büyüme artmakla birlikte, enflasyon oranı da

artmaktadır. 2009 yılında ekonomik büyümenin negatif seyretmesi enflasyonda da azalış söz konusudur. 2019 yılında ekonomik büyüme %7,6 iken 2020 yılında ekonomik büyüme negatiftir. Öte yandan işsizlik verilerinde son 5 yıl içerisinde çok önemli oranlarda değişmemektedir.

Ermenistan'ın 2009 yılındaki negatif büyümesi, aynı yılların diğer ekonomik değişkenlerine bakıldığında 2008 yılına göre işsizlik oranında azalma, enflasyonun azalması ve dışa açıklığın azaldığı görülmektedir. 2020 yılındaki negatif büyüme göz önüne alındığında işsizlik oranı 2019 yılına göre pek bir gelişme kaydetmemekle birlikte enflasyon oranı artmıştır.

Şekil 5. Ermenistan Makroekonomik Göstergeleri

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

2000 yılında enflasyonla mücadele konusunda iyi bir performans gösteren Ermenistan, 2008 yılı Mortgage krizi ile oldukça kötü makroekonomik göstergeler sergilemiştir. Dışa bağımlılığın yanında işsizlikte Ermenistan ekonomisinin dikkat çeken sorunları arasında yer almaktadır.

Coğrafi konum itibari ile stratejik bir konumda bulunan Ermenistan tarihi özellikleri ekseninde değerlendirerek bazı politikalar uygulamaya çalışmıştır. Yapmış oldukları bu politikalar sosyal, siyasal ve ekonomik alanda gerçekleştirilebilecek büyümenin önünde teşkil etmiştir. 1991 yılına kadar ‘Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ dağılmasına kadar bağımsızlığını kazanamayan Ermenistan 1991 yılında bağımsız olmuştur.

Sosyalist yönetim anlayışında maruz kaldıkları politikalar dünya konjonktüründen geri kalmalarına neden olmuştur. Bağımsızlık sonrası hayata geçirdikleri Serbest Piyasa denemeleri Ermenistan ekonomisini oldukça zor bir durumda bırakmıştır. Ermenistan ekonomisi 1991 yılı sonunda %11,7 oranında dağılırken 1992 yılında ise oldukça büyük oranda sorun yaşayarak ekonomisi %41,8 daralırken 1993 yılında da %8,8 daralmıştır. Ekonomik büyümede artışa geçiş 1994 yılında %5,4 olarak gerçekleşmiştir (Dünya Bankası, 2022).

Ermenistan resmi para birimi dramdır. Ermenistan hızlı bir şekilde kalkınma sağlamak için finansman desteğini yabancı devletler aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Ermenistan’ın yapmış olduğu ihracat sıralamasında ilk sırada Avrupa Birliği yer alırken ardından sırasıyla Rusya, İsviçre ve Irak gelmektedir. Ermenistan’ın en çok ithalat yaptığı ülkelerde ise ilk sırayı Rusya alırken ikinci sırayı Avrupa birliği ve üçüncü sırada da Çin yer almaktadır.

Ermenistan makamları, iş ortamını ve rekabet gücünü iyileştirme ihtiyacının farkındadır. Hükümetin, Dünya Bankası'nın yeni bir Kalkınma Politikası Operasyonu tarafından desteklenen orta vadeli reform gündemi, bu öncelikleri yansıtmaktadır. Rekabetçiliği ve kamu sektörü verimliliğini güçlendirmeyi amaçlayan kritik iş ortamı ve kamu yönetimi reformlarını uygulamaya koymuşlardır. Bunların, firmalar için iş yapma maliyetlerini azaltarak, Küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ'ler) krediye erişimi genişleterek ve Ermenistan sınırları içinde ve dışında artan ticaret ve bağlantı yoluyla istihdam ve istihdam yaratma fırsatlarını artırarak istihdam yaratılmasını amaçlamışlardır (Dünya Bankası, 2013: 1-2)

2019 yılında yaşanan pandemi sürecinde de ekonomik açıdan gelişmişliğe sahip olmayan ancak ekonomik gelişim açısından gerçekleştirmiş olduğu hamleler ile ilerleme kaydetmeye çalışan Ermenistan ekonomisinin negatif büyüme ile sonuçlanmasına neden olmuştur (Topal, 2020: 115).

2.5.3. Kazakistan

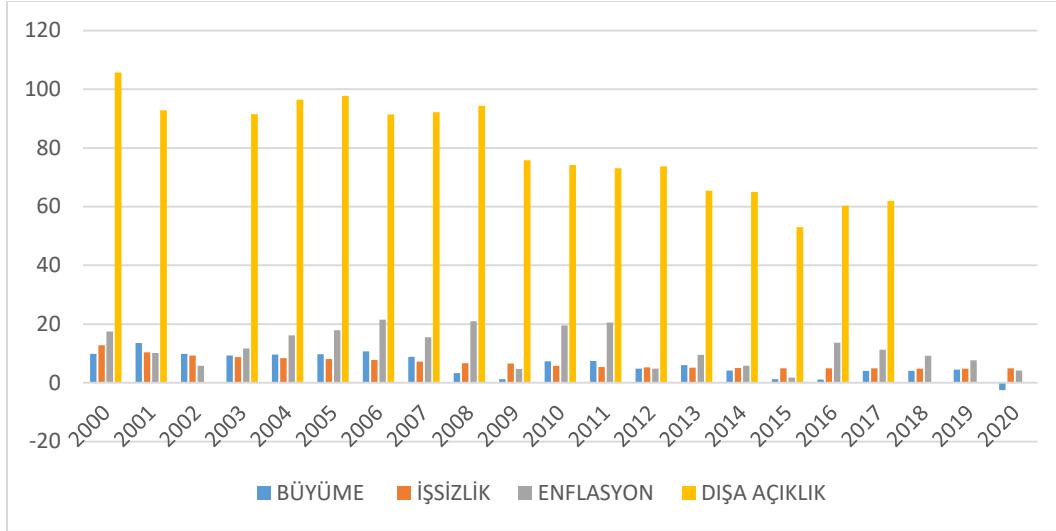
2 Milyon 724 bin km' ile yüzölçümü ile dünyada toprak büyüklüğü açısından dokuzuncu en büyük ülkesidir. 16 Aralık 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kazakistan bağımsızlığını kazandığı 1991 yılında, ülke nüfusu 16 milyon 451 bin iken 2020 yılında 18 milyon 754 bin olmuştur (Dünya Bankası, 2022). Kazakistan nüfusu 1995 yılında 15 milyon 816 bine 2001 yılında ise 14 milyon 858 bine düşmüştür. Nüfus oranında yaşanan bu gerilemede Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması öncesi Kazakistan'da yaşayan 1 milyon civarında Rus vatandaşının ve yaklaşık olarak da 500 bin civarı Alman kökenli vatandaşın Almanya'ya göç etmesi bu durumun ortaya çıkmasındaki etkenlerdendir. 2002 yılında nüfusu tekrardan artıya geçen Kazakistan'da 2020 yılı verilerine bakıldığında 18 milyon 754 bin olmuştur (Alagöz vd. ,2011: 55).

Tablo 10. Kazakistan Makroekonomik Göstergeleri

YILLAR	BÜYÜME	İŞSİZLİK	ENFLASYON	DIŞA AÇIKLIK
2000	9,8	12,75	17,43	105.70
2001	13,5	10,43	10,16	92.85
2002	9,8	9,33	5,80	94..03
2003	9,3	8,78	11,74	91.46
2004	9,6	8,4	16,13	96.41
2005	9,7	8,13	17,87	97.76
2006	10,7	7,79	21,55	91.45
2007	8,9	7,26	15,53	92.16
2008	3,3	6,63	20,94	94.29
2009	1,2	6,55	4,69	75.77
2010	7,3	5,77	19,54	74.14
2011	7,4	5,39	20,54	73.12
2012	4,8	5,29	4,79	73.72
2013	6	5,2	9,50	65.41
2014	4,2	5,06	5,77	64.97
2015	1,2	4,93	1,82	53.05
2016	1,1	4,96	13,64	60.31
2017	4,1	4,9	11,21	61.95
2018	4,1	4,85	9,21	
2019	4,5	4,8	7,63	
2020	-2,5	4,89	4,21	

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Kazakistan ekonomisi Azerbaycan ve Ermenistan'ın yaşamış olduğu ekonomik problemleri yaşamış Kazakistan Ekonomisi bağımsızlığını ilan ettiği yıllar sonrası ciddi daralmalar meydana gelmiştir. 1991 yılında Kazakistan %11 daralırken, 1992 yılında %5,3 1993 yılında %9,2 1994 yılında %12,6 1995 yılında %8,2 daralmıştır (Dünya Bankası).

Şekil 6: Kazakistan Makroekonomik Göstergeler

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

1997 senesinde yaşanan Asya Krizi hemen ardından gelen Rusya krizi Kazakistan da hem iç piyasada hem de dış piyasada ekonominin problemler yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde kamu bütçesinin olumlu anlamda radikal bir değişimi olmuştur. Kamu bütçesindeki bu olumlu değişimin arkasındaki etmen ise ülkede bulunan elektrik ve petrol şirketlerindeki yaşanan özelleştirmeler olmuştur (Alagöz vd. 2011: 56).

Kazakistan yapısal reform alanında bazı kalkınmacı adımlar atmıştır. Asya krizinde bir yıl sonra “Yenilikçi Endüstriyel Kalkınma Programı” açıklanmıştır (Mukhitdinova, 2009: 12). (Mukhitdinova, 2009: 12). “Yenilikçi Endüstriyel Kalkınma Programı” dâhilinde başta imalat sektörü olmak üzere enerji dışı sektörlerin kalkındırılmasını amaçlayan beş yeni devlet kuruluşu oluşturulmuştur. Bunların başlıca olanları Kazakistan Yatırım Fonu ve Ulusal Yenilik Fonu’dur”.

Ülke ekonomisinde yaşanan sektörel çeşitlilik, petrol fiyatlarına bağlı bağımlılıktan kurtulmak için alınan önlemler ve ülkeye giren doğrudan yatırımlar Kazakistan Ekonomisinin 2000 yılında %10,13’lük bir büyüme gerçekleştirmesi ile sonuçlanmıştır.

Kazakistan için ekonomik anlamda milat kabul edilen 2000 yılı ve sonrası süreçte ülkede ekonomik büyüme oranları ciddi artış göstermiştir. 2001 yılında %13,69, 2002 yılında %9,79, 2003 yılında %8,93, 2004 yılında %8,8, 2005 yılında %8,72 ve son olarak yüksek performansı olarak 2006 yılında %9,35'lik büyüme gerçekleştirmiştir (Dünya Bankası, 2022).

2.5.4. Moldova

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılması sonrası yıllarda bağımsızlığını ilan eden ülkelerden birisidir. Moldova Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılında 2 milyon 975 bin nüfusa sahip olan Moldova 2020 yılında 2 milyon 620 binlik bir nüfusla aradan geçen yıllara rağmen nüfus kaybı yaşamıştır (Dünya Bankası, 2022). Geçmişte yaşadığı tarihsel problemleri bağımsızlık sonrasına da taşıyan Moldova Cumhuriyeti karşı karşıya kaldığı toplumsal alandaki ayrışma ve siyasal alandaki ayrışma ile istikrara kavuşmaktan uzak bir görüntü çizmektedir. Coğrafi konum itibari ile jeopolitik ve stratejik açıdan çok önemli bir konuma sahiptir. Aslında coğrafi konumu başına oldukça iş açan Moldova Cumhuriyeti doğu ile batı arasında tampon konumda olduğu için Avrupa Birliği ile Rusya Federasyonu arasında sıkışıp kalmıştır. Siyasi atmosfere de taşınan bu durum 2016 yılında yapılan liderlik seçimlerinde Rus yanlısı Igor Dodon kazanmıştır. Batı yanlısı Maia Sandu'ya karşı seçimi kazanması sonrası ortaya konan ve ülkenin yönünü 2016 seçimi sonrası tam anlamıyla doğuya çeviren Igor Dodon 2020 yılında yapılan seçimlerde tekrar Maia Sandu'ya ile karşılaşmıştır. Bu durum göstermektedir ki ülke bunca yıla rağmen halen bu paradoksu yaşamaktadır (Kurt, 2020: 188). Moldova'da yaşanan siyasi rekabet Avrupa Birliği yanlısı Hareket ve Dayanışma Partisi (PAS) ile Onur ve Hakikat Platformu Partisi (PPDA) Başbakan Ion Chicu liderliğindeki hükümete karşı krizlerin kötü yönetimi, bununla birlikte medyaya ve yargı sistemine karşı oluşturulan müdahale iddiaları ile birlikte meclisteki oylamada toplam 101 milletvekiline sahiptir. Moldova Meclisinde yalnızca 46 milletvekili bu gensoruyu desteklemiş bunun neticesinde de Başbakan Ion görevine devam etmiştir.

Tablo 11.Moldova Makroekonomik Göstergeleri

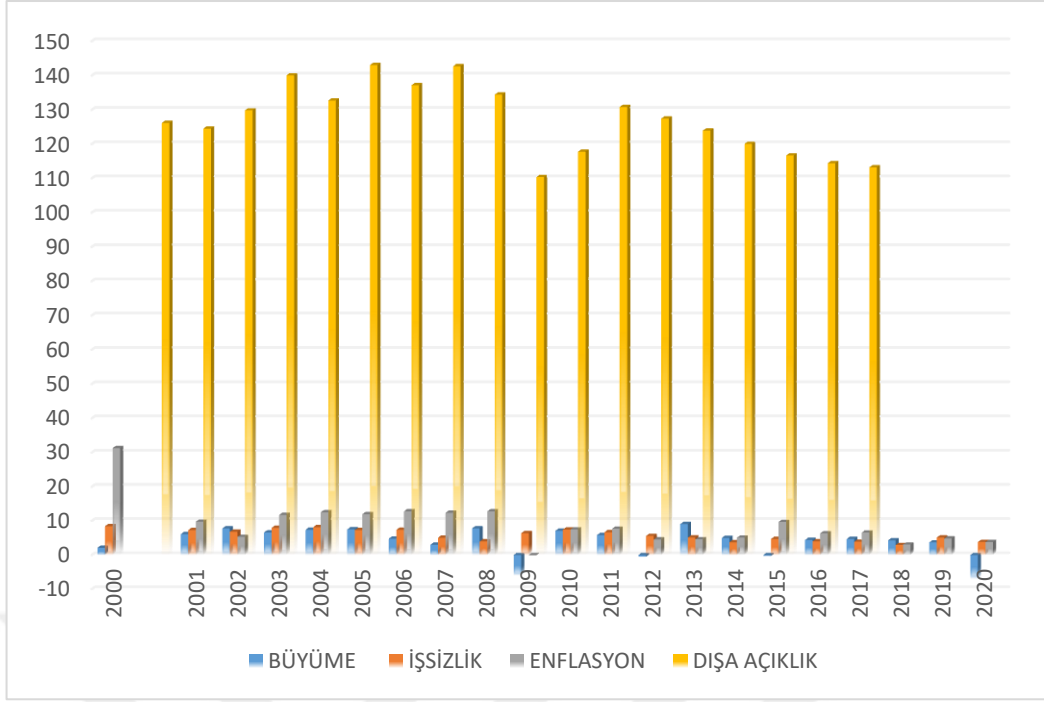
YILLAR	BÜYÜME	İŞSİZLİK	ENFLASYON	DIŞA AÇIKLIK
2000	2,11	8,46	31,30	126.16
2001	6,10	7,29	9,76	124.50

2002	7,80	6,8	5,30	129.84
2003	6,60	7,95	11,75	140.06
2004	7,40	8,17	12,52	132.70
2005	7,50	7,29	11,96	143.02
2006	4,80	7,38	12,78	137.15
2007	3,00	5,07	12,37	142.72
2008	7,80	3,98	12,78	134.42
2009	-6,00	6,4	-0,06	110.36
2010	7,10	7,45	7,48	117.77
2011	5,82	6,68	7,69	130.80
2012	-0,59	5,58	4,55	127.42
2013	9,04	5,1	4,60	123.94
2014	5,00	3,73	5,09	120.06
2015	-0,34	4,7	9,68	116.67
2016	4,41	4,02	6,36	114.41
2017	4,69	3,89	6,57	113.20
2018	4,30	2,91	3,05	
2019	3,68	5,1	4,84	
2020	-6,97	3,82	3,77	

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Moldova bağımsızlık sonrası ekonomik anlamda da ciddi sorunlar yaşamıştır. Öyle ki yaşamış olduğu problemler çalışmaya konu olan diğer ülkeler arasında çok geride kaldığını göstermektedir. “Ekonomisindeki en ciddi eksiklik enerji kaynaklarının neredeyse tamamının ithal etmek zorunda olmasıdır. Özellikle Rusya’ya olan bağımlılığı dış ticaret açığını ciddi oranda etkilemektedir” (Ticaret Bakanlığı, 2021: 4).

2004 yılında yabancı yatırımcıları çekmek amacıyla “Girişimcilik Faaliyetleri Kapsamında Yatırım Kanunu” ile Moldova’da yerli yatırımcılarla yabancı yatırımcıların statüsü eşitlenmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2021: 8).

Şekil 7.Moldova Makroekonomik Göstergeleri

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Moldova'nın makroekonomik verileri değerlendirildiğinde en çok dikkati çeken durum dışa açıklıktır. Ekonomik büyüme oranlarında bakıldığında ise çoğu zaman enflasyonun altında seyrettiği görülmektedir.

Moldova'da yaşanan siyasi rekabet Avrupa Birliği yanlısı Hareket ve Dayanışma Partisi (PAS) ile Onur ve Hakikat Platformu Partisi (PPDA) Başbakan Ion Chicu liderliğindeki hükümete karşı krizlerin kötü yönetimi, bununla birlikte medyaya ve yargı sistemine karşı oluşturulan müdahale iddiaları ile birlikte meclisteki oylamada toplam 101 milletvekiline sahiptir. Moldova Meclisinde yalnızca 46 milletvekili bu gensoruyu desteklemiş bunun neticesinde de Başbakan Ion görevine devam etmiştir.

2.5.5. Rusya

Tarihi birikimiyle günümüzde oldukça güçlü bir ülke olan Rusya resmi adıyla Rusya Federasyonu toprak genişliği açısından (17 milyon km) dünyadaki en büyük ülkedir. Şüphesiz geçiş ekonomi ülkelerinin en güçlüsü. Doğu bloğu olarak nitelendirilen bloğun lideri olan Rusya 2020 yılı verilerine göre 144 milyon 104 binlik nüfusa sahiptir (Dünya Bankası, 2022).

Çarlık Rusya'nın dağılması sonrası sosyalizmi benimseyen SSCB'nin bu ekonomik anlayışı sürdürememesi bu ülkenin Rusya Federasyonu olarak yoluna devam etmesi ile sonuçlanmıştır.

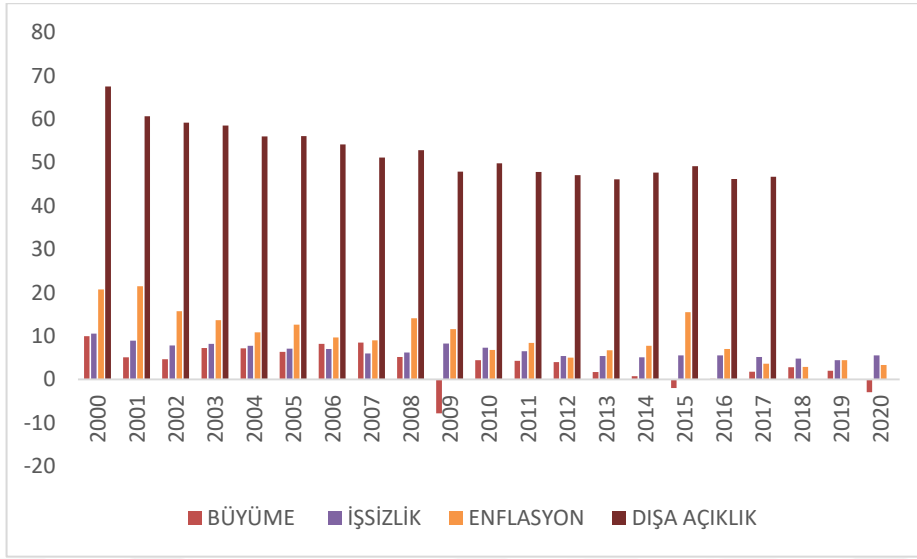
Rus halkının dini inanç yapısını Hristiyanlık ve Müslümanlık oluşturmaktadır. Etnik yapı olarak Ruslar %81,5'ini oluştururken Tatarlar %3,8'ini, Ukraynalılar %3'ünü oluştururken kalan kısmını Çuvaşlar, Başkırtlar, Mordovanlar ve daha farklı milletlerden insanlar oluşturmaktadır (Bulut, 2017: 49).

YILLAR	BÜYÜME	İŞSİZLİK	ENFLASYON	DIŞA AÇIKLIK
2000	10,00	10,58	20,80	67.61
2001	5,10	8,98	21,48	60.68
2002	4,70	7,88	15,79	59.22
2003	7,30	8,21	13,66	58.56
2004	7,20	7,76	10,89	56.03
2005	6,40	7,12	12,69	56.16
2006	8,20	7,06	9,67	54.20
2007	8,50	6	9,01	51.20
2008	5,20	6,21	14,11	52.86
2009	-7,80	8,3	11,65	47.97
2010	4,50	7,37	6,85	49.87
2011	4,30	6,54	8,44	47.90
2012	4,02	5,44	5,07	47.11
2013	1,76	5,46	6,75	46.19
2014	0,74	5,16	7,82	47.70
2015	-1,97	5,57	15,53	49.18
2016	0,19	5,56	7,04	46.23
2017	1,83	5,21	3,68	46.73
2018	2,81	4,85	2,88	
2019	2,03	4,5	4,47	
2020	-2,95	5,59	3,38	

Tablo 12. Rusya Makroekonomik Göstergeleri

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Tablo 12 üzerinden değerlendirildiğinde Rusya'nın doğal kaynakları sonucu makroekonomik göstergeleri ekonominin genel olarak dengede olduğunu göstermektedir. Mortgage krizi ile oluşan ekonomik büyümedeki negatif görünümde bir sonraki sene toparlanma görülmüştür.

Şekil 8.Rusya Makroekonomik Göstergeleri

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

İdari olarak incelendiğinde Rusya, 8 tane federal bölgeden oluşurken bu bölgeler içinde de 21 cumhuriyet bölgesi, 46 tane normal bölge varken vilayet olarak 9 bölge, şehir idaresi olarak 2 ve otonom olma özelliği taşıyan 5 bölge ile birlikte toplam 83 tane idari bölgesi bulunmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin sistem işleyişi oldukça zayıflayınca ekonomik birlik olarak yeni strateji izlenilmiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu'na dönüştürülmüştür. Bunun neticesinde Mihail Gorbaçov başkanlıktan istifa etmiştir. Yeni kurulan Rusya Federasyonu'nda ise başkanlığa Boris Yeltsin getirilmiştir (Bulut, 2017: 49).

Boris Yeltsin 1992 yılıyla birlikte ülkede sosyalist ekonomik sistemi terk ederek liberal ekonomik sistemi ülkeye alıştırmaya çalışmıştır. Bu noktada oldukça radikal reformlar gerçekleştirmiştir.

Ekonomik perspektiften baktığımızda, SSCB gibi merkezi planlı ekonomiden 1991 sonrası Rusya'daki piyasa ekonomisine geçişin başlıca iç unsuru vardır: Birincisi, genel olarak mülkiyet hakkının kullanılmasıdır. İkincisi, piyasaların serbestleşmesi ve fiyatlar üzerinde kontrolün kaldırılmasıdır. Üçüncüsü ise piyasa kurumlarının ortaya çıkışıdır (Dongak, 2011: 8).

Rusya'da özelleştirme üç ana aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşama 1991 yılı ile 1992 yılı arasında gerçekleşen "nakit karşılığı özelleştirme" dir. Bu aşamada devlete ait olan küçük

işletmeleri açık arttırma uslu yöntemiyle en fazla para veren kişilere satılmıştır (Yanık, 2013: 224).

İkinci aşamada ise eski ekonomik sistemden kalma bir alışkanlık olan para harcamama kültürünün önüne geçmek için 10.000 ruble karşılığı olan fişler tüm halka dağıtılmıştır. Bu amaçla insanların özelleştirilecek olan işletmelerden hisse alması amaçlanmıştır. Bu ortaya konan durum ile “sahipler” ilkesini yerine getirmek amaçlanmıştır. (Yanık, 2013: 225)

Üçüncü aşama ise 1995 yılında ortaya konmuştur. Üçüncü aşamada özelleştirmeler ise stratejik öneme sahip olan gaz, petrol işletmeleri ve metalürji sektörlerin içermekteydi. (Yanık, 2013: 225)

Doğal kaynakların oldukça etkili olduğu Rusya Federasyonu’nda stratejik mineraller, kömür, petrol ve doğalgaz kaynakları mevcuttur. 2020 yılı itibari ile 1 Trilyon 480 milyar dolardır. Yıllık verilerine bakıldığında Rusya Federasyonun Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla açısından en iyi performansını 2013 yılında 2 Trilyon 292 Milyar dolar olarak gerçekleştirmiştir. Ekonomik büyüme açısından değerlendirildiğinde Rusya Ekonomisi 2020 yılında daralma göstermiştir (%2,95). Büyüme oranlarına bakıldığında da istikrarsız bir görüntü çizen Rusya ekonomisi doğal kaynakları ve insan gücü açısından çok daha farklı bir konumda olabilirdi.

1990 yılı ve devam eden yıllarda gerçekleştirilmek istenen değişimler Rusya’yı ciddi problemlerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. 1990’lı yılların ilk çeyreğinde ruble %33 değer kaybetmiş ve merkez bankası rezervleri iyice erimiştir.

Rusya ekonomisi 1992 senesinde %2500 e kadar yükselmiş fakat ithalat ve ihracattaki yaşanan rahatlama bu sürecin atılmasında çok büyük yardımcı olarak 1997 senesinde enflasyon %11 oranına kadar gerilemiştir

90’lı yıllarda göze çarpan ekonomik dalgalanmalar siyasi istikrarında sağlanması ile birlikte ekonomide yükseliş trendi oluşturulmuştur. Dış politikada atılan adımlar Brent petroldeki artışlar ve doğal kaynaklardan gelen gelirlerin 2000 yılı ortalarında havuz sistemi oluşturularak orada tutulması ekonomik cephedeki doğru adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.5.6. Gürcistan

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasının hemen öncesinde 31 Mart 1991 yılında gerçekleştirilen referandum sonrası alınan kararlar neticesinde 9 Nisan 1991 senesinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Karadeniz Bölgesi’nin doğu tarafında yer alan Gürcistan Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya Federasyonu ile komşudur. Başkenti

Tiflis'tir. Gürcistan'ın toplam nüfusu 2000 yılında 4 milyon 77 bin iken 2020 yılında nüfusu 3 milyon 714 bin ile azalış göstermiştir (Dünya Bankası, 2022).

Ülkenin yüz ölçümü 69.700 km'dir. Gürcüce dili ülkenin resmi dili olmakla birlikte ülkede Rusça, Ermenice ve bunun yanında Azerice de kullanılmaktadır. Gürcistan nüfusu azalım eğiliminde olmakla birlikte ülke dışında yaşayan Gürcü nüfusu da dikkate değer bir noktadır. Bağımsızlık sonrası Gürcistan ekonomisi değerlendirildiğinde ülkede istikrarın sağlanamadığı görülmektedir. Bağımsızlık sonrası gelen yıllarda ortaya konan reformlar ile birlikte ekonomide iyileşmeler verilere de yansımıştır ve Gürcistan ekonomisi 1994 senesinde büyüme gerçekleştirilmiş bunun yanında ekonominin direnci sağlamlaştırılmıştır. Rusya'da yaşanan ekonomik kriz Gürcistan'ı etkilemiş olsa da ekonomide gerçekleşen büyüme dikkate değer bir noktadadır (Bulut, 2017: 120).

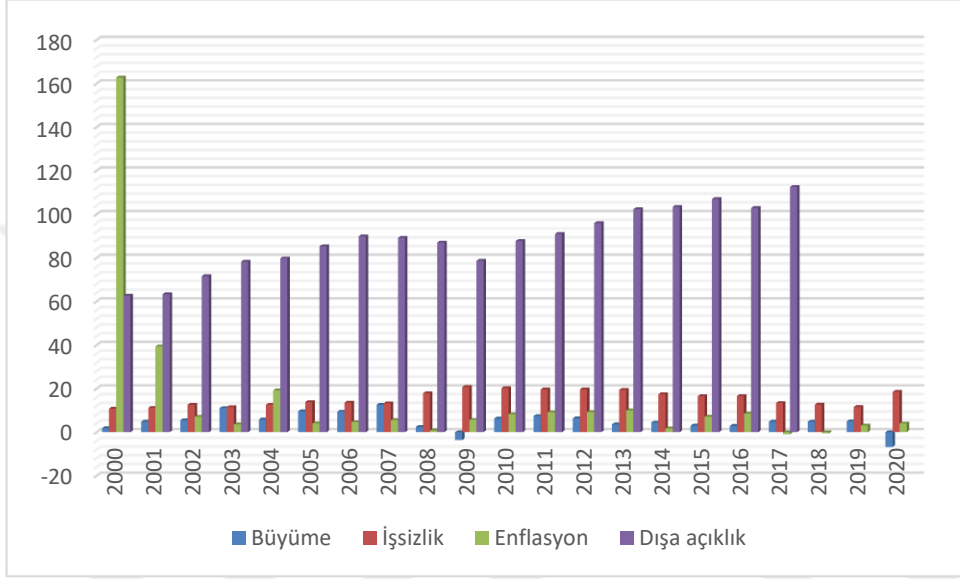
Tablo 13. Gürcistan Makroekonomik Göstergeler

Yıllar	Büyüme	İşsizlik	Enflasyon	Dışa açıklık
2000	1,838341066	10,82	162,7172	62,66
2001	4,805453273	11,16	39,3575	63,33
2002	5,473836801	12,59	7,087618	71,63
2003	11,05872319	11,51	3,566808	78,26
2004	5,794496346	12,62	19,19268	79,74
2005	9,589574062	13,81	4,063962	85,32
2006	9,419770648	13,57	4,646044	89,88
2007	12,57895343	13,28	5,587837	89,16
2008	2,418571659	17,87	0,837735	87,02
2009	-3,650513631	20,71	5,656326	78,67
2010	6,249487768	20,20	8,24709	87,72
2011	7,399999867	19,63	9,160965	91,02
2012	6,369008306	19,65	9,244897	95,95
2013	3,621305352	19,42	9,999488	102,33
2014	4,431924823	17,44	1,727515	103,41
2015	3,02220738	16,51	7,110179	107,01
2016	2,90643878	16,60	8,542933	102,93
2017	4,842603225	13,40	-0,94366	112,58
2018	4,842919885	12,67	-0,51206	
2019	4,982350475	11,57	3,068812	
2020	-6,760439817	18,50	4,003578	

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 13'de görüldüğü üzere Gürcistan ülkesinin 2000-2003 yılları arasında ekonomik büyüme olumlu olarak artmakta, 2009 yılında negatif bir büyüme söz konusudur. 2020 yılında Gürcistan son 20 yıl içerisinde ikinci negatif büyüme oranına sahiptir. İşsizlik oranlarında ise

2010 yılına kadar bir artış, 2011-2019 yılları arasında ise işsizlik azalmıştır. Enflasyon oranlarına bakıldığında 2000-2001 yılı arasında enflasyon düşmekte, 2016 yılına kadar ise yaklaşık %1 ile %19 arasındadır. Dışa açıklık göstergeleri 2000-2017 yılları arasında lineer olarak artmaktadır.

Şekil 9. Gürcistan Makroekonomik Göstergeleri

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Gürcistan ekonomisi enflasyonla mücadele konusunda dengeyi kurabilmiş ülkelerdendir. Ekonomik büyüme konusunda zayıf bir performans gösteren ekonominin en büyük problemi işsizlik olarak gözlemlenmektedir.

Bağımsızlıktan sonra Gürcistan yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek istemiştir. Bu konuda bazı aksilikler yaşanmıştır. Yatırımların gerçekleşmesi için bir takım özel yasalar ve teşvikler çıkarılması gerekmektedir. Bu sebeple ilk büyük yabancı yatırım 1994 yılında ancak olabilmıştır (EBRD, 1999: 223). 1996 yılında dönemin hükümeti yabancı yatırımların ülkeye gelmesi için bir takım yasal düzenlemeler getirmiştir. Bu yasal düzenlemeler özetle; zarar eden işletmeler özelinde 5 yıl olacak şekilde vergiden muafiyet, İthal edilecek ham maddeye getirilecek muafiyet ve son olarak yabancı yatırımcılara standart vergi oranı uygulamasıdır (%20) (Özbay, 2014: 184).

2.5.7. Kırgızistan

Yüz ölçümü 198.500 km olan Kırgızistan Çin Halk Cumhuriyeti, Özbekistan ve Tacikistan'la sınır komşusudur. 1992 senesinin ekim ayında bağımsızlığını ilan etmiştir. 2000 yılında Kırgızistan'da yapılan nüfus sayımı sonuçları neticesinde toplam nüfus 4 milyon 898 bin 400 olarak açıklanırken 2020 yılına gelindiğinde ülke nüfusu 6 milyon 592 bin 600 kişi olarak açıklanmıştır (Dünya Bankası, 2022).

Ekonomik görünüm olarak değerlendirildiğinde Kırgızistan'da 2020 yılında işsizlik %8,70, enflasyon %6.32, GSYİH 7,74 milyar dolar olarak gerçekleştirilmiştir (Dünya Bankası, 2022).

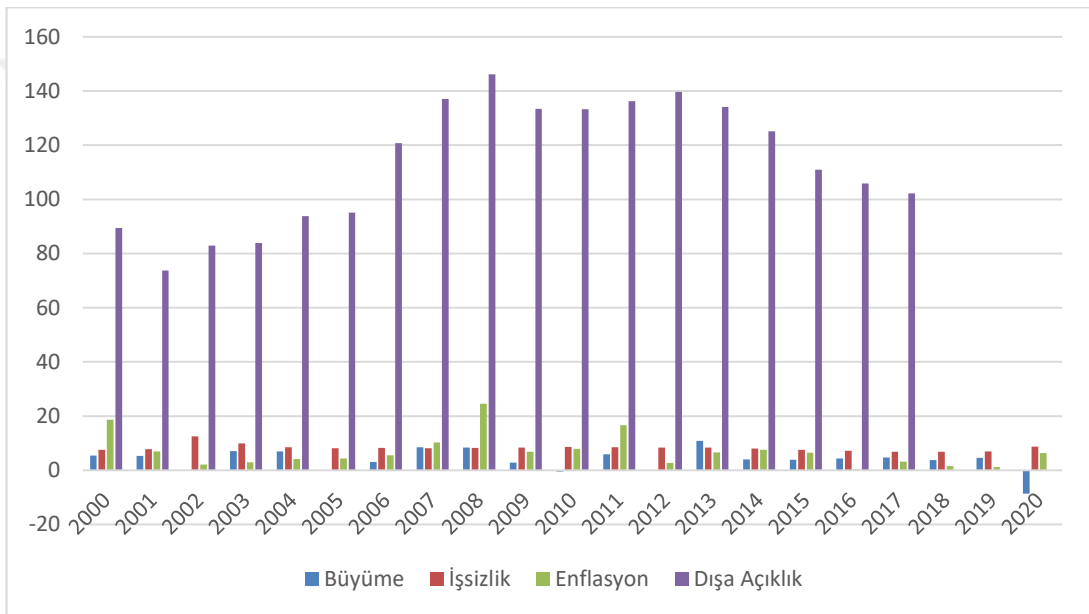
Ekonomide bağımsızlık sonrası atılan adımların ilki 1992 yılında ki Ekonomik Reform Programıdır. 1991 ve 1994 yılları arasında reformun ilk adımıdır. Serbest piyasa ekonomilerine geçiş için atılan bu adımlarda milli para birimi devreye sokulmuştur. 2. aşama olarak 1994-1998 yıllarında dönemin hükümeti serbest piyasadaki ihtiyaç duyulan bir sonraki reform adımları atılarak kitlesel noktalarda özelleştirmeleri gerçekleştirmiştir. 1995 -2004 yılları arasında ülkede 7107 işletme özelleştirilmiştir (Çatalbaş ve Yıldırım, 2008: 146).

Yıllar	Büyüme	İşsizlik	Enflasyon	Dışa Açıklık
2000	5,443336633	7.54	18,70073	89.43
2001	5,321621422	7.84	6,91968	73.75
2002	-0,017324602	12.55	2,13421	82.92
2003	7,030293201	9.92	2,974613	83.93
2004	7,026812415	8.53	4,110651	93.82
2005	-0,175515413	8.11	4,338674	95.08
2006	3,102898745	8.27	5,552123	120.75
2007	8,542874764	8.10	10,2301	137.06
2008	8,40161606	8.22	24,5201	146.11
2009	2,886294575	8.41	6,836562	133.38
2010	-0,471566601	8.64	7,967722	133.23
2011	5,956274309	8.53	16,63633	136.18
2012	-0,088150201	8.43	2,768442	139.68
2013	10,91546945	8.33	6,613752	134.03
2014	4,024038626	8.05	7,534247	125.13
2015	3,875825448	7.56	6,503318	110.96
2016	4,335855917	7.21	0,388838	105.82
2017	4,739937225	6.89	3,17531	102.21
2018	3,757910125	6.88	1,542661	
2019	4,600625666	6.91	1,133623	
2020	-8,616551031	8.70	6,325423	

Tablo 14. Kırgızistan Makroekonomik Göstergeler

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Tablo 14'e bakıldığında Kırgızistan'ın 2000-2012 yılları arasında 4 yıl negatif büyümekte, 2020 yılında tekrar negatif büyümüşür. İşsizlik oranları 2002 yılından itibaren lineer olarak azalmaktadır. 2020 yılında işsizlik oranı önceki beş 10 yıla göre artmıştır. Enflasyon göstergelerine bakıldığında ise son 10 yıl içerisinde yaklaşık %1 ile %16 arasındadır. Dışa açıklık makroekonomik göstergeleri 2012-2017 yılları arasında azalmıştır.

Şekil 10. Kırgızistan Makroekonomik Göstergeler

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Kırgızistan ekonomisi zaman zaman dalgalanmalar yaşasa da pandemi süreci hariç ekonomide ciddi daralmalar görülmemiştir. Denge ekonomisinin gözlemlendiği ekonomide enflasyon ve işsizlik oranları korkutucu seviyelerde değildir. Kırgızistan ekonomisinde göze çarpan durum dışa açıklık oranlarının diğer ülkelerde olduğu gibi ekonomi içerisindeki payının çok yüksek olmasıdır. 2008 yılında Mortgage krizine rağmen büyümeyi başarmışlardır.

2.5.8. Ukrayna

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılma sürecinde bağımsızlığını ilan etmeyen son üç ülkeden birisidir. Ukrayna 8 Aralık 1991 tarihinde alınan karar sonucu bağımsızlığını ilan etmiştir. Yüz ölçümü 603.628 kilometre karedir. Başkenti Kiev'dir. Ülke nüfusu 2000 yılında 49 milyon 176 bin 500 olarak açıklanmış olup 2020 yılı verilerine bakıldığında nüfusun 44 milyon 134 bin 693 olduğu görülmektedir (Dünya Bankası).

130 farklı etnik grup bulunan Ukrayna'da nüfusun %77,8'i Ukrain'ler oluşturmaktadır. Ukrayna'nın resmi dili Ukraynaca olmakla birlikte %30 Rusça ve bunun yanında %3 diğer diller anadil olarak kabul görülmektedir (Bulut, 2017: 80).

Ukrayna ekonomisinin genel görünümüne bakıldığında 2020 yılı verilerinde GSYİH 155,5 milyar dolar, enflasyon %2,73, işsizlik %9.13'dür ve ekonomi büyüme %-4 olarak açıklanmış yani ekonomi daralmıştır (Dünya Bankası, 2022).

Ekonomi olarak bağımsızlık sonrası ciddi bir potansiyele sahip olduğu öngörülen Ukrayna, Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliğinden almış olduğu kaliteli miras ile işgücü ve bunun yanında oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Devletin kontrol mekanizmasında olan bu sektörler radikal değişimler sonucu pazarda ki paylarını kaybederek ülke ekonomisine ciddi anlamda problemler yaşatmıştır. Ekonomide ki toparlanma 2000 senesi sonrası başlamıştır. Bu süreçte 2004 yılında Ukrayna ekonomisi %11,79'luk bir büyüme gerçekleştirmiştir (Bulut, 2017: 83).

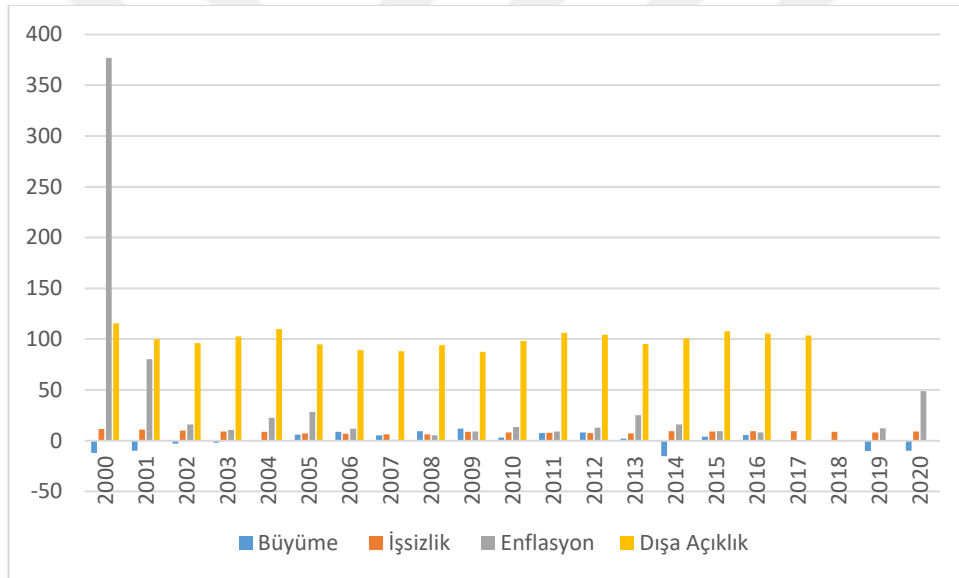
Tablo 15. Ukrayna Makroekonomik Göstergeleri

Yıllar	Büyüme	İşsizlik	Enflasyon	Dışa Açıklık
2000	-12,2	11.71	376,7462	115.74
2001	-10	11.06	80,3255	99.93
2002	-3	10.14	15,9406	95.99
2003	-1,9	9.06	10,57716	102.59
2004	-0,2	8.59	22,68367	109.98
2005	5,9	7.18	28,2031	94.65
2006	8,8	6.81	11,95881	89.18
2007	5,339647212	6.35	0,757421	88.05
2008	9,516609863	6.36	5,179678	94.17
2009	11,79535253	8.84	9,048068	87.48
2010	3,071230394	8.10	13,56958	98.14
2011	7,571420762	7.85	9,052525	106.24
2012	8,215844451	7.53	12,83878	104.09
2013	2,243491598	7.17	25,22646	95.15
2014	-15,13646791	9.27	15,88119	100.69
2015	4,092004367	9.14	9,372931	107.81

2016	5,445280813	9.35	7,955725	105.52
2017	0,152314965	9.50	0,568728	103.56
2018	0,045439094	8.80	-0,23895	
2019	-10,07889498	8.19	12,07186	
2020	-9,772987211	9.13	48,69986	

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Ukrayna tablo 15’de görüldüğü üzere 2001-2004 yılları arasında negatif büyümektedir. 2005-2013 yılları arasında negatif büyüme görülmemekle birlikte 2014 yılında tekrar bir negatif büyüme görülmektedir. 2015-2018 yıllarında büyüme yaklaşık %0,1 ile %5 arasında seyretmekte 2019 ve 2020 yıllarında büyüme negatiftir. İşsizlik göstergelerine bakıldığında ise genel olarak 2000-2020 yılları arasında yaklaşık %6 ile %10 arasındadır. 2000 ve 2001 enflasyon göstergelerine bakıldığında 2001 yılında önemli bir enflasyon düşüşü söz konusudur.

Şekil 11. Ukrayna Makroekonomik Göstergeleri

Kaynak: Dünya Bankası, 2022

Ukrayna ekonomisinin genel bir durumuna bakıldığında ekonominin bir büyüme probleme yaşadığı görülmektedir. 2000 yılında yaşanan enflasyon son 20 yılın en yüksek oranıdır. Dışa açıklık olarak diğer ülkelerden olumlu ayrışsa da makroekonomik göstergelerden çıkan sonuç ülkenin arayış içerisinde olması fakat bunu bir türlü gerçekleştirememesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde yapısal reformlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ampirik olarak ortaya konmaktadır. Ampirik analiz kısmına geçilmeden önce yapısal reformlar ve ekonomik büyüme ilişkisi açısından daha önce yapılmış olan çalışmaları kısaca özetleyen literatür taraması tablo ve yazılı şekilde verilecektir.

3.1. Ekonometrik Analiz ve Metodoloji

Çalışmanın analiz kısmında, geçiş ekonomileri üzerinden yapısal reformlar ile seçili makroekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Panel veri analizi tekniklerinin kullanıldığı testlerde 1995-2020 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Çalışmanın hipotezi “Yapısal reformlar ile makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır” şeklinde kurgulanmıştır. Bu kapsamda öncelikle modele dâhil edilen değişkenler tanımlanmakta, hipotez testinde kullanılacak testler belirlenmekte ve kullanılacak yöntem çerçevesinde testlerin teorik altyapıları oluşturulduktan sonra analiz bulguları yorumlanmaktadır.

3.2. Veri Seti ve Model

Çalışmada belirlenen hipotez kapsamında yeni nesil panel veri analizi teknikleri kullanılmaktadır. Analizlerde yapısal reformların makroekonomik değişkenler ile olan uzun dönemli ilişkisi geçiş ekonomileri üzerinden test edilmektedir. Analizlerde ortak veri sınırlanmasından dolayı EBRD raporlarına göre geçiş ekonomilerinden Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Moldova, Rusya, Gürcistan, Kırgızistan ve Ukrayna ülkelerine ait veriler kullanılmıştır. Modelde kullanılan değişkenlere ait temel bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 16. Veri Seti

Değişkenler	Değişkenin Tanımlanması	Kaynak
REF	Yapısal Reform Endeksi	EBRD
EB	Ekonomik Büyüme	Dünya Bankası
ENF	Enflasyon	Dünya Bankası

Literatürdeki çalışmalar genel olarak incelendiğinde yapısal reformları etkileyen makroekonomik değişkenler olarak daha çok ekonomik büyüme, enflasyon ve dışa açıklık kullanılmıştır. Bu nedenle model bu değişkenler üzerinden kurgulanmıştır. Yapısal reform endeksi ise Avrupa İmar Bankası tarafından her yıl oluşturulan raporlarda verilmektedir.

‘‘EBRD’nin yayımlamakta olduğu yapısal değişim göstergeleri geçiş sürecinin niceleyici açıdan analiz edilmesine yardımcı olacak unsurları barındırmaktadır. Bu göstergelerin yer aldığı tablolarda şirketler, piyasalar, ticaret sektörü finansal sektör ve altyapı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bunlar arasında çok sayıda ulusal ve uluslararası kuruluşlar yer aldığı gibi EBRD kadrosunun kendi hesaplamaları da gösterge oluşturulmasında kullanılmaktadır’’ (Günsoy ve Günsoy, 2009: 26).

$$REF_{it} = \beta_0 + \beta_1 EB_{it} + \beta_2 ENF_{it} + \beta_3 DA_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde gösterilen $i=1, 2, 3, \dots, N$ yatay kesit verilerini gösterirken, $t=1, 2, 3, \dots, T$ zaman boyutunu, ε ise hata terimini ifade etmektedir. Modelde yer alan tüm değişkenler oransal veya endeks şeklinde olduğu için logaritmaları alınmadan analizlere dâhil edilmiştir.

3.3. Literatür Özeti

Yapılan çalışmalarda genel olarak yapısal reformların ekonomik büyüme üzerindeki sonuçları incelenmiştir. Araştırmaların büyük bir kısmı deneysel analizlere dayanmamakla birlikte genel olarak tablo 18’de görülmektedir.

Tablo 17. Literatür Tablosu

Yazarlar	Değişkenler	Yöntem ve Ülkeler	Bulgular
Staehr (2003)	GSYİH büyüme oranı, enflasyon oranı, Bankacılık reformu ve faiz oranının serbestleştirilmesi, rekabet politikası, yönetim ve kurumsal yeniden yapılanma, büyük ölçekli özelleştirme,	Cobb-douglas üretim fonksiyonu (1989-2001) 25 ülke	Yapısal reformlarımdaki hızın büyüme üzerine etkisinin olmadığı belirtilmiştir. Liberalleşme, özelleştirme ve yapısal reformlardaki eşzamanlı ilerlemeye dayanan dengeli, geniş kapsamlı reformlar

	büyük ölçekli özelleştirme, fiyat liberalizasyonu, Menkul Kıymetler piyasaları ve banka dışı finansal kurumlar, küçük ölçekli özelleştirmeler ve ticaret ve döviz sistemi		Büyüme ve dolayısıyla çeşitli reform unsurlarının karşılıklı olarak güçlendirici bir etkisini göstermektedir
Yaşgöl (2003)	M2Y Para arzı, Kısa vadeli dış borç stoku, İç borç stoku, Kamu Kesimi Borçlanma Gereği, Döviz Kuru, Kısa süreli Sermaye Hareketleri, Tasarruf Mevduatı Faiz Oranı, M2 Para Arzı, Dış Ticaret Açığı, Cari İşlemler Açığı, Konsolide Bütçe Faiz Ödemeleri, Konsolide Bütçe Açığı	Çoklu regresyon modeli analizi (1980-2001), Türkiye	Araştırma bulgularına göre, Kısa vadeli borçlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.
Rajan ve Zingales (2003)	Kişi başına sanayileşme, dış açıklık, kişi başına sanayileşme ve dış açıklığın etkileşimi, kişi başına sanayileşme ve gümrük vergilerinin etkileşimi, Banka mevduatlarının, borsa kapitülasyonlarının Gsyih'ye oranı kişi başına borsadaki yurtiçi şirket sayısı, bono ihracının sermaye birikimine oranı	Kesikli veri analizi (1913-1999), 24 ülke	Yapılan araştırmalar sonucuna göre, ülkeler arası sermaye akışlarının yüksek olduğu dönemlerde finansal gelişme dış ticaret açıklığı ile pozitif ilişkilidir.
Salinas ve Aksoy (2006)	Ticaret reformları endeksi, cari işlemler dengesi, mali denge, enflasyon ve ekonomik büyüme, sanayi üretiminin gsyih'ya oranı, reel efektif döviz kuru	Cobb-douglas üretim fonksiyonu (1975-2004) 25 ülke	Uygulanan yapısal reformlar sonrası araştırmaya konu olan ülkelerde yapısal reform öncesine ekonomik performansın daha iyi olduğu görülmüştür.
Haung (2006)	Finansal gelişim indeks ölçütleri, finansal açıklık, bir grup kontrol değişkeni, ülke risk puanı, Gsyih büyüme oranı,	Dinamik panel analizi (1976-2003), 35 ülke	Araştırma bulguları finansal liberalizasyon politileri açısından değerlendirilen bankacılık sektörü ve borsa bağlamında finansal gelişmenin seviyesinin finansal açıklık göstergeleri tarafından anlamlı bir şekilde etkilendiğini göstermektedir.
Eshenbach ve Hoekman (2006)	GSYİH büyüme oranı, enflasyon oranı, Bankacılık ve faiz oranlarının serbestleştirilmesi, Altyapı, Hizmet, özelleştirme,	Panel veri analizi (1990-2004) 24 ülke	Gsyih oranları ile ekonomik büyüme endeksleri arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Ito (2006)	Mevduat bankalarından özel sektöre verilen kredilerin Gsyih'ye oranı, borsa kapitalizasyon oranı ve borsa kapitalizasyon oranı, toplam işlem hacmi, borsa turnover oranı	Panel veri analizi (1980-2000), 108 ülke	Araştırma bulguları ticaret açıklığının finansal gelişme için bir gereklilik olduğunu belirtmiştir.
Law ve Demetriades (2006)	Finansal gelişme, kişi başına Gsyih, kurumlar, dış ticaret açıklığı	Dinamik panel veri analizi (1980-2001), 43 ülke	Araştırma sonuçları dış ticaret açıklığının ve sermaye hesabı açıklığının finansal gelişmeye katkı sağladığını göstermektedir
Klein ve Olivei (2008)	Finansal gelişim, sermaye hareketlerinin liberalizasyonu, grup kontrol değişkeni (bölge kuklası, petrol üreten ülke kuklası dış ticaret açıklığı ve başlangıçta finansal gelişmişlik seviyesi	Panel veri analizi (1976-1995), 73 Ülke	Araştırma sonuçlarına göre sermaye hesabı liberalizasyonunun finansal gelişmeyi pozitif etkilediği ve istatistiksel olarak da anlamlı bir etkileşim olduğu gözlemlenmiştir
Bittencourt (2008)	Finansal gelişme, enflasyon, kamu harcamaları, finansal Gsyih, şirketlere ve bireylere verilen kredilerin gsyih'ya oranı	Panel veri analizi (1985-2002)	Araştırma sonucunda enflasyonun finansal gelişmeyi olumsuz etkilediği fakat kamu harcamaları ve finansal GSYİH'nın finansal gelişmeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır
Ağayev ve Yamak (2009)	Yapısal reform endeksi, enflasyon oranı, dış ticaret hacminin gsyih oranı, siyasi haklar endeksi ve ekonomik büyüme	Panel veri analizi (1995-2006) 12 BDT ülkesi	Araştırma sonuçlarına göre BDT geçiş ekonomilerinde ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için piyasa ekonomisine geçişin gerektirdiği yapısal dönüşüm reformlarının gerçekleştirilmesi, makroekonomik istikrarın sağlanması ve dış ticareti artırmaya yönelik politikaların desteklenmesi gerekir.
Özşahin (2011)	Finansal sermaye akımı, finansal sermaye stoku, finansal sermaye girişi, ekonomik büyüme	Granger Nedensellik Testi (1980-2009), Türkiye	Araştırma bulgularına göre kısa oluşturulan dört modelin ikisinde finansal liberalizasyon büyümeye etki ederken diğer iki modelde ise büyümenin liberalizasyona etki ettiği görülmektedir.
Başer (2013)	Para Arzı'nın (M2Y) gsyih'ya oranı, büyüme oranı hızları	Granger nedensellik testi (1987-2012), Türkiye	Türkiye özelinde değerlendirilen bu çalışmada finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
		VAR	Finans sektöründe yapılan

Mamun ve Hassan (2014)	Bankacılık sektörü tarafından sağlanan iç kredilerin GSYİH oranı, M3'ün GSYİH oranı, ticaretin GSYİH oranı, kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı ve GSYİH oranı	Modeli (1960-2005) FAS	reformların piyasa üzerine etkilerinin analiz edildiği bu çalışmada uzun vadede büyük katkılar sağladığı görülmüştür.
Öz ve Togay (2018)	Elektrik sektöründeki yapısal reformlar, GSYİH ve enerji tüketimi	Johansen eş bütünleşme testi (1980-2015) (Türkiye)	GSYİH ile enerji tüketimi arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve bu alandaki teşviklerin arttırılmasına karar verilmiştir
Okoi ve Orok (2019)	GSYİH büyüme oranı, mevduat ve borç verme oranı, faiz oranı, döviz kuru, kurumsal yönetim bilgilendirme endeksi ve banka sermayedarlarının yeniden sermayedarlarının oranı	Johansen eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi (1970-2015) Nijerya	Bankacılık sektöründeki reformların ekonomik büyümeye ilişkisinin incelendiği bu çalışmada bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Nijerya özelinde incelenmiş ve bazı bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında bulunan güçlü ilişkiler olduğu görülmüştür.
Aksoy (2019)	Uluslararası ticaret, sermaye hesabı, yerel mali reform, reel kişi başına düşen milli gelir	Ardl testi (1973-2006) 33 ülke	Ülkeler arasındaki heterojenlikte göz önüne alınarak yapılan bu çalışmada reformların büyüme üzerindeki uzun vadeli etkileri kurulan hipotez ile doğrulanmıştır.
Kölemen (2019)	RGYİH, FLE ve ekonomik büyüme	Panel nedensellik analizi (1995-2015),9 ülke	Çalışmanın bulguları Finansal Liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirtmektedir.
Daştan, Yalçinkaya ve Karabulut (2020)	Yapısal Reformlar ve Ekonomik Büyüme	Cobb-Douglass Üretim Fonksiyonu (2002-2019) (18 ülke)	Yapısal reformların ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Karakaş (2020)	GSYİH büyümesi, geniş tanımlı para arzı, özel sektöre verilen yurtiçi kredi, brüt sabit sermaye oluşumu, doğrudan yabancı yatırımlar	Panel veri analizi (1980-2019), OECD Ülkeleri (15 üye	Araştırma sonucuna göre, Doğrudan yabancı yatırım ve brüt sermaye birikiminin artması ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilerken, diğer değişkenlerin negatif yönlü bir etkisi olmuştur.

		ülke)	
Nedic vd. (2020)	GSYİH büyüme oranı, yolsuzluğun kontrolü, hükümetin etkinliği, düzenleyici kalite, hesap verilebilirlik, hukukun üstünlüğü	Çoklu doğrusal regresyon analizi (Balkan Ülkeleri) (2006-2016)	Araştırma bulgularına göre büyüme üzerinde değişkenlerin etkilerinin olduğu etkinde olsa zayıfta olsa etkilerinin olduğu görülmektedir. Yolsuzluk endeksi örneği olarak yolsuzluk endeksindeki oranların doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde ciddi etkisi olduğu görülmüştür.

Karsten Staehr 2003 yılında yapmış olduğu çalışmada büyük ve geniş tabanlı ortaya konan yapısal reformların ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu belirtirken yapısal reformlar ortaya konmadan yalnızca liberalleşme ve özelleştirmeler noktasında ortaya konan çalışmalarında olumlu olduğunu belirtmiştir. Lakin reformların bir bütün halinde ilerlemediği reformların desteklenmeden piyasaların açılması gerçeğinin bununla birlikte bankacılık sektöründeki liberalleşme hareketlerinin büyümeyi olumsuz etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Yaşar Serhat Yaşgül 2003 yılında yapmış olduğu çalışmada büyüme ile kısa vadeli dış borçlar arasında doğru yönlü bir ilişki olduğunu söylemiştir. Araştırmanın sonucun M2Y para arzı ile büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu söylemiştir.

Wei Huang 35 yükselen piyasa ekonomisine yer verdiği çalışmada finansal sistemlerin gelişimi üzerine araştırmalar yapmıştır. Yapmış olduğu araştırmada dinamik panel analiz yöntemini kullanmıştır. Çalışma sonuçlarında finansal gelişmenin finansal açıklık göstergeleri ile doğru orantılı olduğu gözlemlenmiştir.

Raghuram G. Rajan ve Luigi Zingales, 24 ülke özelinde çalışma yapmıştır. 1913-1919 yıllarını kapsayan çalışmada kesikli verileri kullanmıştır. Elde edilen sonuçlar neticesinde finansal gelişme ile dış ticaret açıklığı arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Gonzalo Salinas ve Ataman Aksoy 2006 yılında yapılan çalışmalarda gerçekleştirilen ticaret reformları sonrası reform öncesine göre ekonomik büyümenin daha yüksek bir oranla gerçekleştiğini yapmış oldukları çalışma sonucu belirtmişlerdir.

Felix Eschenbach ve Bernard Hoekman 2006 yılında yapmış olduğu çalışmada hizmet reformu politikalarının ekonomileri yapısında radikal değişiklikler gerçekleştirdiği

gözlemlenmiştir. Telekomünikasyon, enerji ve ulaşım sektörleri kapsamında finansal hizmetlerin doğrudan yabancı yatırımlarla güçlü bir bağı bulunduğu belirtilmiştir.

Hiro İto 2006 yılında yapmış olduğu çalışmada finansal liberalizasyonda başarının sağlanabilmesi için kurumsal altyapının sağlam ve balarılı olması gerektiğini savunmuştur. 1980-2000 yıllarına ait verilerle yapmış olduğu çalışmada az gelişmiş ülkeler kapsamındaki 108 ülkeyi araştırmıştır. Asya ülkelerindeki yüksek finansal liberalizasyon politika başarısını kurumlardaki yüksek kaliteye bağlamıştır.

Panicos Demetriades ve Siong Hook Law 2006 yılındaki çalışmalarında 43 ülkeyi incelemişlerdir. Bağımlı değişken olarak finansal gelişmeyi aldıkları çalışmada bağımsız değişken olarak Kişi başına Gsyih, kurumlar, sermaye girişleri ve dış ticaret açıklığını almışlardır. 1980-2001 yıllarını inceledikleri çalışmada sermaye girişinin finansal gelişim üzerinde olumlu etkisi olduğunu saptamışlardır.

Michael Klein ve Giovanni Olivei çalışmalarında finansal liberalizasyonu uygulamaya başlayan ülkelerdeki ekonomik büyümeyi araştırmışlardır. Bu çalışmada 1986-1995 yılları ve 1976-1995 yılları için 21 OECD olan toplamda 66 ülkeyi incelemişlerdir. Klein finansal açıklığın gelir düzeyine bağlı olarak etkisinin farklı olduğunu söylemiş ve Zengin ve fakir ülkelerde finansal açıklığın olumlu etkisini bulunmadığını belirtmiştir.

Şerife Özşahin 2011 yılında hazırlamış olduğu doktora tezinde Türkiye ekonomisi özelinde Finansal liberalizasyonun büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapmış olduğu bu çalışmada finansal liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin analiz yapılan dönemlere göre farklılaştığını gözlemlemiştir. 1989 birinci çeyrek ve 2010 yılı 1.çeyrek arasını baz aldığı ilk analizinde eğitim düzeyi, kurumsal kalite ve bunun yanında ticari açıklığın büyüme üzerinde olumlu bir katkısının olduğunu söylemiştir. Yapmış olduğu uzun dönem çalışmada 1980-2009 yıllarını kullanan Özşahin kurulan tüm modellerde bir nedensellik ilişkisinin olduğu söylemiştir.

Bittencourt enflasyonun finansal gelişim üzerine etkisini incelediği çalışmada panel veri analiz yöntemini kullanmıştır. 1985-2002 yılında yapmış olduğu çalışmada enflasyonun finansal gelişim üzerine baskı yarattığını bu nedenle negatif bir ilişki olduğunu söylemiştir.

Seymur Ağayev ve Nebiye Yamak 2009 yılında yayınlanan çalışmalarında 12 bağımsız devletler topluluğunun yapmaya çalıştıkları yapısal reformları ve yeni yeni ortaya koydukları ticari ilişkileri incelemişlerdir. 1995-2006 yılları arasındaki verileri kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında yapısal reformların ekonomik büyümeyi arttırıcı etkisinin olduğunu gözlemlemiştir.

Seda Başer 1987-2012 yıllarındaki çeyreklik verilerle yapmış olduğu araştırmasında finansal gelişmesinin ekonomik büyümeye doğrudan katkısının olduğunu belirtmiştir.

Jung-Suk Yu, Kabir Hassan ve Abdullah Mamun 2014 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Fas'ta finansal alandaki reformların ekonomik büyümeyle destekleyip desteklemediğini araştırmışlardır. Çalışmada havuzlanmış regresyonlarıyla sınırlı tutmayarak GSYİH büyüme oranlarındaki varyans tahminleri de çalışmaya dâhil edilmiştir. Kısa vade de OECD ülkelerinde katkı sağladığı çıkarımı yapılırken Doğu Asya ülkelerinde olumlu bir katkısının gözlemlenmediği sonucuna varılmıştır.

Selçuk Öz ve Selahattin Togay 2018 yılında Türkiye'de ki elektrik sektöründeki yapısal reformların ekonomik büyümeyle etkisini incelemişlerdir. Yapmış oldukları çalışmada 1980-2015 yıllarını temel alırken çalışmanın sonucunda %10 anlamlılık düzeyinde Gayri Safi Yurtiçi Hasıladan elektrik tüketimine doğru yapılmış olan çalışma sonucu nedensellik tahmini oluşturulmuştur.

Finansal reformlar, ilgili literatürler tarafından açıklandığında yapısal reformlar ile finansal liberalizasyon sayesinde sermaye üzerindeki maliyetlerin azaldığı bunun sonucunda yatırımların arttırıldığı ve finansal kurumların daha verimli çalıştığı gözlemlenmektedir (Hassan vd, 1996).

Innocent Obeten Okoi, Stephen I. Ocheni ve Akainyene Billy Orok 2019 yılında yapmış oldukları çalışmada bankacılık sektöründeki reformların bankacılık sektörünü nasıl etkilediği incelenmiştir. Nijerya özelinde gerçekleştirilen çalışmada bazı bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında bulunan güçlü ilişkiler olduğu görülmüştür.

Emine Kölemen 2019 yılında yapmış olduğu çalışmasında finansal liberalizasyonun gelişmekte olan ülkelerin büyümeleri üzerine çalışmasını yapmıştır. Çalışmasında IMF tarafından açıklanan gelişmekte olan ülkeler listesini temel almıştır. Bu ülkeler Türkiye, Şili, Bulgaristan, Macaristan, Endonezya, Malezya, Polonya ve Romanya'dır. Çalışma bulgularında finansal liberalizasyon üle ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Mizgin Karakaş OECD ülkelerini incelediği çalışmasında 1980-2019 dönemini incelemiştir. Bu çalışmasında panel veri analizini kullanmıştır. Uzun dönemde doğrudan yabancı yatırım ve brüt sabit sermaye birikimindeki artışın büyümeyle pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Muhammed Daştan, Ömer Yalçınkaya ve Kerem Karabulut 2020 yılında yapmış oldukları çalışmalarında yapısal reformlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2002-2019 yılları arasındaki verileri kullanarak yapmış oldukları bu

çalışmada yapısal reformların ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve istatistiki açıdan anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışmaların geneline bakıldığında yapısal reformlarla ilgili çok detaylı ve geniş kapsamlı çalışmalar yapılmadığı görülmektedir. Yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde yapısal reformlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların yapısal reform kapsamında değerlendirildiği çalışmaların sonucu ise yapısal reformlarla ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Finansal liberalizasyonun yapısal reformlar kapsamında değerlendirilebileceğini belirten çalışmalarda ise enflasyonun finansal liberalizasyon üzerinde baskılayıcı bir unsur olduğu söylenmiştir bununla birlikte ise finansal liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu söylenmiştir.

Çalışmalarda ağırlıklı olarak panel veri analiz yöntemi kullanılırken yapılan çalışmalar genellikle Gelişmekte olan ülkeler üzerinden değerlendirilmiştir.

3.4.Ekonometrik Yöntem ve Metodoloji

Geçiş ekonomilerinde yapısal reformlar ile seçili makroekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analiz edildiği çalışmada uygulanan metodolojik sıralama aşağıdaki gibidir;

- Değişkenlere ait grafiksel analizlerin gösterilmesi
- Değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerinin yorumlanması,
- Modelde yer alan değişkenlerin Pesaran vd (2008)'in LM_{adj} testi ile yatay kesit bağımlılığının varlığının araştırılması,
- Değişkenlerin birim kök analizi için Bai ve Ng (2004, 2010) tarafından yapılan kalıntı ve ortak faktörlerin durağanlığının panel analizi (PANIC) birim kök testi yapılması,
- Pesaran ve Yagamata (2008) nin geliştirdiği ve eğim katsayılarının birimler arasında değişip değişmediğinin tespiti için Delta testinin gerçekleştirilmesi,
- Westerlund (2008)'un geliştirdiği, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespiti için Durbin-Hausman eşbütünleşme testinin yapılması,
- Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi için Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testinin yorumlanması,

3.4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

“Hata terimlerinde yatay kesit bağımlılık panel veri modellerinde karşılaşılabilecek durumlardan biridir. Yatay kesit bağımlılık durumu çeşitli nedenlerden kaynaklanabilir (Kölemen, 2019: 43). Bu nedenler aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir.

- Ortak şokların varlığı
- Hata terimlerine dâhil olan gözlemlenmeyen bileşenler
- Hata terimlerinin bağımlılığı

Zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olduğu durumlarda Lagrange çarpanı yani LM testi uygulanır. Her iki boyutunda büyük olduğu durumlarda ise Cross-Section Dependence testi uygulanmaktadır.

P_{ij}^2 , i ve j hata terimleri içindeki korelasyon katsayılarını ifade etmektedir (Paseran, 2008: 108)

Breusch ve Pagan (1980) çaprazın sıfırını incelemek için Lagrange çarpanı (LM) istatistiğini önermiştir. LM istatistiği aşağıdaki gibidir (Paseran, 2004: 4):

$$CD_{LM} = T \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^N p_{ij}^2$$

Burada P_{ij} değişkeni ikili korelasyonun artıklarının örnek tahminidir. İ ve j hata terimini ifade etmektedir.

$$LM_{adj} = \frac{2}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \frac{(T-k)p_{ij}^2 - U_{ij}}{v_{ij}}$$

U_{ij} ortalamayı, V_{ij} varyansı temsil etmektedir.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

y: Bağımlı değişken, x: Bağımsız değişken, K: Gecikme uzunluğu, $\gamma_i^{(k)}$: Otoregresif parametre, $\beta_i^{(k)}$: Regresyon katsayısı, $\varepsilon_{i,t}$: Hata terimi.

Testin hipotezleri ise;

H_0 : Bütün yatay kesitlerde x'ten y'ye nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : Bütün yatay kesitlerde x'ten y'ye nedensellik ilişkisi vardır.

3.4.2.Panic Panel Birim Kök Testleri

Panel birim kök testlerindeki en önemli durumlardan birisi yatay kesit birimler arasında bir ilişkinin olup olmadığıdır. Yatay kesitler arasında bir bağlantı olup olmadığına bakılmalıdır. LM Testi sonucu bir ilişki bulunduğundan dolayı ikinci kuşak birim kök testi uygulanır. İkinci nesil birim kök testler paneli var eden kesitlerin herhangi birinde oluşan şoklara karşı yapılmaktadır. Bu şokun analize konu olan tüm kesitlerde farklı düzeyde olması varsayımına dayanır.

İkinci nesil panel birim kök testlerinden olan PANIC testi günümüzdeki en güncel testler arasındadır. Bu test, yatay kesit bağımlılığının kendine özgü hata terimlerinin durağanlığı dikkate alınmadan serilerin birim kök içerip içermediğini analiz eder ve serilerin farklarında durağanlık hakkında bilgi vermez (Bai ve Ng, 2010). Panic birim kök testi aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$PMSB = \frac{\sqrt{N} \left(tr \left(\frac{1}{NT^2} \hat{e}' \hat{e} \right) - \hat{\omega}_\varepsilon^2 / 2 \right)}{\sqrt{\hat{\phi}_\varepsilon^4 / 3}}$$
$$PMSB = \frac{\sqrt{N} \left(tr \left(\frac{1}{NT^2} \hat{e}' \hat{e} \right) - \hat{\omega}_\varepsilon^2 / 6 \right)}{\sqrt{\hat{\phi}_\varepsilon^4 / 45}}$$

3.4.3.Delta Homojenite Testi

Yatay kesit bağımlılığı test edildikten sonra bir diğer yapılması gereken test homojenite testidir. Pesaran tarafından ve Yamagata tarafından geliştirilen delta testleri sabit terim ve eğim katsayılarının her bir ülke için homojen olup olmadığını test etmektedir.

Panel veri analizlerinde homojenite testine yönelik çalışmalar Swamy (1970) tarafından yapılmıştır. Swamy (1970)'in homojenite testi daha çok yatay kesitin (N), zaman kesitine (T) göre küçük olduğu paneller için geliştirilmiştir. Pesaran ve Yamagata (2008) Swamy (1970)'in bu testini daha büyük paneller için geliştirerek Delta testini ortaya koymuştur. Panel bazında gerçekleştirilen homojenlik testiyle sabit terimlerin (α) ve her bir değişkenin eğim katsayısının (β) homojen ya da heterojen olup olmadığı belirlenmeye

çalışılmaktadır. Pesaran ve Yamagata (2008) Delta testinde büyük örneklem için (Δ) ve küçük örneklem için (Δ_{adj}) iki ayrı test geliştirmiştir. Bu testlere ilişkin eşitliklere aşağıda yer verilmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008). Bu testlerde analiz edilen hipotezler, H_0 : Eğim katsayıları homojendir; H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir, şeklindedir. (Karaş G. ve Selen U. 2021: 53)

Delta testi iki şekilde hesaplanmaktadır (Pesaran ve Yamagata, 2008: 56).

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1} \check{S} - k}{\sqrt{2k}}$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1} \check{S} - k}{\sqrt{Var(t, k)}}$$

$\tilde{\Delta}$: Küçük örneklem için delta test istatistiği

$\tilde{\Delta}_{adj}$: Büyük örneklem için düzeltilmiş delta test istatistiğini vermektedir.

Denklemdaki N gözlem sayısını, \check{S} Swamy test istatistiğini, k açıklayıcı değişken sayısını, $\sqrt{Var(t, k)}$ değeri ise standart hatayı (varyansı) göstermektedir.

Delta testine ait hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Eğim katsayıları homojendir.

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir.

3.4.4. Durbin Hausman Panel Eşbütünleşme Testi

“Düzeyde durağan olmayan değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığı panel eş bütünlüşme testleri kullanılarak yapılmaktadır. Panel eş bütünlüşme testleri hata düzeltme modeli veya kalıntı temelli olarak türetilmiştir (Kölemen, 2019: 35).

Bu yöntem serilerin hem $I(1)$ hem de $I(0)$ olması durumunda kullanılabilir. Ancak bağımlı değişken mutlaka $I(1)$ olmak zorundadır. Panelde eş bütünlüşmenin varlığının belirlenmesinde ortak faktör modellemesi kullanılmaktadır. Ortak faktör modellemesi sonucu OLS tahmini yapılarak panel ve grup istatistiği olmak üzere iki ayrı test istatistiği elde edilmektedir (Westerlund, 2008). Panel istatistiği, otoregresif parametrenin tüm panel için aynı olduğu homojenlik varsayımına dayanmaktadır. Grup istatistiği ise, otoregresif

parametrenin her bir yatay kesit için farklı olduğu heterojenlik varsayımına dayanmaktadır. Panel ve grup istatistiklerine ait denklemler aşağıdaki gibidir (Westerlund, 2008).

Test hesaplaması Durbin-Hausman grup ve Durbin-Hausman panel istatistikleridir. Bunlardan ilki, otoregresif parametrelerin heterojen olduğunu varsayan Durbin-Hausman grup ortalaması istatistiği (DH_g)'dir. Bu test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$DH_g = \sum_{i=1}^n \tilde{S}_i (\tilde{\phi}_i - \hat{\phi}_i)^2 \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{it-1}^2$$

İkincisi ise otoregresif parametrelerin homojen olduğunu varsayan Durbin-Hausman panel istatistiği (DH_p)'dir. Bu test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$DH_p = \hat{S}_n (\tilde{\phi} - \hat{\phi})^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{it-1}^2$$

3.4.5. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi

Panel nedensellik test Dumitrescu-hurlin tarafından geliştirilmiştir. Çalışmada Dumitrescu-Hurlin testi avantajlı olacağı için bu test kullanılmıştır. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testindeki bu avantajlar üç tanedir. Birincisi, ülkelerin birbirleri ile arasındaki yatay kesit bağımlılığına dikkat etmesidir. İkincisi gerek yatay kesit boyutunun zaman boyutuna göre büyük olması gerekse de zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olması durumunda her iki şartta da kullanılabilmesidir. Son olarak ise dengeli olmayan panel veri setlerinin sonucunu düzenli vermesidir (Akdağ ve Seçilmiş, 2018: 2968).

Panel nedensellik testi denklemindeki varsayım, katsayıların homojen ve serilerin durağan olmasıdır. Alternatif hipotez şu şekilde ifade edilir:

$$H_0: \beta_i = 0 \quad \forall_i = 1, 2, \dots, N$$

$$H_1: \beta_i = 0 \quad \forall_i = 1, 2, \dots, N_i \quad 0 \leq N_1 / N \leq 1$$

$$H_1: \beta_i = 0 \quad \forall_i = N_1 + 1, N_2 + 2, \dots, N$$

H_0 hipotezi, birimlerin tamamında x'ten y'ye değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığını gösterir. Alternatif hipotezler ise paneldeki serilerin en az birinde değişkenler arasında nedensellik olduğunu gösterir. Bu hipotezlerin testi için ilk olarak bireysel Wald

istatistiği ($W_{i,T}$) hesaplanmasının ardından aritmetik ortalaması alınıp test istatistiği ($W_{N,T}^{HNC}$) sonuçları elde edilir. Denklemi ise şu şekildedir:

$$W_{N,T}^{HNC} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T}$$

Zaman boyutunun, yatay kesit boyutundan büyük olduğu durumda ($T > N$) asimtotik dağılıma sahip olan $Z_{N,T}^{HNC}$ test istatistiği önerilir. Denklemi aşağıda gösterildiği gibidir:

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K)$$

Zaman boyutunun, yatay kesit boyutundan küçük olduğu durumsa ise ($T < N$) ise yarım asimtotik dağılıma sahip olan Z_N^{HNC} kullanımı önerilir ve denklemi aşağıdaki gibidir (Dumitrescu-Hurlin, 2012: 1457).

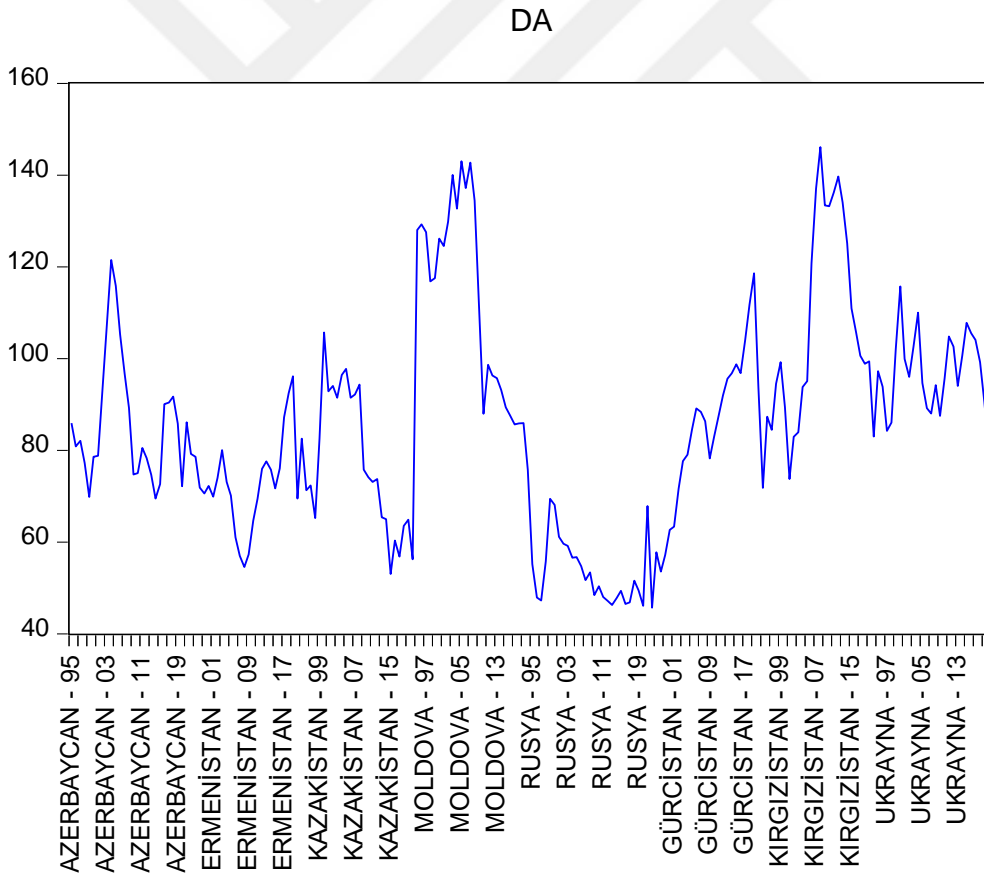
$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N} [W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T})}}$$

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

4.1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler ve Grafikselle Değişimler

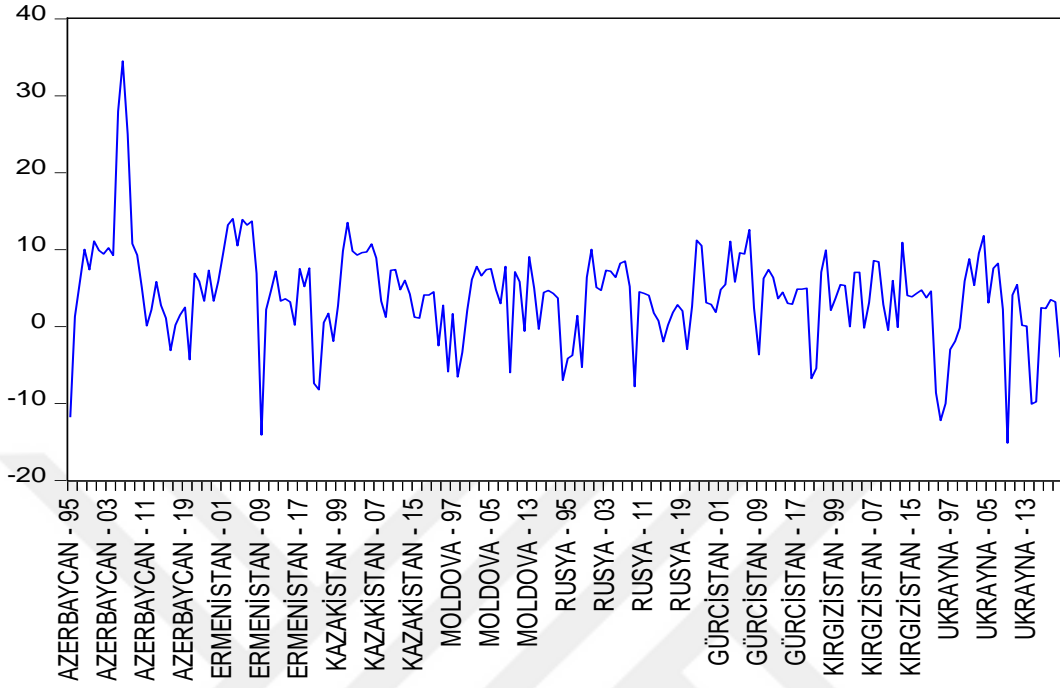
Ekonometrik analizlerden önce modelde kullanılan tüm değişkenlerin tanımlayıcı istatistiksel değişimleri ve grafiksel değişimleri yorumlanmalıdır. Böylece, değişkenlerin yıllar itibarıyla değişimleri, konjonktürel değişimleri, dalgalanmaları ve istatistiksel değişimleri belirlenmektedir.

Dışa açıklık oranlarına bakıldığında Moldova'nın en sorunlu ülke olduğu görülmektedir. Dışa açıklığı en düşük ülke ise Rusya'dır. Geçiş ekonomilerinde genel olarak

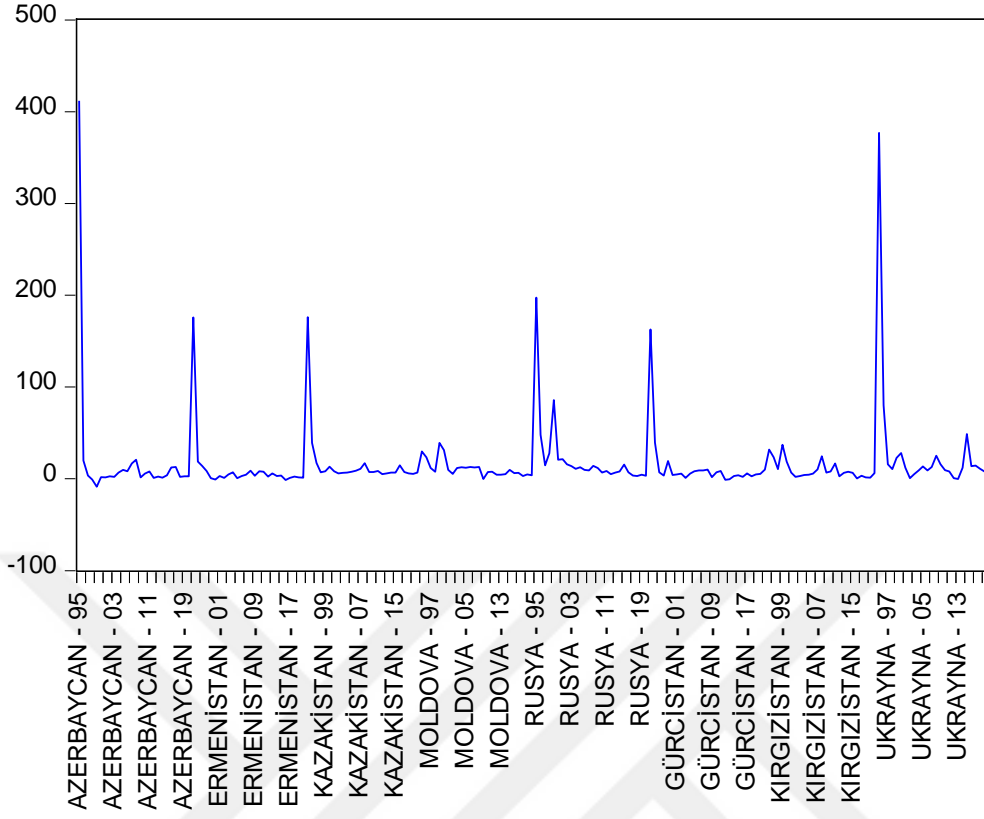
dışa açıklık oranları bakımından konjonktürel dalgalanmaların yaşandığı, her dönem farklılık arz ettiği görülmektedir.

EB

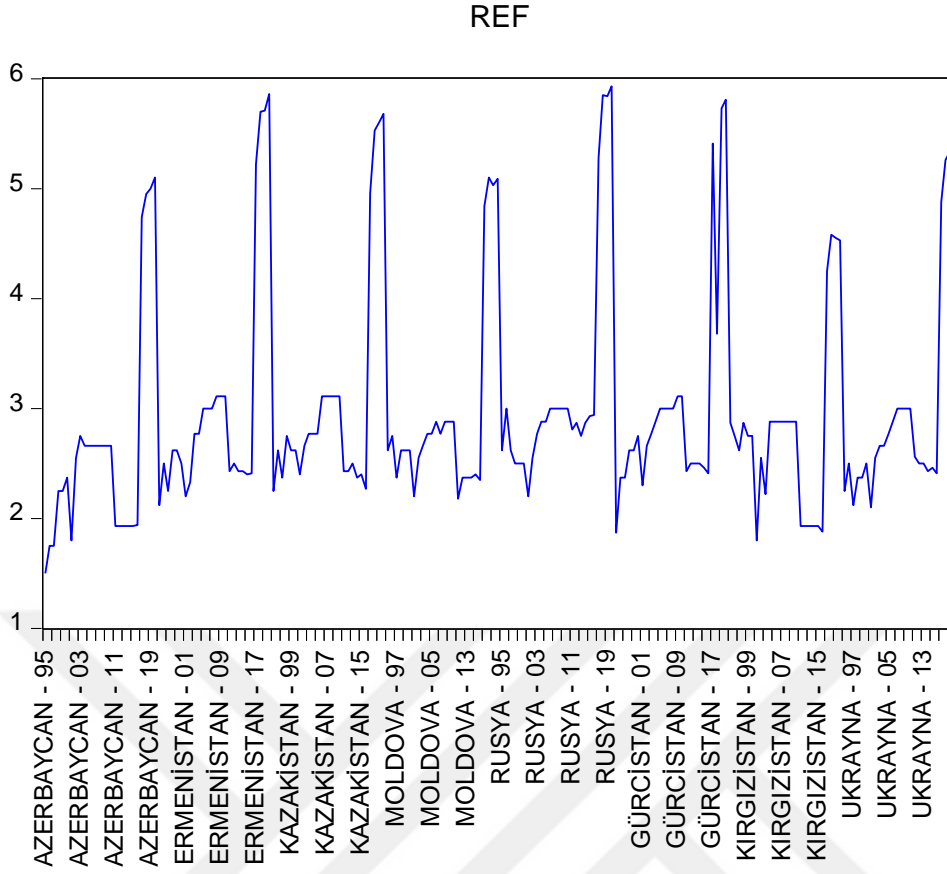

Ekonomik büyüme verilerine bakıldığında Azerbaycan dışında tüm ülkelerin aynı ortalama üzerinde ilerlediği görülmektedir. Azerbaycan'ın özellikle 2005 yılında %20'nin üzerinde büyüdüğü görülmektedir. Ülkelerin hepsinde ise zaman zaman negatif büyümelerin de olduğu görülmektedir.

ENF

Geçiş ekonomileri enflasyon performansı açısından genel olarak benzer süreçler geçirmiştir. Özellikle 1995 yılında tüm ülkelerin enflasyonlarının zirve yaptığı söylenebilir. Ülkeler arasında sadece Ukrayna ayrılmaktadır. Bu ülke de 1997 yılı itibariyle oldukça yüksek enflasyon verilerinin oluştuğu söylenebilir.

Yapısal reform endeksinde de geçiş ekonomileri neredeyse aynı periyotlarda aynı performansları göstermişlerdir. Analize dâhil edilen yılların başlangıcında endeksin düşük olduğu, daha sonra zirve yaptığı, devamındaki yıllarda ise tekrar düşerek ortalama benzer süreçler seyrettiği söylenebilir.

Tablo 19. Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Gözlem	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Baskılık	Jarque-Bera
REF	208	2.97	5.93	1.50	1.02	1.64	4.68	118.97 (0.0000)
DA	208	85.98	146.10	45.69	23.66	0.43	2.77	6.98 (0.0303)
EB	208	4.05	34.50	-15.13	6.28	0.27	6.78	126.59 (0.0000)
ENF	208	16.84	411.75	-8.52	45.35	6.52	50.39	118.97 (0.0000)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tabloda serilerin normal dağılıp dağılmadığı; çarpıklık, basıklık ve Jarque-Bera istatistiklerine göre bakılmıştır. İlgili değişkenleri basıklık değerinin 3'ten büyük olması serinin sivri olduğunu, 3'ten küçük olması ise serinin basık olduğunu göstermektedir. Çarpıklık değerlerinin incelenmesinde ise, çarpıklık değerinin sıfır değerine eşit olması serinin normal dağılıma sahip olduğu gösterirken, çarpıklık değerinin sıfırdan büyük olması serinin sola (pozitif yönde) çarpık olduğunu, sıfırdan küçük olması ise serinin sağa (negatif yönde) çarpık olduğunu göstermektedir (Kapusuzoğlu ve Karan, 2010: 61-62). Çarpıklık değerlerine göre DA değişkeni dışında diğer değişkenlerin sola çarpık olduğu, DA değişkeni ise sola basık olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca JB testi sonuçlarına bakıldığında DA dışındaki tüm değişkenlerin %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. DA değişkeni ise %5 düzeyinde anlamlıdır. Başka bir ifadeyle, değişkenler normal dağılmamaktadır.

4.2. Ekonometrik Analiz Bulguları

Yapısal reformlar ile seçili makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışmada kullanılan testler ve elde edilen bulguların yorumları aşağıdaki gibidir;

4.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Analizlerde yatay kesit bağımlılığının analizleri incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları Tablo 18'de verilmektedir.

Tablo 18. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	CD Testleri	CD _{lm1} (BP, 1980)	CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	CD (Pesaran, 2004)	LM _{adj} (Pesaran vd., 2008)
REF	T istatistiği	656.7430*	84.01932*	25.60484*	83.85932*
	Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
ENF	T istatistiği	417.9237*	52.10574*	18.24834*	51.94574*
	Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
DA	T istatistiği	110.8468*	11.07087*	1.133570	10.91087*
	Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.2570	0.0000
EB	T istatistiği	211.4874*	24.51954*	13.81463*	24.35954*
	Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Not: *, ** ve *** serilerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde katsayıların anlamlı olduğunu göstermektedir.

Yapısal reformlar ile seçili makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışmada yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo 18’de görülmektedir. Tablo incelendiğinde tüm testlerin olasılık değerinin 0.005 ten küçük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Geçiş ekonomilerine ait verilerin kullanıldığı çalışmada 1995-2020 yılları arasındaki dönemler incelendiği için zaman boyutu 26 (T=26) olup ülke sayısı ise 8 (N=8) dir. Dolayısıyla zaman boyutu gözlem boyutundan büyüktür. (T>N) olduğundan CD_{lm1} ve LM_{adj} sonuçları dikkate alınmalıdır. Çünkü genellikle CD_{lm1} testi sapmalı sonuçlar vermektedir. LM_{adj} testine göre “ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır” şeklinde oluşturulan hipotez kabul edilmektedir. Modele dâhil edilen değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edilmesinden dolayı çalışmanın bundan sonraki aşamalarında birim kök ve eşbütünleşme analizlerinde ikinci nesil testler kullanılmaktadır.

Yatay kesit analizi sonucunda elde edilen bulgular günümüz küresel dünyası ile beklentiler dâhilindedir. Yani geçiş ekonomilerinden birine gelebilecek bir şok etkisinin diğer ülkeleri de etkileyebilecektir. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinde yer alan sekiz ülkenin yöneticileri politika geliştirirken ya da ülke yönetiminde bu durumu dikkate alarak geleceğe yön vermeleri gerekmektedir.

4.2.2. Panel Birim Kök Testi (PANIC)

Çalışmada birim kök testlerinin tespit edilebilmesi için PANIC birim kök testi uygulanmıştır. Sonuçları Tablo 19’de verilmektedir.

Tablo 19. PANIC Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	İstatistiki Değerler	Sabitli			Sabitli ve Trendli		
		Pa	Pb	PSMB	Pa	Pb	PSMB
REF	Test İstatistiği	0.83	0.875	0.433	-0.18	-0.177	-0.077
	Olasılık Değeri	0.7966	0.8092	0.6675	0.4286	0.4298	0.4695
ΔREF	Test İstatistiği	-16.141*	-4.962*	-1.341***	-15.167*	-6.723*	-1.716**
	Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0899	0.0000	0.0000	0.0431
EB	Test İstatistiği	-2.395**	-1.705**	-1.059	-1.807**	-1.478***	0.96
	Olasılık Değeri	0.0083	0.0441	0.1448	0.0354	0.0697	0.1684
ΔEB	Test İstatistiği	-1.848**	-1.203	-1.001	-6.233*	-3.733*	-1.683**
	Olasılık Değeri	0.0323	0.1144	0.1584	0.0000	0.0001	0.0462

	Değeri						
ENF	Test İstatistiği	-2.256**	-1.662**	-0.919	-2.056**	-1.617***	-1.005
	Olasılık Değeri	0.012	0.0483	0.179	0.0199	0.053	0.1575
ΔENF	Test İstatistiği	-4.962*	-2.635*	-1.206	-5.613*	-3.346*	-1.3096***
	Olasılık Değeri	0.0000	0.0042	0.1139	0.0000	0.0004	0.0814
DA	Test İstatistiği	-1.718**	-1.229	-1.028	-3.06**	-2.1980**	-1.394***
	Olasılık Değeri	0.0429	0.1095	0.152	0.0011	0.014	0.0817
ΔDA	Test İstatistiği	-8.037*	-3.63*	-1.757**	-3.315*	-2.394*	-1.44***
	Olasılık Değeri	0.0000	0.0001	0.0395	0.0005	0.0083	0.075

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde panelin katsayılarının heterojen olduğunu göstermektedir.

PANİC birim kök test sonuçlarında Pa, Pb ve PSMB olasılık değerlerinin üçünün de istatistiki olarak anlamlı çıkması gerekmektedir. İstatistik değerlerinden bir tanesinin anlamsız çıkması durumunda değişkenin birim köklü olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde modele dâhil edilen DA değişkeninin sabitli ve trendli modelde düzey değerinde durağan olduğu görülmüştür. Fakat DA değişkeninin sabitli modeli ile diğer tüm değişkenlerin hem sabitli hem de sabitli-trendli modellerinde düzey değerlerinde birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, modele dâhil edilen ülkelerden birine gelen şokun kalıcı sonuçlar yarattığı ve etkisini hemen kaybetmediği şeklinde yorumlanabilmektedir. Ayrıca, serilerin durağan olmaması eş bütünleşme testlerinin yapılabilmesi için gerekli ön koşulu da sağlamaktadır. Serilerin durağanlaştırılması için tüm serilerin birinci derecen farkı alınarak aynı test tekrarlandığında değişkenleri I(I) düzeyinde durağan hale geldiği sonucu çıkmaktadır. EB değişkeni farkı alınmasına rağmen sabitli modelde birim köklü çıkmıştır, fakat sabitli-trendli modelde durağanlaşmıştır. Ayrıca DA değişkeninin ise farkı alındıktan sonra durağanlık derecesinin güçlendiği görülmüştür.

4.2.3. Homojenite Testi

Çalışmada delta testi aracılığıyla değişkenlerin homojen veya heterojen bir yapıya sahip olduğu araştırılmıştır. Homojenite test sonuçları Tablo 20’de verilmiştir.

Tablo 20. Homojenite Test Sonuçları

Test İstatistikleri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilde	0.759	0.224
Delta_tilde_adj	0.840	0.200

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde panelin katsayılarının heterojen olduğunu göstermektedir.

Çalışmada kurulan modele ilişkin eğim katsayılarının birimler arasında değişip değişmediğinin tespiti için Delta homojenite testi gerçekleştirilmiştir. Delta testi sonuçlarına göre her iki test istatistiğinin de olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması nedeniyle uzun dönemde birimler arasında eğim katsayıları değişmemektedir. Yani değişkenlerin homojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.4. Panel Eşbütünleşme Testi

Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti için Durbin-Hausman eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo 21'te verilmektedir.

Tablo 21. Durbin-Hausman Eşbütünleşme Testi Sonuçları

<i>Test istatistiği</i>	<i>T istatistiği</i>	<i>Olasılık değeri</i>
Durbin-H Grup İstatistiği	28841.029*	0.0000
Durbin-H Panel İstatistiği	23.982*	0.0000

NOT: Olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Eğim katsayılarının değişmediği ve değişkenlerin homojen olduğu modelde, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti için ikinci nesil ekonometrik testlerden Durbin-Hausman eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Homojenite testinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde, panel istatistiklerinin kullanılmasının daha uygun olacağı tespit edildiğinden, Durbin-H Panel istatistiği sonuçları dikkate alınmaktadır. Durbin-H Panel istatistiğinin olasılık değerleri incelendiğinde 0.05 ten küçük olmasından dolayı değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla yapısal reformlar ile seçili makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmaktadır.

4.2.5. Panel Nedensellik Testi

Çalışma ile ilgili nedensellik durumu için Dumitrescu-Hurlin Nedensellik testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 22'te verilmektedir.

Tablo 22. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları

<i>Nedenselliğin Yönü</i>	<i>Test</i>	<i>Test İstatistiği</i>	<i>Olasılık Değeri (%10)</i>
$\Delta REF \nrightarrow \Delta ENF$	Z-bar	-0.8844	0.6122
	Z-bar tilde	-0.9134	0.5843
$\Delta ENF \nrightarrow \Delta REF$	Z-bar	-1.4006	0.5501
	Z-bar tilde	-1.3440	0.5260
$\Delta REF \nrightarrow \Delta EB$	Z-bar	1.0741	0.6324
	Z-bar tilde	0.3888	0.8492
$\Delta EB \nrightarrow \Delta REF$	Z-bar	-1.2421	0.3866
	Z-bar tilde	-1.2117	0.3612
$\Delta REF \nrightarrow \Delta DA$	Z-bar	13.7594*	0.0038
	Z-bar tilde	3.3720*	0.0038
$\Delta DA \nrightarrow \Delta REF$	Z-bar	-0.3080	0.8314
	Z-bar tilde	-0.4325	0.7085

NOT: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında nedenselliğin olduğunu göstermektedir. \nrightarrow simgesi nedenselliğin yönünü göstermektedir. Test istatistikleri 789 yineleme ile elde edilmiştir.

Bulgulara göre değişkenler incelendiğinde, %5 önem seviyesinde REF değişkenden DA değişkenine doğru olasılık değeri 0,0038 olarak bulunmuştur. Olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğu için model anlamlı olup, yapısal reform değişkeninden, dışa açıklık değişkenine doğru nedensellik tespit edilmiştir.

4.3. Ekonometrik Analiz Bulguları

Yapısal reformlar ile seçili makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin 0analiz edildiği çalışmada kullanılan testler ve elde edilen bulguların yorumları aşağıdaki gibidir;

4.3.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Bir çalışmada yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmış ve yatay kesit bağımlılığı var ise çalışma bu minvalde dikkate alınarak ortaya konan bulguların hem doğrulanması hem de güvenilirliği açısından oldukça önem arz etmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testinin uygulanmasındaki en önemli faktörlerden birisi eğer bu test göz ardı edilirse analiz sonuçları arasında tutarsızlık ve bazı sapmalar görülebilir.

Bundan dolayı yapmak istenilen analize başlanmadan oluşturulan serilerde oluşturulan eş-bütünleşme denkleminde Yatay kesit bağımlılığı testinin var olup olmadığı test edilmelidir.(Altuntaş ve Mercan:359)

Seriler arasında Yatay kesit bağımlılığının var olup olmadığı farklı yollar ile ortaya konulabilmektedir. Perusch- Pagan yapmış oldukları çalışmalarında LM testi yöntemiyle bunu

yaparken yatay kesit boyutunun zaman boyutundan küçük olduğu durum $T > N$ Pesaran ise 2004 yılında yapmış olduğu çalışmasında CD testi yöntemiyle incelerken hem zaman boyutuyla duruma yaklaşmış hem de yatay kesit boyutu ile yaklaşmıştır (ALTINTAŞ ve MERCAN: 359).

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (p_{1j}^2) \sim \chi^2 \frac{N(N-1)}{2}$$

Bu istatistik daha sonra yapılan düzeltmeyle şu hale gelmiştir (Pesaran, vd. 2008):

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i+1}^n \left[p_{ij}^2 \frac{(T-k)p_{ij}^2 - u_{ij}}{v_{ij}} \right] \sim N(0,1) \quad (12)$$

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Tablo 23. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	CD Testleri	CD _{lm1} (BP, 1980)	CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	CD (Pesaran, 2004)	LM _{adj} (Pesaran vd., 2008)
REF	T istatistiği	656.7430*	84.01932*	25.60484*	83.85932*
	Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
ENF	T istatistiği	417.9237*	52.10574*	18.24834*	51.94574*
	Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
DA	T istatistiği	110.8468*	11.07087*	1.133570	10.91087*
	Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.2570	0.0000
EB	T istatistiği	211.4874*	24.51954*	13.81463*	24.35954*
	Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Not: *, ** ve *** serilerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde katsayıların anlamlı olduğunu göstermektedir.

Yapısal reformlar ile seçili makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışmada yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo 23’de görülmektedir. Tablo incelendiğinde tüm testlerin olasılık değerinin 0.005 ten küçük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Geçiş ekonomilerine ait verilerin kullanıldığı çalışmada 1995-2020 yılları arasındaki dönemler incelendiği için zaman boyutu 26 ($T=26$) olup ülke sayısı ise 8 ($N=8$) dir. Dolayısıyla zaman boyutu gözlem boyutundan büyüktür. ($T > N$) olduğundan CD_{lm1} ve LM_{adj} sonuçları dikkate alınmalıdır. Çünkü genellikle CD_{lm1} testi sapmalı sonuçlar vermektedir. LM_{adj} testine göre “ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır” şeklinde oluşturulan hipotez kabul edilmektedir. Modele dâhil edilen değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı

tespit edilmesinden dolayı çalışmanın bundan sonraki aşamalarında birim kök ve eş bütünleşme analizlerinde ikinci nesil testler kullanılmaktadır.

Yatay kesit analizi sonucunda elde edilen bulgular günümüz küresel dünyası ile beklentiler dâhilindedir. Yani geçiş ekonomilerinden birine gelebilecek bir şok etkisinin diğer ülkeleri de etkileyebilecektir. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinde yer alan sekiz ülkenin yöneticileri politika geliştirirken ya da ülke yönetiminde bu durumu dikkate alarak geleceğe yön vermeleri gerekmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın bu bölümünde araştırmaya konu edinilen çalışma ile alakalı araştırmanın sonucu bununla birlikte daha önce araştırmaya konu edinilen literatür çalışmaları hakkında yapılan kıyas yer almaktadır. Bununla birlikte araştırmanın sonuçları ve bulguları bu bölümde yer almaktadır.

5.1. Sonuç

1980’li yıllarla birlikte çoğu ülke ekonomisi kapalı ekonomik yapısını terk ederek serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Bu bağlamda ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin ve küreselleşmenin önünü açmıştır. Ülkelerin birbirleri ile olan ticaret hacimlerini artırmanın yanı sıra kültürel ve sosyal yapılarını da etkilemektedir. Finansal liberalizasyon, serbest piyasa ekonomisi ve kapitalist düşünce sistemi ülke ekonomilerinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Bunun sonucunda ülkeler arasında çok ciddi ekonomik bağlantılar oluşmuştur. Bu durum elbette ki ticareti geliştirmiş ve ülkelerdeki sermaye dengelerini değiştirmiştir. Oluşan çok geniş kapsamlı bağlantılar ile ekonominin sınırları ortadan kaldırılmıştır. Dünya ekonomisindeki gelişmeler ekonomik krizlerin de boyutunu arttırmış bugün Amerika Birleşik Devletlerindeki bir kriz tüm dünyayı etkileyecek duruma gelmiştir. IMF ve Avrupa İmar Bankası gibi kuruluşlar bu duruma dikkat çekmek için yapısal reform kavramını geliştirmişlerdir.

Yapısal reform kavramı son 30 yılın en önemli ekonomik kavramlarından birisidir. Ülkelerin ekonomik varlıklarını sürdürebilmeleri için yapısal reformlar ve ekonomik büyüme kavramlarına önem vermeleri gerektiği gün gibi ortadadır. Eğer ülkeler tam bağımsızlıklarını sağlayıp bunu da sürdürmek istiyorlarsa ekonomik sistemlerini sürekli diri tutacak dönüşüm ve gelişimlerini sergilemeleri gerekir. İşte bu çalışma tam olarak bu amaçla yapılmıştır. Bozulan ekonomik sistemler krizlere ve krizlerde toplumların huzurunu olumsuz etkileyip sosyal hayatta ciddi dramalara neden olabilmektedir. Ekonomik krizler sonrası sokaklarda yaşanan protestolar ve artan intihar vakaları bu durumun göstergelerindedir.

Yapılan bu çalışmada geçiş ekonomileri olarak adlandırılan Eski Doğu Bloğu ülkelerinde yapısal reform ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada geçiş ekonomilerine yer verilmesinin ana nedeni bu ülkelerin aynı coğrafyada yer almaları benzer bir ekonomik sistemden çıkmış olmaları ve aynı geçmişe sahip olmalarıdır. Yapısal reform kapsamında geçiş ekonomilerinin konu edinilmesi, olayın geniş ve derin bir çerçevede ele alınması bununla birlikte ise ekonometrik analiz yöntemlerinin kullanılması açısından çalışma diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışmada ekonomik büyüme ve yapısal reformlar kavramlarının ana hatları çizilip açıklamaları yapılmıştır. Araştırmaya konu olan ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Moldova, Rusya, Gürcistan, Kırgızistan ve Ukrayna'dır. Geçiş ekonomisi kapsamında olan daha fazla ülke vardır fakat o ülkelerdeki veri kısıtı nedeniyle çalışmanın önemi açısından o ülkelere yer verilmemiştir.

Sosyalist ekonomik sistemden yeni çıkmış bu ülkeler bağımsız oldukları dönemde oldukça kötü durumda oldukları makroekonomik göstergelerle ortaya konmuştur. 1992 yılında hiperenflasyon yaşayan bu ülkeler ekonomilerinde de çok ciddi daralma yaşamakta idiler. Ekonomik açıdan köklü değişikliklere gitmeleri gerektiğinde hem fikirdiler. Yapısal reform adımlarına neredeyse aynı anda başlamaları yapısal reformların ekonomiler üzerindeki etkisini değerlendirmek açısından da oldukça kıymetli olmaktadır. Yapısal reformları bugün destekleyen ekonomistler kadar desteklemeyenlerin sayısı da oldukça fazladır.

Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Moldova, Rusya, Gürcistan, Kırgızistan ve Ukrayna ülkelerinin yer aldığı çalışmada 1995-2020 yılları arası, yıllık verileri kullanılmıştır. Yapısal reform ile Ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelendiği bu çalışmada bağımlı değişken ekonomik büyümedir. Bağımsız değişken ise yapısal reform endeksi, enflasyon ve dışa açıklık olarak belirlenmiştir.

Hipotez testlerinde öncelikle Breusch ve Pagan tarafından geliştirilen LM testi uygulanmıştır. Ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır şeklinde kurulan hipotez kabul edilmiştir. Yatay kesit analizi sonuçlarına göre elde edilen bulgular küresel dünya ile beklentiler dâhilinde gerçekleşmiştir. Yani geçiş ekonomilerinden birine gelebilecek bir şok etkisinin diğer ülkeleri de etkileyeceği vurgulanmıştır. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinde yer alan 8 ülkenin yöneticileri yeni politikalar gerçekleştirirken bu durumu göz önünde bulundurarak geleceğe yön vermeleri gerekmektedir. Ampirik analiz yapılmadan önce ülkelerin dışa açıklık değişkenine grafiksel olarak bakıldığında Moldova en sorunlu ülke, Rusya ise en iyi ülke olarak söylenebilir. Ekonomik büyüme değişkeninin grafiksel gösterimine göre Azerbaycan %20'nin üzerinde büyümüştür ayrıca ülkelerin hepsinde negatif

büyüme söz konusudur. Enflasyon bağımsız değişkeninin grafiklerine göre de Ukrayna ülkesi diğer ülkelerden ayrılmaktadır. Yapısal reform endeksi grafiklerine göre ise ülkeler başlangıçta endeks düşük daha sonra zirve yapmış takip eden yıllarda ise düşerek ortalama aynı seyri göstermiştir. Ardından uygulanan PANIC birim kök testinde PA, PB ve PSMB olasılık değerlerinin her birin de istatistiki olarak anlamlı çıkması gerekmektedir. İstatistiki değerlerden herhangi bir tanesinin anlamsız çıkması değişkenin birim köklü olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Yapılan Panic birim kök testi sonucunda serilerin durağanlaştırılması için birinci dereceden farkı alındığında değişkenlerin I(I) düzeyinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır ayrıca Dışa açıklık değişkenin sabitli modeli ile diğer tüm değişkenlerin hem sabit hem trendli modellerinde, düzey değerlerinde birim köklü olması, modele dâhil edilen ülkelerden birine gelen şokun kalıcı sorunlar yarattığı ve etkisini hemen kaybetmeyeceği anlamına gelebilir. Daha sonrasında değişkenler arasındaki Delta homojenite testinin gerçekleştirilmesi sonucu olasılık değeri 0.05'ten küçük olması sebebiyle %5 önem seviyesinde değişkenlerin homojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Homojenite testi sonuçlarının incelenmesi neticesinde panel istatistiklerinin uygulamasının daha uygun olacağına kanısına varılmıştır. Panel eş-bütünleşme testi ampirik analizlerde yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Durbin-Hausman eş-bütünleşme testi sonuçları incelendiğinde olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu gözlemlenmiştir. Buna dayanarak yapısal reformlar ile makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ve araştırmaya dâhil olan ülkelerin herhangi bir birinin yaşayacağı şok, diğer ülkeleri etkileyebilir sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda yapılan araştırma çalışmasının bulguları ile literatür bulguları arasında paralellikler tespit edilmiştir.

5.2. Öneriler

Literatür taramaları, yapılan ekonometrik analizler ele alındığında Dumitriscu Hurlin nedensellik analizlerine göre görülmektedir ki yapısal reformlardan, dışa açıklığa doğru nedensellik tespit edilmekte ve ülkelerdeki söz konusu yapısal reformlar önemi vurgulanmaktadır. Söz konusu ülkelerin herhangi bir şoka uğraması diğer ülkeleri etkilemekte ve bunlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Günümüz ekonomik sisteminde ülkelerin yapısal reform politikalarını ertelemek, yapısal reform politikalarını geliştirmeye yönelik değişiklikler ülkelerin yöneticileri tarafından ortaya konmalıdır. Reformlarla birlikte sağlanacak olan ekonomik büyümenin

siyasi kaygılarla ikinci plana atılmaması gerektiği sebepleri ile açıklanmalıdır. Ekonomik sistemin zayıf kalması veyahut oluşacak şoklara karşı kendisini koruyamaması neticesinde ortaya ekonomik krizlerin çıkacağı belirtilmelidir. Yaşanan ekonomik krizler toplumun huzurunu bozacağı ve gelir dağılımındaki negatif değişimler göz önüne alındığında sosyal huzursuzluğun olacağı gözden kaçırılmamalıdır. Ekonomik krizler yaşandığından illaki bu problemlerin olacağı anlaşılmalı fakat geçmişteki ekonomik kriz örneklerine bakıldığında bu çıkarımın yapılacağını belirtmek gerekmektedir. Ekonomik kriz yaşanması neticesinde ülkelerin bu durumdan çoğu zaman tek başına çıkamadığı görülmektedir. Bu sürecin zaman içerisinde ülkelerin bağımsızlığını zedeleyici noktalara ulaşma tehlikesi göz önünde bulundurulmalıdır.

Politika yapıcılar için literatürün de incelenmesi neticesinde birincil konunun ülke dinamiklerine uygun bir yapısal reform politikaları geliştirmeleri gerektiğidir. Sürdürülebilir ekonomik büyüme için bu politikaların gerekliliği için iş dünyası ve politika yapıcıların ortak hareket etmeleri gerekmektedir. Devletin kurumlarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Çalışmada yer alan analiz bulguları 8 ülke özelinde politika gerçekleştirme konusunda yol gösterici nitelik taşımaktadır. Çalışma yer alan analiz sonuçları çalışmaya konu olan 8 ülke içerisinde yaşanabilecek bir krizin diğer ülkeleri de etkileyebileceğini söyleyip bu konuda politika yapıcıları uarması noktasında oldukça değerlidir.

KAYNAKÇA

- Ağayev, S. ve Yamak, N. (2009). *Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri* Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 4, 179-200.
- Aksoy, T. (2019). *Structural reforms and growth in developing countries*. (pp. 325-345) Journal of Economic Policy Reform. World Bank Policy Research Working Paper.
- Alishov, E. (2020). *Bağımsızlık Sonrası Geçiş Döneminde Azerbaycan Ekonomisinde Yaşanan Depresyon Sürecinin değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aksoy, A. ve Salinas, G. (2006). *Growth Before And After Trade Liberalization*. The World Bank.
- Adanalı, Neslihan. (2006). *Kazakistan Cumhuriyeti Temel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti*. İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Alagöz, M. Erdoğan, S. ve Yapar, S. (2011). *Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Performansının Ölçümü: 1992: 2008*. Avrasya Etüdüleri (49-75)
- Arslan, D. (2021). *Yenilenebilir Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara
- Batmaz, N. (2004). *Türkiye-Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler: Türk Müteşebbislerinin Bu ülkede Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar*. Bilig, (83-104).
- Bulut, R. (2017). *Eski SSCB Ülkeleri*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Bai, B.J. and Ng, S. (2004). *A Panic Attack On Unit Roots And Cointegration*. *Econometrica*, Vol. 72, No. 4, 1127–1177

Bostan, A. ve Mukhtarov, M. (2017). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan hastalığı açısından değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Başer, S. (2013). *Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Cicioğlu, Ş. (2009). *Finansal Serbestleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Finansal Derinlik ve Baskınlık Analizi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Çatalbaş, N. ve Yıldırım, Z. (1 Haziran 2008). 2008). *Geçiş Ekonomilerinde Bütçe Açıklarının Nedenleri: Polonya ve Kırgızistan Örneği*, Sosyo-ekonomi, 7, 145-153.

Daştan, M. Yalçınkaya, Ö. ve Karabulut, K. (2020). *Yapısal Reformların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Geçiş Ekonomilerinden Kanıtlar*. Maliye Dergisi. 1(179), 1-32.

DEİK. 2012. *Azerbaycan Ülke Bülteni*. 2012 syf no:3

Dumitrescu, Elena-Ivona and Christophe Hurlin (2012). *Testing for Granger non-causality in Heterogeneous Panels*. Economic Modelling 29, pp.1450-1460.

Dünya Bankası. *Makroekonomik Göstergeler Azerbaycan*

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AZ> (18 ocak 2022)

Dünya Bankası. *Makroekonomik Göstergeler Ermenistan*.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AM> (20 ocak 2022)

Dünya Bankası. *Makroekonomik Göstergeler Kazakistan*.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KZ> (21 ocak 2022)

Dünya Bankası. *Makroekonomik Göstergeler Moldova*.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=MD> (21 ocak 2022)

Dünya Bankası. *Makroekonomik Göstergeler Rusya*.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=RU> (25 ocak 2022)

Dünya Bankası .*Makroekonomik Göstergeler Gürcistan.*

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=GE> (26 ocak 2022)

Dünya Bankası. *Makroekonomik Göstergeler Kırgızistan .*

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KG> (27 ocak 2022)

Dünya Bankası. *Makroekonomik Göstergeler Ukrayna.*

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=UA> (4 şubat 2022)

Eğilmez, M. 2013. *Gerçekte Ne Kadar Büyüdük?* www.mahfieğilmez.com (17 Haziran 2021)

Eshenbach, F. ve Hoekman, B. (Aralık 2006). *Services Policy Reform and Economic Growth in Transition Economies*. Public Disclosure Authorized. 746-764.

European Bank for Reconstruction and Development. (1995). *Transition Report 1995*. London:Ebrd.

European Bank for Reconstruction and Development. (1996). *Transition Report 1996*. London: Ebrd.

European Bank for Reconstruction and Development. (1997). *Transition Report 1997*. London:

Ebrd.

European Bank for Reconstruction and Development. (1998). *Transition Report 1998*. London:Ebrd.

European Bank for Reconstruction and Development. (1999). *Transition Report 1999*. London:Ebrd.

European Bank for Reconstruction and Development. (2000). *Transition Report 2000*.London: Ebrd.

European Bank for Reconstruction and Development. (2001). *Transition Report 2001*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2002). *Transition Report 2002*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2003). *Transition Report 2003*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2004). *Transition Report 2004*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2005). *Transition Report 2005*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2006). *Transition Report 2006*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2007). *Transition Report 2007*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2008). *Transition Report 2008*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2009). *Transition Report 2009*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2010). *Transition Report 2008*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2011). *Transition Report 2011*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2012). *Transition Report 2012*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2013). *Transition Report 2013*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2014). *Transition Report 2014*.
London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2015). *Transition Report 2015-16*. London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2016). *Transition Report 2016-17*. London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2017). *Transition Report 2017-18*. London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2018). *Transition Report 2018-19*. London: Ebrd

European Bank for Reconstruction and Development. (2019). *Transition Report 2019-20*. London: Ebrd

Hasan, A. Khan, A. Ali, S. (1996). Financial Sector Reform and Its Impact on Investment and Economic Growth: An Econometric Approach. *The Pakistan Development Review* (pp 885-895). Islamabad: Pakistan Institute of Development Economics.

Karabacak, M. ve Yeşilçiçek, T. (31 Aralık 2020). *Türkiye Ekonomisinde Krizler, Ekonomik Kırılganlık ve Yapısal Reformlar*. Economics Literature, 2, 122-125.

Staehr, K. (2003). *Reforms and Economic Growth in Transition Economies: Complementarity Sequencing and speed*. Bank of Tallinn University of Technology.

Kurt, S. (2020). *Doğu İle Batı Arasında Yönünü Arayan Moldova: 2020*. Ö. Tüfekçi. (Ed). Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler (182-208). Trabzon: KTÜ Yayınevi.

Kolodko, G. (2000). *From Shock to Therapy, The political Economy of Postsocialist Transformation*.(1). Oxford: UNU/WIDER Studies Development Economics.

- Kölemen, E. (2019). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Panel Veri Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Klein, M. W. ve Olivei, G. P. (2008). İstanbul. Capital Account Liberalization, Financial Depth and Economic Growth. *Journal of International Money and Finance* (861-875).
- Westerlund, J. 2008. Panel Cointegration Tests of the Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics* 23(2), pp.193-223.
- Karaş G ve Selen U. (2021). *Vergi Yüğü, Borç Yüğü ve Harcama Yüğü ilişkisi: OECD Ülkeleri Örneği*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 70, 45-61; 2021. s51
- Karakaş, M. (2020). *Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Ölçeğinde Panel Veri Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kapusuzoğlu, A. ve Karan, M. B. (2010), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Elektrik Tüketimi ile Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) Arasındaki Eş-Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:3, ss.57-68.
- Kolodko , G. 2000. *Globalization and Catching-Up: From Recession to Growth in Transition Economies*, IMF Working Paper, (0-100)
- Mamun, A. Hassan, K. ve Yu, J. (2014). *Financial Sectors Reform and Economic Growth in Morocco: An Empirical Analysis*. *Journal of Emerging Market Finance*, (69-102).
- Mukhtarov, M. (2017). *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi ve Hollanda Hastalığı Açısından Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın
- Mukhitdinova, A. (2009). *Turizmin Kazakistan Ekonomisindeki Yeri ve Önemi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Okoi, I. Ocheni, S. ve Orok, A. (2019). *Impact of Banking Sector Reforms on Economic Growth in Nigeria*. *European Journal of Scientific Research* , (230-240).

- Özbay, R. (2014). *Gürcistan Sosyo-ekonomik Yapısı Dünya ve Türkiye ile İlişkileri* (2). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası
- Özşahin, Ş. (2011). *Türkiye Ekonomisinde Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme Etkileşimi üzerine Ekonometrik Bir Analiz*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Pesaran, M. Hasrem, Aman Ullah and Takashi Yamagata. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal* 11, pp.105-127.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (21). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Şahin, Ş. (2016). *Gürcistan Ekonomisi ve Türkiye-Gürcistan İlişkilerinin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- TCMB.2000. *Harcama Yöntemiyle Hesaplama*. www.tcmb.gov.tr. ET: 22 Haziran 2021
- TCMB.2000. *GSYİH Harcama Kalemleri*. www.tcmb.gov.tr . ET: 22 Haziran 2021
- TCMB.2000. *GSYİH Harcama Kalemleri(2)*. www.tcmb.gov.tr . ET: 22 Haziran 2021
- TCMB. 2016. *Yapısal Reformlar ve Büyüme Üzerine Etkileri*. www.tcmb.gov.tr kitapçık 5 26 Haziran 2022
- Togay, S. ve Öz, S. (2018). Elektrik Sektöründeki Yapısal Reformların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, (172-182)
- Turan, G. (2007). Piyasa ekonomisine Geçiş Ülkelerinde Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği. *Kamu-İş Dergisi* (121-135)
- Topal, D. (2020). Var Olma Mücadelesi İçerisinde Ermenistan:2020. Ö. Tüfekçi. (Ed), *Karadeniz:2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler*(108-143).Trabzon: KTÜ Yayınevi.

- Türlüoğlu, E. (2019). *Türkiye’de Ekonomik Büyüme Dinamikleri: Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi Nedensellik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilciler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü. (2021). Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı Yayınları.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23, 193-233.
- World Bank. (2013). *Armenia Economic Report*. London
- Yanık, L., Şenses, F., Öniş, Z., Bakır., Tok, E., Güven, A., ...Aytaç, E. (2013). *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen*.
- Yaşgöl, Y. (2003). *Finansal Liberalizasyon Sonrası Temel Makro Ekonomik Değişkenlerin Ekonomik Büyüme Üzerine Ekilerinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi,